

Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány

Lagzi Gábor

**Kisebbségi kérdés, nemzeti
kisebbségek Észtországbán,
Lettországban és Litvániában
a rendszerváltást követő
időszakban**

Műhelytanulmány 33.

eök!k

Budapest 2008.

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
Észtország	7
Lettország	24
Litvánia	41
Befejezés	57
Válogatott bibliográfia	60

Bevezetés

Az alábbi dolgozat célja bemutatni a magyar olvasó számára a baltikumi kisebbségek (mindenekelőtt az oroszok, illetve a lengyelek) helyzetét a rendszerváltás utáni időszakban. Magyarországon, ahol – társadalmi, politikai szinten – mindig is kiemelt helyen kezelték a határon túli honfitársainak kérdését, hasznosnak tűnik egy olyan összefoglalás elkészítése, amely felvázolja, hogyan alakult 1991 után az észtországi, lettországi és litvániai kisebbségek jogi és társadalmi helyzete. A dolgozatban a Magyarországon hozzáférhető szakirodalom került feldolgozásra (internet és a Közép-európai Egyetem könyvtára); sajnálatos módon, terepmunkára technikai és anyagi okok miatt nem került sor. A nyelvi adottságok miatt (kevés ember ismeri mind a három balti nyelvet) a tanulmányban alapvetően az angol, orosz és lengyel nyelvű szakirodalom szerepel, ezt egészítik ki a magyarul megjelent cikkek.

Értelemszerűen, ez az írás nem törekszik, nem törekedhet teljességre, ezért országonként az alapvető folyamatokat, történéseket (kisebbségek és a függetlenség; az állampolgárság körüli viták; oktatás; média; politikai élet; a többség és a kisebbség együttélésének legfontosabb problémái) próbáltam feltérképezni.

Mint ismeretes, a három balti állam 1918-ban szerezte meg a függetlenséget, amelynek az 1939-ben megkötött Molotov–Ribbentrop-paktum vetett véget: a Szovjetunió megszállta, majd erőszakkal magához csatolta Észtországot, Lettországot és Litvániát. A második világháború és az azt követő rövid időszak radikálisan megváltoztatta a Baltikum etnikai arányait (német lakosság kitelepítése/elmenekülése; zsidók kiirtása; baltiak menekülése Nyugatra, deportálása Keletre).

Moszkva tudatos politikájának következtében a Baltikum nemzetiségi térképe újra át rajzolódott a szovjet időszakban. A szocialista iparosítás következtében szakemberek és munkások százazrei telepedtek le (a bevándorlás elsősorban Lett- és Észtországot érintette, Litvániában a mezőgazdaság dominanciája miatt ez kevésbé volt jelentős). Magasan képzett szakmunkások, illetve szakértelmiségiek (mérnökök, orvosok, tanárok, újságírók) érkeztek. Az erőltetett iparosítás megkövetelte a szakképzetlen munkaerő meglétét is, és több tízezres nagyságban kerültek a balti államok területére a szomszédos orosz területekről (leningrádi és pszkovi régió).

Ezenkívül a Baltikum jelentős katonai bázisoknak adott helyet, s az itt szolgálatot teljesítők – köszönhetően többek között a magasabb életszínvonalnak – szívesen telepedtek le ezekben az országokban. Hasonló volt a helyzet azokkal a katonákkal, akik a kötelező szolgálat után maradtak itt, és idővel magukkal hozták a családjukat is. Külön kategóriát képeztek azok a tudósok, akiket ún. belső emigrációba kényszerítettek a szovjet hatóságok (pl. Jurij Lotman, akik az észtországi tartui egyetemen hozott létre tudományos műhelyt). Míg a tiszteket és a katonákat a többségi társadalom ellenszenvvel fogadta, addig az utóbbi kategóriához tartozó személyeket elismerés övezte.¹ A demográfiai és migrációs trendek kedvezőtlenek voltak a baltiak számára. Az 1989-es népszámlálás adatai szerint a lettek aránya tagköztársaságukban 52% volt (Rigában az arányuk még alacsonyabb, 36% volt),

¹ Renal'd Simonian: The Russian Diaspora in the Baltic States. Russian Politics and Law, 2004, vol. 42, nr. 4, 68-70. A Baltikum 20. századi történetéről összefoglalóan magyar nyelven vö. Georg Rauch – Romuald Misiunas – Rein Taagepera: A balti államok története. Budapest 1994.

míg az észtek 61%, a litvánok pedig 79%-os többséget alkottak. Emiatt a lett és az észt lakosság körében általánossá vált az a vélekedés, hogy az „orosz megszállók” hamarosan többségbe kerülhetnek, s így eltűnik a tagköztársaság nemzeti jellege.

Ugyanakkor a szovjetunióbeli változások (a peresztrojka, a glasztnoszty) értelemszerűen nem hagyhatták hidegen a balti tagköztársaságok lakosságát, mi több – az észtek, lettek és litvánok döntő szerepet játszottak a Birodalom szétbomlasztásában: például Litvánia volt az első szovjet tagállam, amely deklarálta függetlenségét.

A baltikumi kisebbségek helyzete mára rendeződni látszik – mindhárom ország az Európai Unió és a NATO tagja, elfogadták és ratifikálták a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentumokat (pl. az Európa Tanács kisebbségekre vonatkozó keretegyezményét), és mindhárom országban törvényi garancia létezik (alkotmány, kisebbségekre vonatkozó törvények) a kisebbségi közösségek védelmére (megjegyzendő, hogy a kisebbségi jogokban csak azon személyek részesülnek, akik rendelkeznek az adott ország állampolgárságával). Az más kérdés, hogy a politikai gyakorlat nem mindig a törvény szellemében alakul. Magyar szempontból érdemes kiemelni, hogy egyik balti állam sem támogatja a területi autonómia intézményét, mi több, hevesen ellenzik azt, hiszen ennek megvalósulása esetén veszélyeztetve éreznék (főleg az észtek és a litvánok, ahol egy-egy adott régióban a kisebbség többséget alkot) országuk területi integritását.

Mivel a dolgozatban gyakran előfordul az „oroszajkú” kifejezés, e helyütt meg kell magyarázni, milyen értelemben szerepel a szövegben: az orosz nemzetiségnél tágabb kategóriát jelent, hiszen a szovjet korszakban betelepített szláv lakosság (oroszok, ukránok, fehéroroszok) vagy egyéb kisebbség (zsidók, lengyelek) döntő többségben mára már az oroszot vallja anyanyelvének, azt használja a mindennapokban. Tehát az oroszajkú nem etnikai kategóriát jelöl, hiszen a legtágabb értelemben vett szláv lakosság egzakt etnikai különválasztása problematikusnak tűnik (az oroszok, ukránok, fehéroroszok nyelvükben, szokásaikban, kultúrájukban közel állnak egymáshoz).

Elhelyezkedés

Az orosz nemzetiségűek (351 ezer fő) döntő többsége a szovjet korszakban érkezett Észtországba, de egy kisebbik része őshonos lakosának számít. Az utóbbiak 17. században vallási menekülteként telepedtek le, majd őket követték a cári korszakban beköltözők (tiszviselők, tanárok), illetve 1917 után, a bolsevik forradalom elől menekülő politikai emigránsok. Megállapítható, hogy az orosz nemzetiségűek döntő többsége város lakó – vagy a fővárosban (146 ezer fő, 37%), vagy az északkeleti, Oroszországgal határos Ida-Viru megye két nagyobb városában (Narva, 68 ezer fő, 85%; Kohtla-Järve 47 ezer fő, 68%) koncentrálódnak. Ezen kívül nagyobb számban laknak a második legnagyobb észt városban, Tartuban (16 ezer fő, 15%).

Az ukrán nemzetiségűek (25 ezer fő) többsége Tallinnban lakik (15 ezer fő), nagyobb létszámban még Ida-Viru megye városaiban lelhetőek fel. Hasonlóképpen a beloruszok (15 ezer fő) fele a fővárosban él vagy az északkeleti megye nagyobb településein. A kisebb nemzeti közösségek közül meg kell említeni a finneket (12 ezer fő), tatárokat (3 ezer fő), letteket (2 ezer fő), lengyeleket (2 ezer fő), zsidókat (2 ezer fő), litvánokat (2 ezer fő), németeket (2 ezer fő).²

Nemzetiség	1989		2000		2005	
	Létszám, ezer fő	%	Létszám, ezer fő	%	Létszám, ezer fő	%
Észt	963	61,5	930	67,9	922	68,5
Orosz	474	30,3	351	25,6	346	25,7
Ukrán	48	3,1	29	2,1	28	2,1
Belorusz	27	1,8	17	1,2	16	1,2
Finn	16	1	12	0,87	11	0,8
Egyéb	36	2,3	30	2,1	22	1,7
Összesen	1565	100	1370	100	1347	100

Észtország etnikai összetétele, 1989-2005³

A rendszerváltás éveiben

Az észt rendszerváltás folyamatát alapvetően határozta meg az a tény, hogy 1989-re az ország lakosságának közel kétötöde nem észt nemzetiségű volt, s értelemszerűen fontos volt a több százezer szovjet betelepülő hozzáállása az észt függetlenség kérdéséhez.⁴

² Ugyan a témánkhöz nem kapcsolódik szorosan, de érdemes megemlíteni a pravoszláv hitet gyakorló, s ennek következtében sok szállal az orosz kultúrához kötődő észt népcsoportot, a szetukat, akik zömében a Peipus (Csúd)-tó partja mellett élnek. Vö. Indrek Jááts: Ethnic Identity of the Setus and Estonian-Russian Border Dispute. Nationalities Papers, 2000, vol. 28, nr. 4, 651-670, magyar nyelven: Jacsev Nikolai: Európa felelőssége kisebbségei identitásának megőrzésében. A szetuk múltja, jelene és jövője. Kisebbségkutatás, 2002, 2. sz., 570-584

³ Magyarázat: 1989 és 2000 népszámlálás, 2005. január 1. állapot. Vadim Poleshchuk: Estonian Minority Population and Non-Discrimination. Report, 2006. Tallinn 2006, 6. www.lichr.ee/docs/cerd-final.pdf.

⁴ Az észt történelemről összefoglalóan magyarul: Toivo U. Raun: Észtország története. Debrecen 2001, Mart Laar – Lauri Vahtre – Sulev Vahtre – Heiki Valk: Észtország története. Szombathely 1999.

Az észti rendszerváltás és a függetlenség kivívásának jellegzetessége az volt, hogy itt két, párhuzamosan működő szervezet is létrejött. A Népfront (megalakult 1988 júniusában) és az Észti Állampolgárok Mozgalma (1990-től Észti Kongresszus) egyetértettek abban, hogy szükséges a függetlenség, de elérésének módjában különböztek álláspontjaik. Hasonlóképpen különböző vélemények fogalmazódtak meg az oroszajkúak állampolgárságával kapcsolatosan az 1989–1991-es időszakban. A Népfront (a Baltikum más országaihoz hasonlóan) a fokozatos, békés átmenet híve volt, a függetlenségről referendumot kívánt tartani, viszont az állampolgárság tekintetében végül az ún. „zéró opció” kerekedett felül, azaz biztosítani az állampolgárságot minden helyben lakónak. Az Állampolgárok Mozgalma/Kongresszus ezzel szemben radikálisabb követeléseket fogalmazott meg. A szervezet nem ismerte el a Szovjetuniótól való elszakadást, hiszen nézete szerint Moszkva 1940-ben jogtalanul csatolta magához az észti államot, és célja csupán a két világháború közötti szuverenitás helyreállítása (ennek érdekében 1989 márciusa és 1992 februárja között 790 ezer aláírást gyűjtött össze a két világháború közötti észti polgároktól és leszármazottaiktól, mintegy referendumot tartva a függetlenség helyreállításáról).

Mivel a szervezet az észti nyelv kérdését állította követeléseinek középpontjába, a „zéró opció” megvalósítása elleni fő érvek az volt, hogy az tovább rontaná az észti nyelv helyzetét. Egy szabad választás alkalmával ugyanis az oroszajkúak nagy számban küldenének saját képviselőket a parlamentbe, akik az orosz második hivatalos nyelvvé emelnék. Ráadásul az oroszajkúak – minden bizonnyal – továbbra is Moszkva befolyása alatt tartották volna az országot, ami megnehezítette volna a nyugati világgal való integrációt.⁵ A vita több hónapig elhúzódott, végül a restriktívabb, szigorúbb állampolgársági szabályok léptek életbe Észtországban.

Léteztek ekkoriban keményvonalasabb szervezetek is, amelyek a status quo (magyarán a szovjet berendezkedés) fenntartásában voltak érdekeltek. Az Interfront (vagy Intermozgalom, azaz Észti Szovjet Szocialista Köztársaság Dolgozóinak Internacionalista Mozgalma) 1988 nyarán alakult meg, de az első kongresszusukat csak 1989 márciusában tartották meg. A mozgalom már ekkor tiltakozott a nem sokkal korábban elfogadott nyelvtörvény és az észti nemzeti zászló használata ellen, az állampolgárság tekintetében pedig kiállt a „zéró opció” mellett.⁶ Egy, a kongresszuson felszólaló képviselő még azt a követelést is megfogalmazta, hogy az ország északkeleti régióját – Tallinn-nal együtt – csatolják Oroszország leningrádi körzetéhez. A későbbiekben a mozgalomnak sikerült több tízezres megmozdulásokat szerveznie, és azokat a szovjet-orosz kultúrájú embereket sikerült megszólítani, akik valami oknál fogva komoly fenntartásokkal, ellenérzésekkel kezelték az ország függetlenségét (félelem a privilegizált státusuk elvesztésétől). Az Intermozgalom mindazonáltal – akárcsak a másik két balti államban – Moszkva egyik nyomásgyakorló eszköze volt, viszont a legtöbb esetben szélsőséges, internacionalista hangnemével nem tudta maga mögé állítani az oroszajkúak többségét.⁷ Az 1991. augusztusi moszkvai puccs

⁵ Gregory Feldman: *Essential Crisis: A Performative Approach to Migrants, Minorities, and the European Nation-State*. *Anthropological Quarterly*, 2005, vol. 78, nr. 1, 224-226. Marju Lauristin, a Népfront alapítója, később szociáldemokrata parlamenti képviselő, úgy jellemezte ezt az időszakot, hogy aki nem támogatta az állampolgárság szigorú kritériumait, azt könnyen megvoldolhatták a nemzeti érdek elárulásával. Marju Lauristin – Peeter Vihailemm: *Recent Historical Development in Estonia: Three Stages of Transition (1987-1997)*. In: Marju Lauristin – Peeter Vihailemm – K. Rosenberg – L. Wiebull (eds.): *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu 1997, 97.

⁶ Jellemző az Intermozgalom összetételére, hogy a kongresszuson részt vevő 742 képviselőből mindösszesen 11 volt észti nemzetiségű. Toivo Milijan: *Historical Dictionary of Estonia*. Lanham – Oxford 2004, 266.

⁷ Egy 1989-es felmérés szerint a nem-észtek 32%-a voksolt volna a kommunista pártra, 9%-a a Népfontra, és csak 11%-a az Intermozgalomra. Toomas Hendrik Ilves: *Reaction: the Intermovement in Estonia*. In: Jan Arveds Trapans (ed.): *Towards Independence: the Baltic Popular Movements*. Boulder – San Francisco – Oxford 1991, 76.

után az észti hatóságok, amelyek augusztus 20.-án kikiáltották a teljes függetlenséget, a kommunista párttal együtt, törvényen kívül helyezték a szervezetet.

Alkotmány, autonómia, keretegyezmény

Az észti alaptörvényt az alkotmányozó gyűlés dolgozta ki és az 1992. június 28-án megtartott népszavazás erősítette meg (66,3%-os részvétel mellett a megjelentek 91%-a támogatta annak elfogadását). Az alkotmány kimondja, hogy „senkit sem szabad megkülönböztetni nemzeti vagy faji hovatartozás, nem, nyelv, eredet, hitvallás, politikai vagy más meggyőződés” alapján (12. cikkely). A 49. cikkely kimondja, hogy mindenkinek joga van etnikai önazonosságának megőrzéséhez, az 50. pedig leszögezi, hogy az etnikai kisebbségeknek joguk van – nemzeti kultúrájuk védelme érdekében – önkormányzati intézményeket létrehozni, összhangban a kulturális autonómiatörvénnyel. Az 51. cikkely 2. pontja alapján olyan helyiségekben, ahol az állandó lakosok legalább fele egy etnikai kisebbséghez tartozik, joga van a lakosoknak az önkormányzati hatóságokhoz az adott kisebbségi nyelven fordulni, ugyanakkor az 52. cikkely szerint „az állami és a helyi önkormányzati hatóságok hivatalos nyelve az észti”. A 37. cikkely leszögezi, hogy mindenkinek joga van észti nyelven részesülni oktatásban, de „a kisebbségek számára alapított oktatási intézmények megválaszthatják saját oktatási nyelvüket”. A 6. cikkelyben azt olvashatjuk, hogy Észtországban a hivatalos nyelv az észti.⁸

Az 1993-ban elfogadott, az észtiországi kisebbségek autonómiájáról szóló törvény leszögezi, hogy azt csak állampolgárok hozhatnak létre, akik Észtország területén élnek és erős kapcsolat fűzi őket az országhoz; etnikai, nyelvi, kulturális, vallási értelemben különböznek az észtektől és az autonómia létrehozásában az vezérli őket, hogy megőrizzék hagyományait, nyelvüket és vallásukat. Az öngazgatás létrehozásának a joga mindazon közösségeket érinti, amelyek 3 ezer főnél többet számlálnak. Így az állampolgárságot nélkülöző oroszajkúaknak nincsen joguk létrehozni kulturális autonómiát, de annak életében joguk van részt venni.⁹ Megjegyzendő, hogy nem egyszerű dolog létrehozni és működtetni az észtiországi kulturális autonómiát (tisztázatlan állami támogatások, állampolgársági kritériumok), és a szakértők szerint könnyebb egy civil szervezetet bejegyeztetni, mintsem az öngazgatás intézményeit. Ennek fényében nem véletlen, hogy csupán 2004-ben jött létre az ingermanlandi (vagy inkeri) finnek kulturális autonómiája.

Észtország az Európa Tanács Kisebbségvédelmi keretegyezményét 1995. február 2-án írta alá, 1997. január 6-án ratifikálta a Rigiikogu, és 1998. február 2-án lépett életbe. Az észti fél a nemzeti kisebbségek fogalmát a következőképpen értelmezte: a nemzeti kisebbség olyan személyek közössége, akik az Észt Köztársaság állampolgárai, az ország területén laknak, hosszú és erős köteléssel kötődnek az országhoz, különböznek az észtektől etnikai, kulturális, vallási vagy nyelvi értelemben, és törekszenek megőrizni – a közösség többi tagjával egyetemben – kulturális hagyományait, vallásukat vagy nyelvüket, amely közösségi identitásuk alapját képezi.¹⁰

⁸ Az Észt Köztársaság Alkotmánya. In: Tóth Károly (szerk.) Kelet-Európa új alkotmányai. Szeged 1997, 111-137.

⁹ The Law on Cultural Autonomy for National Minorities (nem hivatalos fordítás). http://www.einst.ee/factsheets/cult_auton/. A törvény az 1925-ben elfogadott kisebbségi autonómia mintájára készült, amely a helyi, 3 ezer főnél nagyobb etnikai közösségek számára (akkor: németek, oroszok, zsidók, svédek) széleskörű jogokat biztosított.

¹⁰ Framework Convention for the Protection of National Minorities. Collected texts, 3rd edition, 78. http://www.coe.int/t/e/human_rights/minorities/1_general_presentation/PDF_min_e.pdf. Ld. még Alexei Dimitrov: Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in the Baltic States. In: Vadim Poleshchuk (ed.): The Baltic Dilemmas: Seminar Presentations of Ethnic Policies. Tallinn 2003, 37-42.

Az állampolgárság kérdése

Észtországban (részben Lettorszáiban) két vélemény alakult ki az állampolgárság értelmezését illetően. A fő kérdés, hogy vajon a szovjet korszakban betelepülők átlépték-e a nemzetközi határt vagy sem. Az első táborhoz tartozók azt állítják, hogy 1991-ben csupán a két világháború közötti észt államot állították helyre, a szovjet megszállás illegális volt, a nemzetközi megállapodásokba ütközött, és a Szovjetunió törvénytelenül gyakorolta az észt területek feletti szuverenitást. Így állampolgárok a függetlenség megszerzését követően csak az 1940 előtti állam polgárai és leszármazottai lehetnek. A másik tábor szerint a szovjet korszak betelepülői semmiféle határt nem léptek át, lévén, hogy akkoriban Észtország a Szovjetunió része volt, az észtok és nem-észtok ugyanúgy egy állam polgárai voltak. Ezek a személyek már 30-40 éve élnek ott, sokan ott is születtek. Ennek megfelelően nem szabad megfosztani őket az észt állampolgárság megszerzésétől.¹¹

Az 1992 februárjában elfogadott törvény értelmében az 1938-as (helyreállított) állampolgársági törvény lépett életbe 1993-ban. Így az a személy (illetve leszármazottja) kapott állampolgárságot, aki 1940. június 16-a előtt is az volt (ebből kifolyólag 80 ezer nem-észt is állampolgársághoz jutott).¹² Nem szerezhettek állampolgárságot viszont azon személyek, akik a szovjet korszakban Észtország területén katonai szolgálatot teljesítettek, vagy a politikai rendőrség alkalmazottai voltak, illetve akik nem rendelkeztek legális jövedelemmel, továbbá akiknek alkotmányellenes tevékenységét a megfelelő hatóságok bizonyították.

A több százezer oroszajkú így állampolgárság nélkül maradt, s az észt hatóságok 1993 márciusában indították el a honosítási folyamatot. Ekkor az ún. „2+1 modell” került bevezetésre: két évvel a kérvény beadása előtt és eggyel utána állandó lakhellyel kellett rendelkeznie, s bizonyítania kellett az észt nyelvtudást.¹³ Az észt nemzetiségű személyek számára a nyelvvizsga könnyített volt. Állampolgárságért folyamodhattak mindazon személyek is, akik a „szovjet korszakban támogatták az észt függetlenséget”.¹⁴

A törvényt 1995-ben módosították, ekkor hat évre tolták ki a letelepedési időt, az észt nyelvtudás mellett a kérvényező alkotmány-, illetve állampolgársági törvény ismereteit is ellenőrizték, bizonyítani kellett az állandó és legális jövedelemforrást, és lojálisnak kellett lenni az észt államhoz. Ezen kívül a kérvényezőnek hűségesküt kellett tennie. 1995-ig nem lehetett honosítani az állampolgárságot megkapó szülővel vagy nevelőszülővel együtt élő fiatakorút. Az észt nyelvvizsgától el lehetett tekinteni abban az esetben, ha az illető középvagy felsőfokú észt nyelvű oktatási intézményben tanult.

¹¹ Gregory Feldman: The European-ness of Estonia's Ethnic Integration Policy: Nation, Culture and Security in an Applicant State. Cambridge Review of International Affairs 2003, vol. 16, nr. 2, 227-228.

¹² Fontos megjegyezni, hogy 1990-es évek elején közel 75 ezer orosz nemzetiségű személy is megkapta automatikusan az állampolgárságot, lévén, hogy ők maguk vagy felmenőik Észtországban éltek 1940 előtt (csakis ebből a szempontból ki lehet jelteni, hogy az állampolgárság rendezése Észtországban nem etnikai motiváltságú volt).

¹³ A vizsga a következő követelményeket foglalja magában: mindennapi szövegek (hírek, hirdetések) hallás utáni megértése; szabad beszélgetés mindennapos témákról (munka, család, szabadidő), bizonyos témák feltételezik az észt történelem, földrajz, nemzeti ünnepek ismeretét; egy rövid szöveg elolvasása és összefoglalása; írásbeli készség ellenőrzése (főleg hivatalos dokumentumok kitöltéséről van szó). Artemi Romanov: The Russian Diaspora in Latvia and Estonia: Predicting Language Outcomes. Journal of Multilingual and Multicultural Development 2000, vol. 21, nr. 1, 59.

¹⁴ A Csecsen Köztársaság volt elnökének, Dzsohar Dudajevnek az özvegye – két fiával és öt unokájával egyetemben – is kérvényezte az észt állampolgárságot 2006-ban. Az özvegy Dudajev érdemeire hivatkozott (a meggyilkolt csecsen vezető a tartui katonai repülőter tábornoki rangban lévő vezetőjeként nem fojtotta vérbé az észtországi függetlenségi mozgalmat). http://www.balticbusinessnews.com/newsletter/060720_bbn_newsletter.pdf.

Az 1999-as újabb módosítás alapján az 1992 után született, nem-állampolgár gyermekei automatikusan megkapták az állampolgárságot, amennyiben a nem-állampolgár szülők kérvényezik azt. A parlament 1993-ban fogadta el a hontalanokról szóló törvényt. Ennek értelmében hontalannak számít mindazon személy, aki nem észt állampolgár.¹⁵ A törvény értelmében ezeknek a személyeknek is kérvényezniük kellett az ideiglenes vagy állandó letelepedést, és 1998-ra már minden hontalan rendelkezett az erről szóló dokumentummal.

Nyugati nyomásra került bevezetésre 1994-ben az ún. hontalanigazolvány (aliens' passport), amelyet mindazon volt szovjet állampolgárok igényelhettek, akik egyik országnak (Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország) sem voltak polgárai, de megőrizték régi szovjet útlevelüket. A dokumentumot ezen kívül megkaphatták azon személyek, akik országuktól nem kaptak utazási papirokat; akik sikerrel letették a nyelvvizsgát, de az állampolgárság odaítéléséről szóló határozatot még nem kapták kézhez. Ezzel a (két évre szóló) dokumentummal az illető mind bel-, mind külföldön igazolhatta magát, viszont az észt hatóságok arra a véleményre helyezkedtek, hogy a hontalanigazolvány nem létesít jogi kapcsolatot tulajdonosa és az észt állam között.¹⁶

Külön kategóriát képeznek az Észtország területén élő volt szovjet katonák és tisztek. A legtöbbjük legális ott-tartózkodását az 1994 júliusában megkötött észt–orosz megállapodás rendezte, amely kimondta: a vörös hadsereg volt katonái és tisztjei maradhatnak az országban (azaz kaphatnak letelepedési engedélyt), de csak abban az esetben, ha nem jelentenek veszélyt az észt nemzetbiztonságra.¹⁷

Állampolgárság	1992	1999	2003	2005
Észt	68	80	81	82
Hontalan	32	13	12	10
Egyéb ország	-	7	7	8
Összesen	100	100	100	100

Az észt lakosság megoszlása állampolgárság szerint, százalékban¹⁸

A honosítási folyamat méreteire jellemző, hogy jelenleg évente 3-4 ezer fő kap állampolgárságot, míg 1992–2002 között 117 ezer fő kapott észt dokumentumokat. Az 1995-ös változtatások radikálisan megfordították a honosítási tendenciákat. Egyfelől a szigorítás megtette a hatását, ugyanakkor – vélik a szakértők –, akik tudtak észtül, azok addig úgyis megszerezték az állampolgárságot, másfelől a fiatal hontalan oroszajkiúk így próbálták elkerülni a katonaságot (27 éves kortól már nem lehet besorozni őket). Ráadásul a hontalanigazolvány tulajdonosai – egészen 2000-ig – sokkal könnyebben és olcsóbban kaphattak vízumot Oroszországba. Fontos megjegyezni, hogy Észtországban – ellentétben a szomszédos Lettországgal – igen jelentősnek mondható a kisebbség körében az orosz állampolgárok aránya: 2008 legelején közel 92 ezer fő rendelkezett orosz útlevéllel (a lakosság 6,7%-a).¹⁹

¹⁵ <http://www.legislationline.org/upload/old/7107e72987f3f7485c677ad810eea296.pdf>.

¹⁶ http://www.mig.ee/index.php/mg/eng/citizenship_and_migration_board/history.

¹⁷ Vadim Poleshchuk: Non-Citizens in Estonia. Report 2004. Tallinn 2004, 9-11. <http://www.lichr.ee/eng/researchers.analysis/non-citizens.pdf>

¹⁸ Vadim Poleshchuk: Estonian Minority Population and Non-Discrimination. Report, 2006. Tallinn 2006, 5.

¹⁹ http://www.vm.ee/estonia/kat_399/4518.html. Ezen kívül 4 685 ukrán, 2 260 finn, 1 690 lett, 1 366 fehérorosz, 1 422 litván állampolgár élt állandó jelleggel Észtországban. Összesen 106 ezer fő rendelkezett nem észt állampolgársággal.

1992	5 421
1993	20 370
1994	22 474
1995	16 674
1996	22 773
1997	8 124
1998	9 969
1999	4 534
2000	3 425
2001	3 090
2002	4 091
2003	3 706
2004	6 523
2005	7 072
2006	4 753

Észtországi honosítások száma, 1992–2006²⁰

A hontalanok és más ország állampolgárai, akik letelepedési dokumentummal rendelkeznek, az önkormányzati választásokon szavazati joggal bírnak, viszont az országos voksolásokon nem vehetnek részt.

1998 decemberében a parlament módosította az állampolgárság megszerzéséhez szükséges procedúrát. Azon gyermekek, akik 1992. február 26. után születtek és szülei nem-állampolgárok, de legalább 5 éve Észtország területén élnek, kérvényezhetik gyermekük számára az állampolgárságot, külön vizsga letétele nélkül is. Azóta más könnyítéseket is hoztak a törvényhozók. Egyszerűbbé vált a mozgáskorlátozottak és az idősek számára az állampolgárság megszerzése; 2001-ben lépett életbe az a változás, miszerint egy alapfokú észt nyelvvizsga, illetve egy általános iskolában elvégzett észt mint második nyelv bemutatása esetén nem kell nyelvvizsgát tenni; csökkent az állampolgárság igénylésének az időtartama (6-12 hónapról 3-6 hónapra); visszatérítik a tanfolyam költségét mindazoknak, akik sikerrel tették le a honismereti és állampolgársági vizsgát.²¹

Nyelv

Észtországban a Legfelső Tanács 1989. január 18-án fogadta el a nyelvtörvényt, amely az első ilyen jellegű dokumentum volt a Szovjetunió területén és számos tagköztársaság számára mintául szolgált a későbbiekben.²² A törvény gyakorlatilag kimondta az ország kétnyelvűségét: az egyéneknek jogukban állt a hatóságokkal észt vagy orosz nyelven kommunikálni, és azoktól ilyen nyelveken dokumentumokat kapni. Ugyanakkor a preambulumban leszögezik, hogy az Észt SzSzk hivatalos nyelve az észt. A törvényalkotók megfelelő időt biztosítottak (egy-től négy évig) a helyi önkormányzatoknak, vállalatoknak és szervezeteknek, hogy áttérjenek az észt nyelvre. A 19. cikkely leszögezte, hogy minden egyénnek joga van anyanyelvű oktatásban részesülni, és az orosz nyelvű oktatást az orosz-

²⁰ Vadim Poleshchuk: Non-Citizens in Estonia. Report, 2004. Tallinn, 18., uő.: Estonian Minority Population and Non-Discrimination. Report, 2004. Tallinn 2004, 18.

²¹ Estonia Today. Citizenship, Fact Sheet. February 2007. www.mfa.ee.

²² Toivo U. Raun: The Estonian SSR Language Law (1989): Background and Implementation. Nationalities Papers, 1995, vol. 23, nr. 3, 515-534.

ajkú kisebbség elhelyezkedésével összhangban biztosítják.²³ A törvénnyel – a látszat ellenére – megerősödött az észtl nyelv helyzete, hiszen az hivatalos szintre emelkedett, és az egynyelvű oroszajkúak szembesülhettek azzal, hogy munkájuk végzéséhez szükség lesz az észtl elsajátítására.

A függetlenség kikiáltása után, 1995. február 21-én fogadta el az észtl parlament az új nyelvtörvényt.²⁴ A törvényalkotók meg kívánták erősíteni az Alkotmányban lefektetett megállapítást, miszerint az egyetlen hivatalos nyelv az észtl. A 2. cikkely leszögezi, hogy minden más nyelv idegennek számít Észtország területén, még a nemzeti kisebbségek nyelve is. Az állami hivatalokban, önkormányzati szerveknél, valamint a hadseregben és az állami vagy önkormányzati tulajdonú vállalatokban az észtl nyelv vált hivatalossá, az itt dolgozó személyeknek a munkájuknak megfelelő szintű nyelvtudást kell elsajátítaniuk (4., 5. cikkely). Az 5. cikkely meghatározza a három szintű nyelvtudást (alap-, közép-, felsőfok). A 8. cikkelyben az idegen nyelvek hivatali használatáról szól. Ha egy kérvényt vagy más dokumentumot az állami vagy önkormányzati hatóságokhoz idegen nyelven nyújtanak be, a hatóság kérheti az illetőtől az észtl fordítást, ha ezt nem teszi meg a hivatalos szerv, akkor a dokumentumot el kell fogadni idegen nyelven. Amennyiben a hatóság kéri a fordítást, annak költsége a kérvényezőt terheli. A szóbeli kommunikációban a hivatalos szervnél – közös beleegyezéssel – lehet használni idegen nyelvet a kérvényező és a hivatalnok között, amennyiben nincs megegyezés, a tolmácsolás költségét az észtl nem tudó kérvényező állja. A 10. cikkely külön kitér a nemzeti kisebbségek nyelvhasználatára. Azokban az önkormányzatokban, ahol a lakosok legalább a fele kisebbséghez tartozik, jogában áll az ott lakóknak az önkormányzatban és állami hivatalokban mind a kisebbségek nyelvét, mind az észtl használni. Ezekben a helyeken a belső ügyintézés nyelve lehet, az észtl mellett – az önkormányzat és kormány döntésének megfelelően – az adott kisebbségi nyelv is, ugyanakkor a központi állami hivatalokkal észtl kell levelezést folytatni.²⁵ A 19. cikkely szabályozza a helynevek rögzítését, amelyeket csak észtl lehet írni. A helységneveket a kisebbségek nyelvén latin betűs átírásban kell kihelyezni. A személyneveket szintén latin betűkkel kell leírni, utcai reklámok szövege csak akkor lehet idegen nyelvű, ha mellékelnek hozzá észtl nyelvű fordítást (20. cikkely).

1998 decemberében a parlament elfogadta a nyelvről, valamint az országos és önkormányzati választásokról szóló törvényt. Ennek megfelelően csak olyan személyt lehet országos vagy helyi szinten képviselőnek megválasztani, aki megfelelő szinten érti és beszél az államnyelvet (érti a benyújtott javaslatokat, ezekhez kérdéseket tud feltenni, illetve tud kommunikálni a választóival). A nemzetközi szervezetek (főleg az EBESZ, de az Európai Unió is) azonban tiltakozásukat fejezték ki a módosításokkal kapcsolatosan. Így az észtl hatóságoknak liberalizálniuk kellett az előírásokat: 2001 novemberében az észtl parlament módosította az országos és önkormányzati választásokról szóló törvényt, aminek következtében az ezeken a voksolásokon induló jelölteknek nem kötelező ismerni az államnyelvet. Ugyanakkor még ugyanabban a hónapban a parlament megváltoztatta az önkormányzatokról szóló törvényt és kimondta, hogy ott az egyetlen munkanyelv az észtl

23 A dokumentum szövegét ld. (orosz nyelven): http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Estonia/Estonia_Language1989_Russian.htm.

24 Language Act. Passed 21 February 1995. http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Estonia/Estonia_Language_English.htm.

25 Ezidáig az észtl kormányzat ilyen joggal egyetlen önkormányzatot sem ruházott fel, pedig Narva és Sillamäe városa szeretne élni ezzel a lehetőséggel.

lehet.²⁶ A zömében oroszajkúak dominálta önkormányzatok sikertelenül kérik a kormányzatot, hogy változtassa meg azt a törvényt, amely – véleményük szerint – hátrányosan érinti az oroszok dominálta önkormányzatokat és nem a valós helyzetet veszi kiindulási pontnak.

A Nyelvi Ellenőrző Hivatal az 1989-es nyelvtörvény betartására jött létre, és eleinte az Államminisztérium keretein belül működött Nyelvi Ügyosztály néven, amelynek feladatai közé tartozott a nyelvtörvény betartásával kapcsolatos elemzések elkészítése, felnőtteknek szóló nyelvoktatás szervezése, a nyelvtanulás módszertanának kidolgozása.²⁷ 1995-től az oktatási minisztérium alá tartozott, majd 1998-ben önálló szervvé alakították át. Egy 2002-es minisztériumi rendelet szabályozza a működését: a hivatal ellenőrzi a nyelvtörvény és az egyéb, nyelvvel kapcsolatos törvények betartását. A szerv figyelmeztethet és pénzbírságot is kiróhat a törvény be nem tartásáért, ugyanakkor nem felelős a nyelvpolitika alakításáért (ez utóbbi a kultuszminisztérium kompetenciájába tartozik). Figyelemmel kíséri a közintézményekben (iskola, óvoda, kórház, önkormányzatok stb.), illetve a médiában tapasztalható nyelvhasználatot. Végül, de nem utolsó sorban – a hivatalban kerülnek megszervezésre az állampolgárság megszerzéséhez szükséges nyelvi vizsgák.

Meg kell jegyezni, hogy még a mérsékeltnek mondható politikusok sem kívánják egyenlővé tenni az észti nyelvet az oroszsal. Arnold Rüütel köztársasági elnök (2001–2006), aki 1983–1990 között az Észt SSzK Legfelső Tanácsának (parlamentjének) az elnöke volt, ezt nyilatkozta erről a kérdéssel a lengyel Rzeczpospolita c. napilapnak: „Nem akarjuk ezt. Ez azt jelentené, hogy az orosz nyelvet második hivatalos nyelvként kéne elismerni, azt minden egyes hivatalnoknak meg kellene tanulnia. Először is, nincsen erre pénzforrásunk, másrészt – azok az oroszok, akik úgy döntöttek, hogy a mi országunkban fognak lakni, miért ne tanulhatnának meg észtiül? [...] Akik nem akarnak állampolgárok lenni, választhatnak: vagy benyújtják állampolgársági kérelmüket, vagy elhagyják Észtországot. Észtország mint állam nem tudja garantálni a munkahelyet egy olyan személynek, aki nem ismeri az észti nyelvet és azt nem is akarja megtanulni.”²⁸

Orosz pártok

Az észtsországi orosz pártok nem játszottak (és játszanak) olyan szerepet, mint a szomszédos Lettországbán.²⁹ Az eddig legbefolyásosabb orosz párt az Észt Egyesült Néppárt (Eestimaa Ühendatud Rahvapartei, EÜRP), amelyet 1994-ben hozott létre Tallinn korábbi polgármester-helyettese, Viktor Andrejev. 1995-ben az Otthonunk, Észtország koalíció tagjaként indultak és jutottak be képviselői a parlamentbe. Legnagyobb sikerét azonban négy évvel később aratta, amikor is egyedül képes volt átugorni az 5%-os választási küszöböt, megszerezve a szavazatok 6,13%-át (6 mandátum).³⁰ Az EÜRP nem kérdőjelezte meg az észti államiságot, Nyugat-orientált pártként a középosztály támogatását kívánta megnyerni. Ugyan nyitottnak mutatkozott az észti pártokkal való együttműködésre, azonban azok izolálták az orosz formációt a politikai arénában (kivételt e tekintetben a baloldali-populista

26 Priit Järve: Language Battles in the Baltic States, 1989 to 2002. In: Farimah Daftary – Francois Grin (eds.): Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries. Budapest 2003, 86-87. A szigorú törvényi előírásokat az oroszajkúak dominálta önkormányzatokban sajtóságos módon kerülik meg. Narva városában például orosz nyelven tartanak egy informális képviselőtestületi ülést, amelyen megbeszélnek minden fontosabb kérdést, ezt követi az államnyelven a hivatalos ülés.

27 <http://www.keeleinsp.ee>.

28 Rzeczpospolita, 2002. március 18.

29 Az észti politikai berendezkedésekről és pártokról összefoglalóan: Lagzi Gábor: Észtország. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): Európai politikai rendszerek. Budapest 2004, 177-186.

30 <http://www.wk.ee/r99/elections.html>.

Centrumpárt képezett), és végig ellenzékben maradt. Az EÜR sem a 2003-as, sem a 2007-es parlamenti választások során nem szerzett mandátumot, 2006-ban pedig felvette az Alkotmány Párt (Konstitutsioonierakond) nevet.³¹ Az egyéb észtországi orosz pártok közül meg kell még említeni az Orosz Egység Pártját (Vene Ühtsuspartei, VÜP), vagy az Észtországi Oroszok Pártját (Vene Erakond Estis, VEE). Utóbbi egyébként határozottan baloldali programot hirdetett és az alsóbb rétegek támogatására számít.

Mindhárom pártban közös, hogy védeni kívánják az orosz kisebbség jogait, ugyanakkor nem definiálják magukat etnikai formációként (azaz számítanak az észt nemzetiségűek szavazataira is). Világosan látszik azonban, hogy ezeknek a pártoknak még az eredeti célközönséget (állampolgársággal rendelkező oroszajkúak) sem sikerült elérniük és mobilizálniuk a szavazások alkalmával.³² A 2005-ös önkormányzati választások mutatták meg, hogy a helyi orosz etnikai pártok nem versenyképesek az észt etnikai formációkkal szemben – a tallinni önkormányzatba például egyetlen „orosz párti” képviselő sem jutott be.³³

Az elmúlt több mint másfél évtized tapasztalata azt mutatja, hogy az észtországi oroszajkúak mind az országos, mind az önkormányzati voksolások során – ellentétben a lett-országiakkal – hajlamosabbak észt (tehát nem „orosz”) pártokat kitüntetni bizalmukkal. E jelenség magyarázata az lehet, hogy a kisebbségi szavazó abban bíz, hogy inkább érdemesebb a reális, kormányképes, állami forrásokhoz hozzájutó erőket támogatni, mintsem egy olyan etnikai pártot, amely örök ellenzéki szerepre van kárhóztatva, s mint olyan, minimális befolyása van a közéletre.

Az oroszajkúak körében a leginkább elfogadott pártnak a baloldali-populista Centrum Párt mondható. A jobboldali pártoktól eltérően nem kritikus a szovjet rendszert illetően, Oroszországgal megegyezésre törekszik (ennek jegyében 2004-ben együttműködési megállapodást kötött a Kreml érdekeit képviselő hatalompárttal, az Egységes Oroszországgal), s a kisebbségek irányába liberális arcát mutatja. A párt vezetője, Edgar Savisaar 2001-ben indult az önkormányzati választásokon, és elnyerte – zömmel az oroszajkúak szavazatainak köszönhetően – a tallinni főpolgármesteri széket.

Média

Az észtországi oroszajkúak sokrétű anyanyelvi médiával rendelkeznek (habár nem mind egyikük országos terjesztésű/sugárzású, mint a szomszédos Lettországból és kisebb példányszámban is jelennek meg). A napilapok közül meg kell említeni a Mologyjozs Esztonii-t és Vesztyi Dnja-t, a hetilapok közül a Gyelovije Vedomosztyi-t, Gyeny za dnjom-ot, Vesztyi-t. Lokális kiadású a Narva, a Narvskaja Nyegyelja, a havilapok közül a Raduga (irodalom és kultúra), Ekonomika i biznes, Pravovije Akti Esztonyii (jogi), Ucsityel (tanári hírlévlél), Lada i Jana (nők számára), Nas Lekar (egészségügy) említendő.³⁴ Bizonyos verseny vehető észre az észtországi és oroszországi kiadású sajtótermékek körében. Az állami rádióadások közül a negyedik csatorna sugároz orosz nyelven, illetve heti másfél órában ukránul, egyben pedig fehéroroszul is. Léteznek zömében orosz nyelvű magánrádiók (Russzkoje

³¹ <http://www.kpartei.ee/>

³² Eiki Berg: Ethnic Mobilization in Flux: Revisiting Peripherality and Minority Descontent in Estonia. *Space and Policy*, 2001, vol. 5, nr. 1, 20-22.

³³ Vagyim Polecsuk: Esztonija. In: Valerija Tyiskova – Jelena Filippova: Etnycseszkaja szituacija i konflikti v goszudarsztvah SzNG i Baltii. Jezsegodnij doklad, 2005. Moszkva 2006, 450. http://www.eawarn.ru/pub/AnnualReport/AnnualReport-WebHome2005/34_Anrep2005_Estonia.pdf.

³⁴ Egyes lapokat támogat a kultuszminisztérium, valamint a helyi önkormányzatok, az Integrációs Alapítvány és az észtországi Soros Alapítvány.

Ragyio, Tartuszkoje Szemejnoje Ragyio, 100 FM Narva). Az észt állami televízió adásainak csupán 5%-a készül orosz nyelven. A Kanal 2 magánadó két órát ad oroszul, viszont a Narva TV, a Pervij Baltijszkij Kanal teljes egészében az. A helyi oroszajkúak nagyobb része azonban többnyire az oroszországi csatornákat nézi.³⁵

Integráció

Az integrációs programot – hosszú nyilvános vita után – 2000 végén fogadta el a parlament, és az „Észt társadalmi integráció, 2000–2007” nevet viselte.³⁶

A program célja, hogy az oroszajkúak lojális észt polgárok legyenek, valamint egyfajta észtországi (balti-)orosz identitás megteremtése. Az integráció abból a koncepcióból indul ki, hogy a többségnek meg kell őriznie a domináns pozícióját az államban, de lehetőséget is kell teremteni egyúttal, hogy a kisebbségek kulturális, társadalmi értelemben aktívak legyenek. A program megalkotói azonban nem várnak csodát és tisztában vannak azzal, hogy egy újabb önazonosság kialakulása a betelepült lakosság esetében több generációig vehet igénybe. Az észtországi társadalmi integráció a nyelvtanításnak szentel kiemelkedő jelentőséget, hiszen a nyelv alapján próbálja közelebb hozni a többséget és kisebbséget, amelyek a specifikus fejlődésnek köszönhetően két külön világot alkotnak.

Az integrációs program négy alprogramot tartalmazott. Az első az oktatás kétnyelvűsítését célozta meg, amelynek értelmében 2007-re minden kisebbségi nyelven oktató iskolákban a tantárgyak 60%-át észtül kell megtartani, s ezzel elérni, hogy az ott tanuló diákok mind szóban, mind írásban – legalább középfokú szinten – folyékonyan tudjanak a többségi nyelven. (ld. bővebben az oktatásról szóló alfejezetet, 18. oldal). Ennek érdekében a kormányzat elindította az „észt mint idegen nyelv” tantárgyat oktató tanárok képzését, hogy minden orosz iskolába tanítson legalább egy ilyen képesítéssel bíró pedagógus.

A második alprogram a kisebbségek számára annak érdekében nyújt segítséget, hogy megőrizték kulturális különállásukat egyesületek, szervezetek vagy vasárnapi nyelvi iskolák segítségével.

A harmadik alprogram a felnőttek nyelvoktatását kívánta előmozdítani. Mindazon állampolgárok, akik az állampolgársági nyelvtesztet sikerrel tették le, kérhették a tanfolyam költségeinek teljes vagy részbeni megtérítését. A program élvezte az Európai Unió, annak kormányainak és más nyugati országok anyagi támogatását.³⁷ A hontalan felnőttek

³⁵ The Euromosaic study. Russian in Estonia. http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/et1_en.html#21.

³⁶ http://www.rahvastikuminister.ee/public/state_programme.pdf.

³⁷ Az Integrációs Program 2000-2007 alapján a nyelvoktatásra fordított összeg (millió korona)

	állami forrás	nyugati támogatás	összesen
2000	1130	12617	13747
2001	1128	5081	6369
2002	1125	11532	12657
2003	1325	4066	5391
2004	2811	10636	13447
2005	3450	6343	9793

Aksel Kirch - Tarmo Tuisk - Mait Talts: The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States. Final Report Estonia. October 2006, ECMI Working Papers nr. 30, 43. Gregory Feldman: The European-ness of Estonia's Ethnic Integration Policy..., 231. A nyelvi programokat elsősorban a skandináv államok (Finnország, Svédország) és az Egyesült Királyság támogatta. Ezen államok a baltikumi régió biztonságának kulcsának a helyi kisebbségek sikeres integrációját tekintették, nehogy a meglévő konfliktusok fegyveres formában törjenek felszínre. (ld. Jugoszlávia).

nyelvtudása – mint ismeretes – elengedhetetlen feltétele az állampolgárság megszerzésének.

A negyedik alprogram az észtországi kisebbségek (mind az állampolgársággal rendelkezők, mind a hontalanok) körében kívánta megerősíteni az állampolgári kötődést és a civil kurázsit. Célja, hogy ennek keretében megnőne az Észtországban kiképzett orosz újságírók száma, illetve a főleg fiatalokkal foglalkozó civil szervezetek megerősítése. A program törekszik arra, hogy az oroszajkúak az oroszországi médiák helyett az észtországi orosz és észt elektronikus vagy nyomtatott sajtótermékeket „fogyasszák”, illetve a többségi és a kisebbségi média képviselői között minél szorosabb együttműködés alakuljon ki.

A Nem-észtek Integrációs Alapítványa a társadalmi integráció programjainak fő koordinátora.³⁸ A szervezet különböző programokat indít (oktatás, nyelvtanfolyamok, a kisebbségek szociális kompetenciájának fejlesztése, kampányok toleranciáról, multikulturalizmusról, integrációról).³⁹ Politikai értelemben az integrációért az etnikai és népese-
désügyért felelős tárca nélküli miniszter felel.

A kormányzat és az érintettek – értelemszerűen – másféleképpen szemlélik az integrációs programot. A kormányzat szerint azért szükséges integrálni az oroszajkúakat az észt társadalomba, hogy azok ne izolálódjanak nyelvükben, mentalitásukban; hogy ne alakuljon ki a „két társadalom egy államon belül” helyzet, ami mind szociális, mind biztonsági problémákat vet fel. Az oroszajkúak vezetői ezzel szemben azon a véleményen vannak, hogy a biztonsági kockázat éppen abból adódik, hogy az oroszajkúak zöme nem kapott állampolgárságot, továbbá az észt állam nem támogatja eléggé a kisebbségi kultúrát, ezzel marginalizálva (szociális, politikai értelemben) ezeket az embereket.⁴⁰ Érdeemes megjegyezni, hogy nem egyszerű hozzányúlni az integrációs programokhoz, hiába állnak évek óta az oroszajkú szervezetek kritikájának keresztüzében, ugyanis azokat a nyugati államok elfogadják, mi több – anyagilag is támogatják.

38 <http://www.meis.ee>.

39 Az Integrációs Alapítvány időről időre – állami és uniós források felhasználásával – kampányokat is szervez, amelyek a honosított személyek számának növelését célozzák meg. 2006-ban például 120 ezer szórólapot postáztak ki orosz és észt nyelven, amelyben tájékoztatták az érintetteket az állampolgárág megszerzésének a módjáról, és csatoltak egy ingyenes nyelvtesztet. 4,5 ezer példányban olyan tájékoztatót küldtek ki, amely a 15 év alatti gyermekkel rendelkező szülőket informálta. BNS, 2006. október 26.

40 Gregory Feldman: *Essential Crisis: A Performative Approach...*, 232. Érdekesen alakult az észt sajtótermékekben az oroszajkúakhoz való viszony. A rendszerváltás tájkán (1989–1991) a lapok egységesen kezelték a szovjet korszak betelepülőit, akiknek nem lehetett külön véleménye, s mindannyian a Szovjetunió (részben Oroszország) iránt éreztek lojalitást. 1991-től kezdődően pár évig mind a többség, mind a kisebbség a vitákat a saját közösségein belül bonyolította le és leszögezhető, hogy a két (médiá)világ egymás mellett létezett. Az észt sajtó ekkoriban próbálta ignorálni az oroszajkúak mindennapi problémáit (munkanélküliség, kisebbséghez való tartozás, stb.), egyben igazolni a kormányzat kisebbségi politikáját. Jellemző a függetlenség utáni pár évre, hogy a sajtó az oroszajkúakat Észtországra, a függetlenségre nézve veszélyesnek tartotta. Az 1990-es évek közepétől megjelenik a rendes oroszok képe, akik hasonlítanak az észtekre, és 2000-től kezdődően figyelhető meg, hogy a kisebbségi személyek nem egységben, hanem egyénileg kerülnek bemutatásra, amelyben kétségkívül segített az integrációs propaganda: a multietnikus államban észtek és nem-észtek élnek egymás mellett. Riina Reinvelt: *Integration, Multinational Estonia and Estonian-Language Press. Soviet-Time Immigrants in Newspaper Edasi/Postimees in 1988–2000. Pro Ethnologia*, vol. 14., 81–96. <http://www.erm.ee/pdf/pro14/riinap65.pdf>. Megfigyelhető, hogy a magyarországi sajtó sok esetben a kisebbségi helyzet értelmezését illetően az orosz/oroszországi véleményt, nézőpontot teszi magáévá. Vö. Bereczki András: *Mitosok és sztereotípiák. Észrevételek az észtországi kisebbségi politika magyarországi sajtójáról. Regio* 1998, 2. sz., 192–199.

Oktatás

A függetlenség kikiáltása után kezdődött meg az észtországi oktatási rendszer átalakítása, pontosabban annak egységesítése (az orosz tannyelvű iskolák 10, míg az észtek 11 osztályosok voltak, ez emelték fel 12 osztályosra). Bevezetésre került az észti mint idegen nyelv (2. osztálytól), és a kisebbségi nyelvű iskolákban tanítani kezdték az észti irodalmat és történelmet. A kisebbségekre is vonatkozó oktatási törvényt 1993-ban fogadták el. Gyakorlatilag minden észtországi alsó- és középfokú oktatási intézmény azonos program alapján dolgozik, csak éppen az oktatási nyelvükben van különbség. Az orosz nyelvet számos helyen idegen nyelvként oktatják az észti tanítási nyelvű iskolákban. Az állami felsőoktatási intézményekben a hivatalos nyelv az észti, viszont számos magánfőiskolán lehet orosz nyelven tanulni.

2007 szeptemberétől lépett életbe az oktatási reform, amely kimondta, hogy az orosz tanítási nyelvű felsőbb osztályokban (10–12. osztály) a tantárgyak 60%-át (észti nyelv és irodalom, történelem, állampolgári ismeretek, földrajz, ének-zene) az államnyelven kell megtartani (egy 2002-es törvénymódosítás értelmében, amennyiben az iskola nem kész az áttérésre, kérheti a teljesen orosz nyelvű oktatási program folytatását 2007-től). A reformmal kapcsolatosan – akárcsak a szomszédos Lettországból – az volt a probléma, hogy az érintettek nem kaptak elég tájékoztatást és nagyjából felkészületlenek voltak a változtatásokra.⁴¹ Érdemes megjegyezni, hogy a helyi oroszajkúak döntő többségükben orosz nyelvű iskolákba íratják be gyermekeiket.⁴²

A nyelvi kompetenciák megléte vagy hiánya a továbbtanulás tekintetében is bizonyos különbségeket okoz a többségi és kisebbségi fiatalok körében. A 2000-es népszámlálás kimutatta, hogy miközben a 15–19 éves korosztály 9%-a mind az észtek, mind a nem-észtek körében tanul valamely felsőoktatási intézményben, addig 20–24 éves korosztályban az észtek 27%, míg a nem-észtek 18%-a tanult tovább, a 25–29 évesek között az arány 9%, illetve 5%.⁴³ A számokból világosan látszik, hogy az észtországi oroszajkúak nem a számarányuknak megfelelően részesülnek felsőoktatási tanulmányokban, s emiatt bizonyos hátrányok érhetik őket a munkaerő-piaci lehetőségeket illetően.

Iskolai végzettség	1989		2000	
	Észt	Nem-észti	Észt	Nem-észti
Általános iskola	41	30	31	25
Középfokú iskola	26	31	34	37
Szakközépfokú iskola	21	25	20	23
Felsőfokú	12	14	15	15
Összesen	100	100	100	100

Az észtek és a nem-észtek iskolai végzettsége⁴⁴

⁴¹ http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/et1_en.html#21.

⁴² A 2003/2004-es tanévben 4830 tanuló (3,3%) nem az anyanyelven az észti tanítási nyelvű iskolákban, míg 409 fő (0,9%) nem orosz anyanyelvű volt az orosz tanítási nyelvű alsó- vagy középfokú oktatási intézményekben. Ugyanez az arány az 1997/1998-as tanévben az első esetben még 5,1% volt. Vagyim Poleščuk: Esztónia. In: Valerija Tyiskova – Jelena Filippova: Etnycseszkaja szituacija i konflikti v goszdarsztvah SzNG i Baltijii. Jezsegodnij doklad, 2004. Moszkva 2005, 538. http://www.eawarn.ru/pub/AnnualReport/AnnualReportWebHome2004/43_Anrep2004_Estonia.pdf.

⁴³ Vadim Poleščuk: Estonian Minority Population and Non-Discrimination. Report 2006. Tallinn 2006, 55.

⁴⁴ Az 1989-es és 2000-es népszámlálások alapján. Vadim Poleščuk: Estonian Minority Population and Non-Discrimination. Report, 2006. Tallinn 2006, 52. www.lichr.ee/docs/cerd-final.pdf

Anyiban változás tapasztalható az utóbbi évekhez képest, hogy egyre több oroszajkú fiatal ismeri el az észt nyelvet mint a többségi nemzet szimbólumát, és részükről elkezdni egy beszélgetést észt nyelven az udvariasság kinyilvánításának számít.⁴⁵

Megye/Város	Összesen	Észt	Orosz	Észt-orosz vegyesiskola
Harjumaa	160	108	49	3
Tallinn	98	55		43
Hiiumaa	13	13		
Ida-Virumaa	55	16	32	7
Kohtla-Järve	12	1	9	2
Narva	14	1	13	
Jögevamaa	31	28		3
Järvamaa	33	32		1
Läänemaa	28	27		1
Lääne-Virumaa	46	41	4	1
Põlvamaa	35	33	1	1
Pärnumaa	61	58	2	1
Pärnu	13	11		2
Raplamaa	33	32		1
Saaremaa	33	33		
Tartumaa	65	56	8	1
Tartu	28	22	6	
Valgamaa	30	28	2	
Viljandimaa	44	43		1
Võrumaa	39	38	1	
Összesen	706	586	104	16

Észt és orosz tanítási nyelvű iskolák, megyénként, 1999/2000⁴⁶

EU-referendum

Az oroszajkú lakosság Lettországbán (és Észtországban) sokkal kisebb lelkesedést mutatott az EU iránt, mint a többségi lakosság. Előrebocsátandó, hogy Észtországban szinte az egész politikai elit és civil világ támogatta a csatlakozást, az ellenzői viszont gyengék és megosztottak voltak.⁴⁷

A nagy pártok mind támogatták az európai integrációt, kivételt itt a Centrum Párt képezett. Kormányon volt, amikor Tallinn tárgyalta a fejezeteket Brüsszellel, de a 2003.

⁴⁵ Triin Vihalemm: Theoretical Perspectives on the Formation of New Civic Identity in Estonia. In: Marju Lauristin – Mati Heidmets (eds.): The Challenge of the Russian Minority. Emerging Multicultural Democracy in Estonia. Tartu 2002, 170. Mivel az észt nyelv használói köre kicsinynek mondható (alig egymillió fő), érdemes figyelmet fordítani, hogyan bírja a nagyobb nyelvekkel való konkurenciát. Ismeretes, hogy a finnek és az észtek megértik egymást, és sok finn turista érkezik Észtországba. Az utóbbi években kialakult az a furcsa helyzet, hogy mind az észt, mind az orosz anyanyelvű eladó finn vásárlójával annak anyanyelvén próbál kommunikálni, miközben az utóbbi nem is tud rendesen észtül. Így tehát az észt nyelv piaci pozíciójából következik az, hogy nem érdemes megtanulni. Hasonló mentalitás jelentkezik az iskolákban is, ahol az angol nyelv élvez elsőbbséget az államnyelvel szemben. Anna Vershik: The Language Situation in Estonia. Journal of Baltic Studies 2005, vol. 36, nr. 3, 290.

⁴⁶ Aksei Kirch: Estonian Report on Russian Minority. <http://www.ies.ee/kirchrus.pdf>.

⁴⁷ Evald Mikkel – Geoffrey Pridham: Clinching the 'Return to Europe': the Referendums on EU Accession in Estonia and Latvia. West European Politics, 2004, vol. 24, nr. 4, 717.

márciusi parlamenti választások során nem deklarálta egyértelműen az EU-hoz való viszonyát. A párt vezetője, Edgar Savisaar többszörös miniszterelnök, akkoriban Tallinn főpolgármestere – tekintettel a jelentős részt kitevő oroszajkú szavazóbázisra – a polgárok lelkiismeretére bízta a döntést.⁴⁸

Az észti politikusok az európai kampány során többször is világossá tették: az „igen” Európára egyenlő az Oroszországra mondott „nem”-mel, mivel az integráció elutasításával – érveltek a politikusok – az ország végérvényesen (és újra) Moszkva érdekszférájába sodródhat. Komoly választás előtt álltak a szavazati joggal rendelkező oroszajkúak. Tény azonban, hogy az 1990-es évek elején a nem észti nemzetiségűek inkább EU-pártiak voltak, hiszen a kisebbséghez tartozók idealisztikusan közelítették meg az EU-tagságot, míg a többséghez tartozók pragmatikusan. De a népszavazás lehetőséget biztosított a kisebbséghez tartozók számára, hogy egy esetleges nem voksal fejezzék ki elégedetlenségüket az észti kormányzat politikájával szemben. Ugyanakkor a fiatalabb nemzedék és az üzleti élet résztvevői lehetőséget láttak a csatlakozásban, míg az idősebbek (állampolgárok és nem-állampolgárok) azt várták Brüsszeltől, hogy megfelelő módon garantálja a kisebbségek jogait.

A 2003. szeptember 14-én, vasárnap megtartott népszavazáson a választópolgároknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Támogatja-e az Európai Unióhoz való csatlakozást és az észti alkotmánymódosítást?” (az utóbbi kérdésre azért volt szükség, mert az alkotmány kimondja, hogy minden állami intézménynek az ország területén kell lennie – ezt a passzust nem sokkal a függetlenség kikiáltása után az „alapító atyák” Moszkva esetleges „imperialista” törekvései kivédésére iktatták az alaptörvénybe).

A referendumot az észti viszonyokhoz képest jelentős érdeklődés övezte – az állampolgárok 64,1%-a járult az urnához (a parlamenti választások alkalmával 1999-ben 57%-os, 2003-ban 58%-os volt a részvétel). A voksolók 66,8%-a támogatta az észti integrációt. A legnagyobb részvételi hajlandóságot a fővárosban, Tallinnban (69%) és az azt körülölelő megyében, Harjuban mérték (68%), legkevesebben Ida-Viru megyében szavaztak, ahol jelentős oroszajkú kisebbség él, mellest itt volt a legalacsonyabb az igenek aránya (57%). Érdekesség, hogy a délkeleti, észtek által dominált Võrumaa megyében is alacsony volt az igenek aránya, mivel ez egy mezőgazdasági jellegű régió és a lakói attól féltek, hogy a csatlakozás hátrányos helyzetbe hozza őket. A legerősebb EU-támogatás egyébként a híres egyetemi városból, Taruból érkezett (72%) és a már említett Harju megyéből (70%).⁴⁹ Az exit-poll eredmények szerint az észti nemzetiségűek 72%-a szavazott igennel, a szláv kisebbségek (oroszok, ukránok, fehéroroszok) képviselőinek 56%-a, míg az egyéb kisebbségeknek háromnegyede támogatta a csatlakozást.⁵⁰

Szoborvita

Komoly válság alakult ki 2007 áprilisában-májusában Észtországban, amely feszültté tette a többség és a kisebbség viszonyát, és a külföld figyelmét is ráirányította az észti társadalmi integráció előtt álló kihívásokra.

48 Uott., 735-736.

49 <http://www.wk.ee/rh03/tulemus/enght.html>.

50 Evald Mikkel – Geoffrey Pridham: i.m., 740. Ld. még: Vello Petai – Piret Ehin (eds.): Deciding on Europe: the EU referendum in Estonia. Tartu 2005.

A vita középpontjában a tallinni szovjet hősi emlékmű állt (Bronzkatona).⁵¹ Mivel a történelmi kérdések tekintetében nincsen egyetértés az észtek és az oroszajkúak többsége között (a Baltikum megszállása vs. felszabadítása a második világháború folyamán), az emlékmű jelenléte a főváros szívében nyugtalanságot szült az észtek és az oroszok körében (a szovjet veteránok szervezete rendszeresen tartott ott megemlékezést).

A probléma megoldása érdekében az akkori legnagyobb kormánypart, a jobboldali-liberális Reformpart javaslatára a parlament 2007 elején két törvényt fogadott el. Az első az illegális emlékhelyek leszereléséről szólt, amelynek értelmében el lehetett távolítani a közhelyekről olyan emlékműveket, amelyek Észtország megszállását dicsóítik. A másik törvény a hadisírok védelméről gondoskodott. A Bronzkatona ügye előkerült az esedékes országgyűlési választások kampányában is, a szobor eltávolítása mellett szállt síkra a Reformpart és a nemzeti-konzervatív Haza Szövetsége-Res Publika is, ellenezte a tervet a baloldali Centrum Part, amely a fővárosi önkormányzatban többséget alkotott és számított az oroszajkúak szavazataira.⁵²

A márciusi voksoláson a Reformpart győzött, és koalíciós kormány alakult a Haza Szövetsége és a Szociáldemokrata Part részvételével.⁵³ A Bronzkatona sorsa eldőlt – a rendőrség kordont vont az emlékmű köré, de több száz fős, oroszajkúakból álló tömeg tüntetett a szobor elvitele ellen. Amikor a hatóságok végleg elvitték a Bronzkatonát és kihantolták az alatta lévő sírokat (később a szobrot a tallinni katonai temetőben helyezték el), utcai zavargások törtek ki a fővárosban és az északkeleti régió nagyobb településein. A főleg fiatal oroszokból álló csoportok kirakatokat rongáltak meg, a rendőrség több száz főt letartóztatott, a rendőrökkel való összecsapásokban közel 150 fő sérült meg, egy orosz állampolgárságú fiatal – tisztázatlan körülmények között – életét vesztette.

Az eset nagyon éles reakciót váltott ki az orosz félből – felmerült a gazdasági blokád, a diplomáciai kapcsolatok megszakításának gondolata is, sőt egyes szélsőséges hangok azt követelték, hogy válaszlépésként rombolják le Észtország moszkvai külképviseletét. Az orosz fővárosban a Kreml-közelijű ifjúsági szervezetek gyakorlatilag blokád alá vették az észti nagykövetséget. Az orosz média egységesen elítélte a bontást és a beszámolók a fasismus, neonácizmus felbukkanásáról szólnak. Elképzelhető, hogy volt (közvetlen) kapcsolat a tallinni zavargások végrehajtói/felbújtói és a Kreml között, legalábbis ezt állítja az észti belbiztonsági szolgálat. Nem sokkal a zavargások kitörése után az észti parlament, miniszteriumok, a bankok és a média honlapjait internetes támadás érte, ami miatt a tallinni hatóságok több napra (nemzetbiztonsági okokra hivatkozva) felfüggesztették a külföldről az országba irányuló internetes kapcsolatokat. Bizonyossággal állítható, hogy a támadást oroszországi hackerek hajtották végre, akik ily módon próbálták megbénítani az észti politikai és gazdasági életet, azt azonban eddig nem sikerült hitelt érdemlően bizonyítani, hogy az „észti-orosz szájerháború” mögött közvetlenül a Kreml állna (erre utaltak egyes magas rangú észti hivatalnokok, pl. Urmas Paet külügyminiszter, nyilatkozatai).

Egyébként Oroszország reakciója az emlékmű eltávolítása okán részben emocionális volt (Moszkva a szovjet múlt védelmezőjeként lépett fel, s így próbálta mobilizálni az

51 Az emlékművet a szovjet hatóságok 1947-ben állították fel Tallinn főterén, a Tönismägin. Maga a szobor 2 méter magas, bronzból készült és a vörös hadseregben szolgáló katonát ábrázol. A szobor azért is válhatott emlékhellyé, mert alá temettek el 13 katonát, akik Tallinn bevételekor estek el. Vö. Common Grave for and a Memorial to Red Army Soldiers on Tönismägi, Tallinn. Historical statement. http://www.valitsus.ee/brf/failid/statement_red_army_memorial.pdf.

52 Bronze Soldier. April Crisis. Tallinn 2007, 13-16. http://www.lichr.ee/docs/eng_bn.pdf.

53 Lagzi Gábor: Liberálisok, konzervatívok és szocdemek alakítanak kormányt Észtországban. http://tra.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=248&Itemid=56.

észtországi oroszjókúakat a „szovjet értékek” védelme érdekében, az orosz nagyhatalmi törekvések egyik megnyilvánulási formájaként), részben külpolitikai gyökerű (diszkreditálni a nemzetközi fórumokon azokat az államokat, amelyek az orosz érdek ellen lépnek fel). Azt sem szabad elfelejteni, hogy 2007 végén Oroszországban parlamenti választásokat tartottak, s a politikai élet résztvevői plusz pontokat akartak szerezni.

Feltételezhető, hogy az oroszjókú kisebbség elégedetlenségének ilyen manifesztációja nem csak egy szimbólum „megszentségtelenítésének” szólt, hanem mélyebben gyökerezett – jelezte, hogy az oroszjókúak integrációja nem a megfelelő eredményeket hozza.⁵⁴

Összegzés

Észtország, annak ellenére, hogy a volt szocialista országok közül az egyik legsikeresebb átalakulást tudhat maga mögött (az 1990-es évek elején végrehajtott gyors és radikális privatizáció, nyitott piacgazdaság, számítástechnikai és elektronikai „forradalom”⁵⁵), a megoldatlan problémái közül a kisebbségi kérdést kell elsősorban megemlíteni. A függetlenség 1991-es kikiáltásakor a lakosság egyharmada tartozott valamely kisebbséghez. Az észti hatóságok – mintegy védekezésül a közel öt évtizedes szovjetizálással szemben – az 1990-es évek elején restriktív állampolgársági gyakorlatot vezettek be, amelyet azonban idővel enyhíteniük kellett, javarészt az Európai Unió felől érkező kívánalmak következtében. Az észti fél szerint az ún. „zéró opció” (állampolgárság magadás minden ott lakó polgár számára) elutasítása a rendszerváltás után adekvát válasz volt a szovjet rendszerben történekre és számukra a kiindulópont az észti nemzet túlélése, amelyet csak nemzetállami keretek között lehet megvalósítani. Az orosz kisebbség és egyes nemzetközi szervezetek ezzel szemben azon az állásponton vannak, hogy az észtek túl nagy jelentőséget tulajdonítanak a történelemnek és Tallinn számára a kisebbségi kérdés rendezésekor a multi-etnikus állam tényéből és az egyéni szabadságjogok tiszteletbentartásából kell kiindulnia.

Meg kell jegyezni, hogy Észtországban – a szomszédos Lettországtól eltérően – a nem-állampolgárok szavazhatnak az önkormányzati választásokon, viszont a parlamenti voksoláson való részvétel az állampolgársággal nem rendelkezők számára egyik országban sem lehetséges. Mivel az oroszjókú lakosság zömében a fővárosban és környékén, valamint az ország északkeleti, ipari jellegű területein helyezkedik el, felvetődhet az igény az érintettekben az autonómia iránt. Paradox módon azonban, hiába van abszolút többségben az oroszjókú lakosság, például Narva városában (ahol az észtek aránya csupán 5%-ot tesz ki), nem hozhatnak létre területi kisebbségi önkormányzatiságot, hiszen az észti törvénykezés értelmében egy adott kisebbségi közösséghez csak állampolgársággal rendelkező személyek tartozhatnak.

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy az észtországi orosz politikai formációk nem játszanak jelentős szerepet az ország közéletében. Az (állampolgársággal rendelkező) oroszjókú polgárok ugyanis hajlamosabbak inkább „észti” pártot támogatni, mintsem orosz, hiszen az

⁵⁴ Az események mélyen megosztották az észti társadalmat. Az április zavargások után nem sokkal készített felmérések szerint az események megítélésében az etnikai tényező elsőrangú szerepet játszott. Arra a kérdésre, hogy a hatóságok helyesen cselekedtek-e, az észtek „teljesen jól” (51%) és „talán jól” (28%) választ jelölték meg, míg a nem-észtek körében ez az arány 4%, ill. 7% volt. Bronze Soldier, i.m., 21.

⁵⁵ Észtországban az internetet használók aránya világviszonylatban is magas (az egész népességen belül 60%), míg a 18–24 éves korosztályban gyakorlatilag mindenki ismeri és használja világhálót. Mellesleg az észti kormány éveken keresztül áttért az elektronikus (azaz papírmentes) ülésekre.

előbbi nagyobb hatalommal, valós befolyással rendelkeznek (azaz kormányképes erők). Ennek fényében az észtországi integrációs program sikeresnek mondható, bár világosan látszik az a tendencia a hatalom részéről, hogy támogassa az ukrán és a fehérorosz származású személyek „nemzeti újjáébredését”, visszatérését az anyanyelvükhöz, ezzel is lazítva az oroszajkúak közösségén. Az legújabb eseményeket taglalva meg kell említeni, hogy egyes szakértők szerint a 2007 márciusában kirobbant tallinni zavargások a többségi és a kisebbségi közösség közötti bizalmatlanság elmélyedését hozta magával.

Lettország

Elhelyezkedés

Az orosz nemzetiségűek (703 ezer fő) zöme városokban lakik – a fővárosban, Rigában 44%-os az arányuk (336 ezer fő), de például vannak települések, amelyekben abszolút többséget alkotnak (Daugavpils 55%, Rezekne 52%). Egyes területeken (pl. Rigában vagy a délkeleti tartományban, Latgalében) olyan tömegben élnek, hogy sokan alig, vagy egyáltalán nem ismerik a lett nyelvet. A beloruszok (97 ezer fő) részben őshonos lakosság az anyaországgal határos Latgale régióban, részben a szovjet korszakban telepedtek be. Legnagyobb számban Kraslava (18%), Daugavpils (9%) városában, valamint Rigában (5%) élnek. Ugyan zömében elveszítették anyanyelvüket, de az etnikai tudat egy részükénél megmaradt. A belorusz kisebbség egyre erősebben kötődik a lett államhoz, és idővel – vélik a szakértők – valós nemzeti kisebbséggé válik. Az ukrán kisebbség (63 ezer fő) szétszórva található meg. Sok esetben kettős (orosz-ukrán) identitással rendelkeznek, s többnyire városokban laknak (Riga lakosságának 4%-a ukrán nemzetiségű). A lett államba való integrációjuk lassan halad (alig harmaduk rendelkezik állampolgársággal), és tagjaik közül sokan támogatják az orosz nyelvű oktatás fejlődését.

A lengyelek (60 ezer fő) javarészt Latgale régióban élnek (Daugavpils 12%, Kraslava 7%). Kis létszámuk ellenére az egyik legaktívabb lettországi nemzeti kisebbségnek számítanak. Mint őshonos lakosok, az 1980-as évek végétől támogatták a függetlenséget, hűségesek a lett államhoz, de élénk kapcsolatot tartanak fenn az anyaországukkal. Ezen kívül Lettorszáiban kisebb létszámban a következő nemzetiségek élnek: litvánok (32 ezer fő), zsidók (10 ezer fő), romák (8 ezer fő), németek (4 ezer fő), tatárok (3 ezer fő), észtek (2 ezer fő).⁵⁶

Nemzetiség	1989		2000		2007	
	Létszám, ezer fő	%	Létszám, ezer fő	%	Létszám, ezer fő	%
Lett	1387	52,0	1370	57,7	1346	59
Orosz	905	34,0	703	29,6	645	28,3
Belorusz	118	4,5	97,0	4,1	85	3,7
Ukrán	92	3,5	63	2,7	57	2,5
Lengyel	60	2,3	59	2,5	54	2,4
Litván	34	1,3	33	1,4	31	1,4
Zsidó	23	0,9	11	0,5	10	0,5
Egyéb	46	1,5	41	1,7	41	3
Összesen	2666	100	2377	100	2281	100

Lettország lakosságának etnikai összetétele⁵⁷

⁵⁶ Demands of the national minorities in order to preserve their ethnic identities. <http://www.policy.lv/index.php?id=102954&lang=en>.

⁵⁷ Saját összeállítás a Lett Statisztikai Hivatal (<http://www.csb.gov.lv>) adatai alapján.

A rendszerváltás éveiben

A lettországi rendszerváltást alapvetően határozta meg annak a veszélye, hogy a tagköztársaságban a többség – tekintve a demográfiai mutatókat és a betelepülési arányokat – rövid időn belül kisebbséggé válik saját hazájában (az 1989-es népszámlálás csupán 52% lettet mutatott ki, de a fővárosban, Rigában például ekkorra a lettek aránya csupán 37% volt).

A Lett Népfront, amely az átalakulás (peresztrojka) támogatására jött létre, az 1988. június 1–2-án megtartott alakuló kongresszusán az a követelés fogalmazódott meg, hogy a lett legyen a hivatalos nyelv, publikálják a Molotov–Ribbentrop-paktum titkos záradékát, korlátozzák az oroszok bevándorlását, akiket egy elfogadott határozat „rosszul képzett, kultúrálatlan” tömegként jellemezte. A szintén a változások nyomán létrejött konzervatív, kommunistaelles Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom radikálisan az orosz közösség jogainak megnyirbálása és a függetlenség azonnali visszaállítása mellett szállt síkra.⁵⁸

A rendszerváltás hónapjaiban az etnikai hovatartozás meghatározta a politikai életben való részvételt. Miközben azokban a szervezetekben, amelyekben a lettek domináltak, idővel a függetlenség követelése egyre erősebb lett (a Népfront második kongresszusán, 1989 októberében már a teljes szuverenitás volt a cél), létrejöttek a Szovjetunió és a szocialista berendezkedés fenntartása mellett kardoskodó szervezetek (A Lett SzSzk dolgozóinak Internacionalista Frontja, röviden: Interfront 1989 januárjában jött létre), és magából a kommunista pártból is történt egy nemzeti ségi jellegű kiválás (1989 elején a zömében lett nemzeti ségi párttagok megalakították a Lett Független Kommunista Pártot).

Hasonlóképpen a függetlenségről szóló referendumon (1991. március 3.) kimutatható volt, hogy a nem-lett nemzeti ségű állampolgárok inkább a Szovjetuniót tekintették hazájuknak és a függetlenséget fenntartással kezelték, igaz voltak olyanok is, akik azt támogatták.⁵⁹

Alkotmány, kisebbségi törvény, keretegyezmény

Az Alkotmány 4. cikkelye leszögezi, hogy a „Lett Köztársaság hivatalos nyelve a lett”. Az alap törvény elismeri és védelmezi az alapvető emberi jogokat, kijelenti, hogy minden egyes személy egyenlő jogokat élvez a törvény előtt. A kisebbségekre vonatkozó passzus igen rövid és általános: „Az etnikai kisebbségekhez tartozó személyeknek joguk van megőrizni és ápolni a nyelvüket, illetve etnikai és kulturális önazonosságtudatukat” (114. cikkely).⁶⁰

Még a szovjet Legfelső Tanács 1991. március 19-én fogadta el a nemzeti és etnikai kisebbségekről szóló törvényt. A dokumentum kimondja, hogy Lettországot a lettek lakják és az őshonos lívek, valamint nemzeti és etnikai kisebbségek (ezzel a pár száz főt kitevő, finnugor nyelvet beszélő népet államalkotónak ismerik el). Minden állandó lakosnak,

⁵⁸ Eric Rudenshiold: Ethnic Dimensions in Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change. *Soviet Studies*, 1992, vol. 44, nr. 4, 612-613. a Népfrontról ld. Alfreds Peinikis: The Third Awakening Begins: The Birth of Latvian Popular Front, June 1988 to August 1988. *Journal of Baltic Studies*, 1996, vol. 27, nr. 4, 261-290.

⁵⁹ A népszavazáson 87,5%-os részvétel mellett a résztvevők 73,6%-a voksolt igennel, 24,7%-a pedig nemmel (1,6% szavazat érvénytelennek bizonyult). Rigában, ahol az oroszajkúak többségben voltak, a részvétel 84,4%-os volt, 60,7% szavazott igennel a függetlenségre, 37,4% elutasította azt. Daugavpilsben, ahol 1989-ben 13% lett élt, a részvétel csak 63,4%-os, s az ígének aránya 51,4%, míg a nemeké 39,8% volt. A referendumon minden 18 év feletti, állandó lakhellyel rendelkező polgár szavazhatott. Eric Rudenshiold: i.m., 622.

⁶⁰ A Lett Köztársaság alkotmánya. In: Tóth Károly (szerk.): Kelet-Európa új alkotmányai. Szeged 1997, 206-213.

nemzetiségtől függetlenül, az állam garantálja a munkához való egyenlő jogot, valamint szervezeteket alapíthatnak szabadon, amelyeket az államnak kötelessége támogatni. Ugyanakkor ezeknek a kisebbségi szervezeteknek be kell tartaniuk a törvényeket, tiszteletben tartani Lettország szuverenitását és egységét (7. cikkely). Minden állandó lakosnak joga van ápolni a nemzeti hagyományait (8. cikkely), kapcsolatot tartani az anyaországgal (9. cikkely), a kisebbségek pedig szabadon létrehozhatnak saját szervezeteket.⁶¹

Bár a lett kormány a Keretegyezményt már 1995 májusában aláírta, azt a törvényhozás csak pontosan tíz évvel később, 2005. május 26-án ratifikálta, és azév október elsején lépett életbe.⁶² A határozatban leszögezték, hogy mivel az egyezmény nem definiálja pontosan a „nemzeti kisebbség” fogalmát, így Lettországbán azokra a személyekre érvényes, akik állampolgárok és a többségtől kultúrában, vallásban vagy nyelvben különböznek, akik nemzedékek óta Lettország területén élnek és kötődnek az államhoz. Mindazon személyek, akik ugyan az ország területén állandó jelleggel, legalísan élnek, de más állam polgárai vagy hontalanok, de a fenti definíció szerint kisebbségének vallják magukat, élvezik a Keretegyezmény által felkínált jogokat.⁶³ A Keretegyezmény elfogadása után és nem sokkal előtte a lett hatóságok hivatalos nyilatkozataikban azt hangsúlyozták, hogy a kisebbségi kérdést országukban a nemzetközi szereplőkkel (EBESZ, ET, ENSZ) való együttműködésben kívánják rendezni, és e területen nincsen jogalapja a további kritikának.⁶⁴ A lett kormányzat vállalta a kisebbségi közösségek helyzetének monitoringozását, másfelől komoly érv került Riga kezébe a tekintetben, hogy a külföld előtt – legalábbis nyilatkozatok szintjén – bizonyítani tudja, hogy a kisebbségi kérdés rendezése területén komoly előrelépés történt.

Nyelvtörvény

Mint ismeretes, a baltikumi függetlenség egyik központi kérdése a nyelv körül alakult ki. Ezért már 1989-ben elfogadták a balti államok saját nyelvtörvényüket (Lettországban 1989. május 5-én). Ekkor kettős cél vezérelte a törvényhozókat: egyfelől biztosítani kívánták a többségi nyelv jogi helyzetét, másfelől nem kívánták megfosztani az orosz nyelvet minden jogától, hiszen tartani lehetett Moszkva reakciójától.⁶⁵

A lett parlament 1999 decemberében elfogadta az új nyelvtörvényt, amely 2000 szeptemberében lépett életbe.⁶⁶ A lett nyelvtörvény a lett nyelv, valamint a lett kulturális és történelmi hagyomány védelme és megőrzése érdekében született meg; hogy a nyelvet szabadon lehessen használni egész Lettország területén; célja a nemzeti kisebbségek integrálása a lett társadalomba, tiszteletben tartva a jogukat arra nézve, hogy használhassák anyanyelvüket (1. cikkely). A Lett Köztársaság területén az egyetlen hivatalos nyelv a lett (3. cikkely), minden más nyelv (kivéve a lív nyelvet, amelynek megőrzése és támogatása a törvényben benne foglaltatik) az ország területén idegen nyelvnek minősül (5. cik-

⁶¹ Law on the Unrestricted Development and Right to Cultural Autonomy of Latvia's Nationalities and Ethnic Groups. Adopted on 19 March 1991. <http://www.humanrights.lv/doc/latlik/ethnic.htm>.

⁶² <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=157&CM=8&DF=11/30/2007&CL=ENG>.

⁶³ Integration Policy in Latvia: A Multi-Faceted Approach, 2007. július 26. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4649/>.

⁶⁴ Tomas Malmöf: The Russian Population in Latvia – Puppets of Moscow? Stockholm 2006, 149. <http://www2.foi.se/rapp/foir1975.pdf>.

⁶⁵ Boris Cilevičs: Development of the Language Legislation in the Baltic States. International Journal on Multiethnic Societies, 2001, vol. 3, nr. 2, 139.

⁶⁶ State Language Law. http://www.minelres.lv/NationalLegislation/Latvia/Latvia_Language_English.htm.

kely). A törvény ugyanakkor nem szabályozza az ország lakosai, illetve a nemzeti és etnikai közösségek közötti nyelvhasználatot, valamint a civil szervezetek, vallási közösségek által használt nyelvet (2. cikkely).

A törvény meghatározza közélet azon helyeit, ahol az államnyelvet kell használni: állami és önkormányzati intézmények, bíróságok, ügyészség, oktatási intézmények, állami és önkormányzati tulajdonban lévő vállalatok – mindezen helyeken követelmény az államnyelv ismerete és használata olyan szinten, hogy az alkalmazott el tudja látni feladatát. Ezeken a helyeken a hivatalos megbeszélések, tárgyalások nyelve az államnyelv, minden hivatalos dokumentumot ezen a nyelven kell elkészíteni; ha a megbeszélést, tárgyalást külföldi nyelven tartják, akkor biztosítani kell a lett nyelvű fordítást (6., 7. cikkely). Mindezen intézmények a magán-, illetve jogi személyektől az államnyelven írt dokumentumokat fogadják el, külföldi nyelvű dokumentumokat csak abban az esetben, ha csatoltak mellé hivatalos fordítást (10. cikkely). A magánintézmények vagy vállalatok alkalmazottainak munkájuk során akkor kell használniuk az államnyelvet, ha az a közélet valamely szegmenséhez tartozik (egészségügy, közbiztonság, munkabiztonság, fogyasztóvédelem stb., 6., 8. cikkely). A törvény értelmében a Lett Köztársaság területén a vezeték- és keresztnévüket államnyelven kell írni (a lett nyelv szabályainak megfelelően), ugyancsak ez a szabály vonatkozik az ország területén működő közintézmények, vállalatok és egyéb civil szervezetek elnevezéseire (18., 19. cikkely). Közterületeken a reklámok, plakátok, poszterek, közúti jelzések államnyelven íródnak. Ha információszolgáltatás közben külföldi nyelvet is használnak, az államnyelven íródott szöveg nem lehet kisebb és kevésbé látható (21. cikkely).

A fentiekből kiderül, hogy a lett törvényalkotók igencsak restriktív nyelvtörvényt fogadtak el és léptettek életbe, amely maximálisan kiterjeszti a lett nyelv használatát az élet minden területére, miközben a lettországi lakosok körében széleskörűen használt orosz nyelv „külföldinek” minősül, s mint olyan, minimális jogokkal bír, viszont az alig pár száz fő által beszélt, finnugor eredetű lív nyelv törvényi védelmet élvez. Azt lehet mondani, hogy a többség által gyakran „megszállók nyelve”-ként aposztrofált orosz a lett kormányzat minél inkább háttérbe kívánta szorítani, azt de facto a társadalmi szervezetek, a vallási közösség és családtagok közötti nyelvévé tenni. Tehát a lett nyelv az ország társadalmi integrációjának elsőrangú eszköze, kell, hogy legyen, vélik a rigai döntéshozók.⁶⁷ Azonban egy 2003-as felmérés szerint az oroszajkúak 12%-a egyáltalán nem tud lettül, miközben a 15–34 éves korosztály negyede magas szinten beszél az államnyelvet, a 35–49 évesek tekintetében javuló tendencia figyelhető meg, míg az 50 évnél idősebbek egyötöde egyáltalán nem ismeri a lettet.⁶⁸

Ugyanakkor a nemzetközi szervezetek nyomására a lett kormány 2002-ben eltörölte a nyelvi követelményekre vonatkozó szabályokat (ti. minden parlamenti és önkormányzati választáson induló személynek igazolnia kell az államnyelv-tudását), de kiegészítette

⁶⁷ Fontos megemlíteni, hogy a lettországi nyelvpolitikai kérdés jelentősen átpolitizálódott, számos kritika érte mind a bel- (orosz pártok, érdekvédelmi szervezetek), mind a külpolitikai tényezők (elsősorban Moszkva) részéről. Viszont a többség hallani sem akar arról, hogy esetleg az orosz váljon az ország második hivatalos nyelvévé. Még a mérsékelt nézeteiről ismert köztársasági elnöksasszony, Vaira Vīķe-Freiberga (a posztot két cikluson át, 1999–2007 között töltötte be) is ezt nyilatkozta az Argumenti i Fakti c. orosz hetilapnak: Lettországot nem lehet Kanadához hasonlítani, hiszen míg Québecben a francia nyelvet védelmezni kell az angollal szemben, addig hazájában nem őslakosok a kisebbségiek, akiknek ráadásul problematikus az állam iránti lojalitásuk. Az államfő leszögezte, hogy az oroszajkúak illegális, kegyetlen és totalitárius megszállás következtében kerültek Lettországba, tisztelniük kell a helyiek nyelvét, szokásait. „Meg kell érteniük, hogy ez egy független ország és letteknek kell lenniük: orosz származású letteknek. Ha oroszok akarnak lenni, utazzanak Oroszországba, ha letteknek – akkor mi ezt a döntést csak üdvözlőni tudjuk.” Argumenti i Fakti, 2004. május 12.

⁶⁸ Baiba Metzāle - Uldis Ozolins: The Language Situation in Latvia, 1850–2004. Journal of Baltic Studies, 2005, vol. 36, nr. 3, 336.

az alaptörvényt azzal a passzussal (21. cikkely, 101. cikkely), hogy a törvényhozás és az önkormányzatok egyedüli nyelve a lett. Az eskü szövege, amit a frissen megválasztott képviselők letesznek az országgyűlésben, így hangzik: „... esküszöm [...], hogy hű leszek Lettországhoz, erősítem annak függetlenségét és a lett nyelvet, amely az egyetlen állami nyelv, védelmezem Lettországot mint független és demokratikus államot [...]”.⁶⁹

Állampolgárság

Az 1991-ben elfogadott állampolgársági törvény értelmében azok kaptak állampolgárságot, akik 1940. június 17-e (a függetlenség elvesztése) előtt állampolgárok voltak (és leszármazottaik), a lett nemzetiségű személyek, illetve azok, akik állandó lakhellyel rendelkeztek és általános vagy középiskolai tanulmányaikat lett tannyelvű iskolában végezték el. A lett társadalom két részre szakadt: azokra, akik teljes állampolgári jogokat gyakoroltak és azokra, akik másodrangú polgárokká váltak abban az országban, ahol sokszor több évtizede éltek.

	Lakosok	%	Állampolgárok	%
Lett	1 346 689	59,0	1 343 745	99,8
Orosz	643 679	28,3	363 988	56,5
Fehérorosz	84 881	3,7	30 823	36,3
Ukrán	57 557	2,5	16 843	29,3
Lengyel	54 596	2,4	40 750	75
Litván	30 961	1,4	18 246	58,9
Zsidó	10 289	0,5	6537	63,5
Roma	8569	0,5	7974	93,1
Német	4256	0,2	2223	52,2
Tatár	2885	0,1	773	26,8
Örmény	2728	0,1	1022	37,5
Észt	2497	0,1	1500	60,1
Egyéb	31 078	1,3	17 319	54,3
Összesen	2 280 665	100	1 851 743	81,2

Lettország népessége etnikum és állampolgárság szerint, 2007⁷⁰

Az állampolgársági törvényt a parlament 1994 júliusában módosította, amely szabályozta a nem-állampolgárok honosítási procedúráját. Bevezetésre került az ún. „honosítási ablak” rendszer, amelynek értelmében egy adott személy minél hosszabb ideig lakott Lettországhoz, annál több időt kellett várni a honosításra. A balti államok legszigorúbb ilyen jellegű előírása lépett így életbe, hiszen komoly nyelvi és honismereti tudással kellett az illetőnek rendelkeznie, amennyiben meg kívánta szerezni az állampolgárságot.⁷¹ Az előírásoknak köszönhetően 1994 és 1998 között nagyon kevés honosítási kérelem

⁶⁹ 2002-ben Antonia Iगतane ügye készítette meghátrálásra a kormányzatot. Az 1997-es önkormányzati választások során a hölgy nem indulhatott, mert bár volt nyelvtudást igazoló papírja, az ellenőrök megállapították, hogy nem ismeri megfelelő módon az államnyelvet. Iगतane az ENSZ emberi jogi bizottságához fordult, a Konvenció 25. pontjára hivatkozva. A bizottság igazat adott neki és elmarasztalta Lettországot. Vadim Poleshchuk: Legal Aspects of National Integration in Estonia and Latvia. ECMI Report, nr. 33, 2002 September, 5. Ld. még: Giovanni Poggeschi: Language Rights an Duties in Domestic and European Courts. European Integration, 2003, vol. 25, nr. 3, 207-224.

⁷⁰ Integration Policy in Latvia A Multi-Faceted Approach. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4649/>.

⁷¹ Artis Pabriks – Aldis Purs: Latvia: the Challenges of Change. London – New York 2001, 73.

érkezett. A lettországi oroszjékú lakosság, illetve a nemzetközi szervezetek (EBESZ, Európai Unió) nyomására az ablakrendszert az 1998 októberében – a parlamenti választásokkal együtt – megtartott referendum eltörölte (a megjelentek 53%-a szavazott a liberalizálás mellett), illetve engedélyezte, hogy a már 1991 után megszületett hontalan szülők gyermekei automatikusan megkapják az állampolgárságot.

1995–1997	6992 fő
1998–2000	31766 fő
2001–2003	30530 fő
2004–2006	51672 fő

Lettországi honosítások száma, 1996–2006⁷²

Jelenleg azok kérhetik az állampolgárságot, akik elmúltak 15 évesek, öt éve állandó lakhellyel, illetve legális jövedelemmel rendelkeznek, valamint a nyelv- és honismereti (alkotmány és történelmi események) vizsgát sikeresen letették. Nem folyamodhat állampolgárságért az a személy, aki (a bíróság megállapítása alapján) alkotmányellenes eszközökkel fellépett a lett függetlenség, a demokratikus berendezkedés ellen, illetve aki 1990. május 4-e óta náci, fasiszta vagy kommunista ideológiát hangoztatott, etnikai vagy faji gyűlöletet szított; aki más állam fegyveres erőiben (hadsereg, rendőrség) vagy biztonsági szolgálatában van állományban; aki az Államvédelmi Bizottság (ismertebb nevén: KGB) vagy a más szovjet titkosszolgálat munkatársa, informátora, ügynöke volt, és ennek ténye a törvényi előírásoknak megfelelően napvilágot látott; akit az állampolgársági törvényben meghatározott ügyekben a bíróság elítélt (büntetett előélet).⁷³

Az alien's passport (ún. szürke igazolvány) tulajdonosai nem lehetnek állami alkalmazottak (oktatás, rendőrség, adminisztráció), nem szavazhatnak a parlamenti és önkormányzati választások alkalmával, de nem is kellett fegyveres szolgálatot teljesíteniük a hadseregben.

A Honosítási Hivatal 1994-ben jött létre, hogy az állampolgársági törvény életbe lépését segítse. A hivatal feladata az állampolgárok jegyzékének aktualizálása, a honosítás felügyelete, és a hontalanok 1991 augusztusa után született gyermekeinek az állampolgárság odaitélése. A szerv rendszeresen tájékoztató kampányokat indít, szemináriumokat, konferenciákat szervez.⁷⁴ A belügyminisztérium alá rendelt Állampolgársági és Migrációs Ügyosztály figyeli a migrációs folyamatokat, és adja ki az útleveleket és egyéb úti dokumentumokat.

Kisebbségek politikai élete

A lettországi oroszjékúak politikai közéleté sokkal nagyobb tagoltságot mutat, mint Észtországban vagy Litvániában. Itt rendszeresen bejut a törvényhozásba az orosz etnikai párt, amely rendszerint baloldali programmal rendelkezik.⁷⁵

⁷² Integration Policy in Latvia A Multi-Faceted Approach. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4649/>

⁷³ http://www.pilsoniba.lv/pilsoniba/nevar_iegut.php.

⁷⁴ <http://www.np.gov.lv>.

⁷⁵ Az egykamarás lett parlament, a Saeima 100 képviselőből áll, az országot öt nagyobb körzetre osztották, és innen kerülnek arányosan (pártlistán) megválasztásra a képviselők. A lett politikai életről és pártokról összefoglalóan vö.: Lagzi Gábor: Lettország. In: Kardos József – Simándi Irén (szerk.): Európai politikai rendszerek. Bp. 2004, 421-432.

A Harmónia Lettországért gyökerei a Lett Népfontra vezethetők vissza, Janis Jurkans volt külügyminiszter (1990–1992) alapította 1992-ben. A párt sikeresen vette az első szabad választásokat 1993-ban: 12%-os eredménnyel 13 képviselőt jutott a törvényhozásba. Ott ugyan a párt feloszlott, de alapjain létrejött a Nemzeti Egyetértés Pártja, amely mérsékeltbb irányultságú volt (párbeszéd a többség és a kisebbség között, a kisebbségi jogok védelme). Szintén Népfront-gyökerű az Egyenlő Jogok (Līdztiesība, vezetője Tatjana Zsdanoka), amely az utolsó szovjet Legfelső Tanácsi (törvényhozási) oroszajkú csoportjából vált ki. 1993-ban 5,8%-ot kapott (6 mandátum), viszont bázisán alakult meg a marxista és internacionalista alapokon álló Lett Szocialista Párt (Latvijas Sociālistiskā partija, LSP) 1994-ben. A párt vezetője egyébként az az Alfred Rubiks volt, aki korábban a Lett Kommunista Párt első titkári posztját is betöltötte, és az 1991. augusztusi moszkvai puccskísérlésben való részvételéért még letöltendő börtönbüntetést is kapott (1997-ben szabadult).⁷⁶ A két párt az előrehozott 1995-ös választásokon mérsékeltlen szerepelt (alig kaptak 6%-ot), így vezetőik rájöttek arra, hogy szavazóbázisuk, valamint politikai programjuk hasonlóságot mutat (oroszajkúak, kiegészülve a szovjet rendszer iránt nosztalgiát érző lettekkel).

Erőik egyesítését még Moszkva is támogatta (erkölcsi és anyagi értelemben is), így alakult meg 1998-ban (nem sokkal a parlamenti voksolás előtt) az Emberi Jogokért az Egyesült Lettországban (Par Cilvēka Tiesībām Vienotā Latvijā, PCTVL) nevű szervezet, amelyet a függetlenség óta a legnagyobb és legszervezettebb orosz pártformációnak kell tekinteni. Létrehozója a Nemzeti Harmónia Pártja, a Lett Szocialista Párt és az Egyenlő Jogok volt; a PCTVL formálisan pártkoalícióként működött. 1998-ban 16 mandátumot szerzett, ennek ellenére kevés befolyással rendelkezett a parlamentben (négy év alatt a szövetség 73 törvényjavaslatot nyújtott be, ebből mindösszesen nyolcat szavaztak meg, 57-et pedig elutasított a törvényhozás).⁷⁷ Ellensúlyozásként a PCTVL utcai akciókat szervezett: 1999-ben például 75 ezer támogató aláírás gyűlt össze annak érdekében, hogy a rigai kormány írja alá az Európa Tanács kisebbségekre vonatkozó keretegyezményét. Legnagyobb sikerét 2002-ben érte el, amikor a parlamenti választások során megszerezte a szavazatok közel 19%-át (25 mandátum), s ezzel a második legerősebb párt lett. Programjában helyet kapott – többek között – az orosz nyelv hivatalossá tétele, az állampolgárság megadása minden lettországi lakosnak, szoros kapcsolat kialakítása Oroszországgal, a NATO-tagság ellenzése. Megjegyzendő, hogy a PCVTL a gyakorlatban koalícióképtelen, hiszen a párttal szövetségre lépő lett pártokat azonnal „megbüntetnék” választóik.

Személyi és politikai okok miatt azonban a pártkoalíció 2003-ban részben szétesett – elhagyta előbb a Nemzeti Egyetértés, majd a Szocialista Párt is. Előbbi vezetése inkább a mérsékeltbb szociáldemokrata irányba kívánt elmozdulni, és összeférhetetlennek tartotta Zsdanokát. A szocialisták szintén elvi okokból léptek ki a pártszövetségből – képviselőik szerint az Egyenlő Jogok csak az oroszajkúakat kívánja képviselni, míg az LSP a baloldali érzelmű (így a lett nemzetiségű) szavazókat.⁷⁸ Eközben tartották meg az Európa Parlamenti választásokat (2004. június), ahol a legjobb eredményt a PCTVL tudta felmutatni (10,6%) és vezetője, Tatjana Zsdanoka megkezdhette munkáját Brüsszelben és Strasbourgban

⁷⁶ Janis Iktens: Eastern Slavic Political Parties in Latvia. In: Nils Muižnieks (ed.): Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions. Riga 2006, 42.

⁷⁷ Uott., 43.

⁷⁸ Uott., 44-45.

(harcosan védelmezve a letterszági orosz kisebbség jogait)⁷⁹, sem az Egyetértés, sem a szocialista párt nem érte el a küszöböt (4,77%, ill. 1,65%).⁸⁰

A Harmónia Centrum (Saskaņas Centrs) 2005-ben jött létre. A párt 2006-ban indult a parlamenti választásokon (14% szavazat 2006-ban, 17 mandátum), miközben a PCTVL alig jutott be a törvényhozásba (2006-ban 6%, 6 mandátum).⁸¹ Nem kíván a szó klasszikus értelmében etnikai párt lenni, de programjában és politikai gyakorlatában elsősorú szerepet kap az oroszajkú szavazóbázis érdekeinek a védelme, ám a párttagok között találunk számos lett nemzetiségű személyt is. Nem kívánja az állampolgárság automatikus megadását, gazdaságpolitikai nézeteit tekintve mérsékelt baloldali.

A 2006-os parlamenti választások megmutatták, hogy a lett pártok részéről meg lehet szólítani az oroszajkú választókat, így hamis elképzelésnek bizonyult az a feltevés, hogy az oroszajkúak csak és kizárólag saját pártjaikat támogatják. Ugyanakkor az figyelhető meg, hogy az évek múlásával veszítenek befolyásukból azok a formációk, amelyek programjuk középpontjába az etnikai kérdéseket (orosz nyelve helyzete, honosítás, kisebbségi oktatás) állítják (LNNK/TB, PCTVL – mindkét párt alig tudta átlépni az 5%-os küszöböt).⁸² Előterbe kerültek viszont a gazdasági és szociális kérdések.

Jellemző, hogy az orosz etnikai pártoknak tekinthető szervezetek gyakorlatilag karanténba vannak zárva és állandó ellenzéki szerepre kárhozható. Ezen pártok teljes mellszélességgel felvállalják az oroszajkú kisebbség érdekvédelmét, jó viszonyt akarnak kialakítani Oroszországgal (ami a lett többség szemében azt jelenti, hogy a szervezeteket közvetlenül Moszkvából irányítják, illetve pénzelik). Mindezek tetejében, radikálisan baloldali gazdasági programot hirdetnek, de emiatt bizonyos számú lett nemzetiségű szavazatokra is számíthatnak. Az oroszajkúak pártjai értelemszerűen – mivel az oroszajkú lakosság fele nem rendelkezik állampolgársággal (ezért nem szavazhat a parlamenti választások során) – nem tudnak felmutatni számarányuknak megfelelő parlamenti képviselőt.

Média

Az orosznyelvű média a Baltikum országai közül Lettországból leginkább tagolt. Öt orosz napilap jelenik meg, ebből három politikai jellegű (Csasz, Vesztzi Szivodnja, Telegraf), kettő pedig gazdasági (Kommerszant Baltijik, Bizness & Baltijija). Ezen kívül 30 regionális lap is megjelenik, kb. 30 heti- és havilapot nyomtatnak. A helyi sajtó sikeresen veszi fel a versenyt az Oroszországból érkező termékekkel. A napilapok tekintetében az orosz anyanyelvűekből széles választék található. Míg a Telegraf nyugati mintákat követ, politikai irányvonala semleges, és törekszik mértéktartó lenni, addig a Vesztzi Szivodnja a szegényebb és idősebb olvasókat célozza meg, tabloid jellegű, a Csasz pedig a középosztály

⁷⁹ Az Európai Parlamentben Lettország kilenc mandátummal rendelkezik.

⁸⁰ http://www.cvk.lv/cgi-bin/wdbcgiw/base/eiro.veles_rez04a.sak.

⁸¹ Az 2005-ös önkormányzati választások során Daugavpils és Rezekne városok képviselőtestületeiben viszont a párt megszerzte a többséget.

⁸² BNS Daily News, 2006. augusztus 17. A lett pártok közül legradikálisabban a nemzeti-konzervatív Lett Nemzeti Függetlenségi Mozgalom – Hazáért és Szabadságért (Latvijas Nacionālās Neatkarības Kustība – Tēvzemei un Brīvībai, LNNK/TB) száll sikra az oroszajkúaknak nyújtott kedvezmények ellen (szigorúan korlátozni a honosítást, illetve a nyelvvizsgarendszert; az újszülöttek szüleinek vállalniuk kellett volna, hogy gyerekeiket lett iskolába iratják; nem kaphattak volna állampolgárságot az alkoholisták, kábítószeresek és államellenes tevékenységet folytató polgárok). A párt rendre „megszállásnak”, „kolonizációnak” nevezi a szovjet korszakot.

lapja kíván lenni, irányvonalát tekintve pedig a PCTVL felé hajlik (az utóbbi kettő orosz tulajdonosai a párt listáján indultak a 2006-os választások alkalmával).⁸³

A Lett Rádió második programja adásainak 20%-a orosz nyelvű, és több tucatra tehető a magántulajdonban lévő, oroszul is sugárzó regionális rádiócsatornák száma. A Lett Televízió második csatornája 40%-ban orosz nyelvű (információs, szórakoztató műsorok, sportközvetítések stb.), a négy kereskedelmi csatorna szintén jelentkezik orosz nyelvű programokkal. Ugyanakkor kábelen fogható számos oroszországi adó is. A mozik nem egy esetben orosz nyelvű felirattal vetítik a filmeket. Jellemző a lettországi médianyilvánosságra, hogy a lett és az orosz nyelvű információs tér gyakorlatilag egymás mellett létezik, kevésre tehető azon személyek száma, akik mindkét nyelvű nyilvánosságnak egyaránt fogyasztói.⁸⁴

Oktatás

A függetlenség kikiáltása az oktatásban is radikális változásokat hozott. 1991 előtt párhuzamosan két iskolahálózat működött az országban: a lett nyelvű végzettjei gyakorlatilag kétnyelvűek voltak, míg az orosz iskolák diákjai egynyelvűek. A cél az 1990-as évek elején az oktatási rendszer lettesítése volt (iskolai program, tankönyvek, kisebbségi iskolákban a lett nyelvi órák növelése stb.). Már az 1991-ben elfogadott oktatási törvényben megkövetelték a lett nyelv ismeretét minden iskolatípusban és bevezetésre került, hogy a felsőoktatási intézményekben kizárólagosan lett nyelven lehet oktatni. 1996-tól minden iskolában tanító tanárnak a legmagasabb fokú nyelvizsgával kell rendelkeznie (a valóságban azonban sok pedagógus nem ismeri az államnyelvet megfelelő szinten).

Mélyreható változásokat az 1998-as oktatási törvény hozott: ennek értelmében minden állami vagy önkormányzati iskolának lett nyelvűnek kell lennie, más nyelven lehet oktatni 1. magániskolában, 2. kisebbségi programot oktató állami vagy önkormányzati iskolában.⁸⁵ A törvény célja minél jobban elterjeszteni a lett nyelv ismeretét az alap- és középfokú oktatási intézményekben, valamint állami, ideológiai értelemben asszimilálni (integrálni) a nem-lett anyanyelvű diákokat.

A lettországi oktatási rendszerben az 1999/2000-es tanévtől kezdődően került bevezetésre a kisebbségi iskolákban a kétnyelvű oktatás (ami ugyan csak elmélet volt, lévén, hogy több iskola várankozó álláspontra helyezkedett, és ennek megfelelően nem kezdte meg a bilingvis oktatást).⁸⁶ A lett kultuszminisztérium négy modellt ajánlott a kisebbségi programot oktató intézményeknek, amelyek megkönnyítenék az átállást.⁸⁷ Mind a négy feltételezi, hogy a lett, valamint az orosz nyelvet és irodalmat fix óraszámban tanítják, és célja az, hogy

⁸³ Ilze Šulmane: The Russian Language Media in Latvia. In: Nils Muiznieks (ed.): i.m., 65, 69.

⁸⁴ http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/lat3_en.html#24.

⁸⁵ Iveta Silova: Bilingual Education Theatre: Behind the Scenes of Latvian Minority Education Reform. *Intercultural Education*, 2002, vol. 13, nr. 4, 465-466. Id. még: Olga Pisarenko: The Acculturation Modes of Russian Speaking Adolescents in Latvia: Perceived Discrimination and Knowledge of the Latvian Language. *Europe-Asia Studies*, 2006, vol. 58, nr. 5, 751-773.

⁸⁶ Brigita Zepa – Ilze Lāce – Evija Klave – Inese Šūpule: The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities. Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Coordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States. Final Report, Latvia. ECMI Working Paper, nr. 31, October 2006., 27-28. http://www.ecmi.de/download/working_paper_31.pdf.

⁸⁷ Uott., 30-32.

a kisebbségi iskolában tanuló diák minél jobb lett nyelvtudással fejezze be tanulmányait. Az első modellben az 1–4. osztályban csak matematikát tanítanak kisebbségi nyelven, utána vagy kizárólag lettül (pl. történelem, földrajz) vagy két nyelven (matematika) lenne az oktatás. Ennek a modellnek azt a hátulütője, hogy inkább az asszimilációt, mintsem az integrációt segíti elő, és olyan területeken lehet hatékonyan alkalmazni (pl. Latgale), ahol csupán kisebbség beszéli az államnyelvet, de a szülők szeretnék, ha a gyerekek megtanulna lettül. A második modellben a legtöbb tárgy kétnyelvű (kisebbségi nyelven tanítanak 8–9. osztályban a kémiát, fizikát); ez a modell elméletileg elősegítheti a kétnyelvűséget, de ez attól függ, hogy a pedagógus milyen szinten ismeri a lett nyelvet. A harmadik modell szerint a 9. osztályig minden tárgy kisebbségi nyelven menne, utána minden lettül; ebben az esetben ugyan megmarad az erős kisebbségi nyelvtudás, azonban a szakszavakat nem fogja a tanuló ismerni lettül – melleleg ez a modell igényli a legkevesebb kétnyelvű tanárt. A negyedik modellben a 3. osztályig tanítanak kisebbségi nyelven a matematikát, természetrajzot, a művészeteket; ugyan ekkor kialakulhat a diákokban a kétnyelvűség, de a váltás az egyik nyelvről a másikba nem folyamatosan megy végbe.⁸⁸

A legkomolyabb konfliktus az oktatás területén a kormányzat és az oroszajkú kisebbség között a 2004-es reform kapcsán tört ki. 2003 májusában a lett kormány kezdeményezte az oktatási törvény módosítását, amelyet a parlament el is fogadott 2004 februárjában. Ennek megfelelően a középiskolák felső osztályaiban 2004 szeptemberétől a tanórák 60%-át lettül, míg 40%-át kisebbségi nyelven tartották volna meg. A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy oroszul csak a nyelvet és az irodalmat oktatnák. A hatóságok a lépést azzal magyarázták, hogy ezzel a cél a diákok minél hatékonyabb integrációja, azonban az orosz fél az asszimiláció egyik eszközének tekinti.⁸⁹ Mindez kiegészült azzal, hogy 2007-től minden vizsga lett nyelvű lesz, viszont a diák megválaszthatja azt a nyelvet, amin válaszolni akar.

Az orosz iskolákat védő Stab (Stab zasciti russzkih skol, rövidítve: Stab⁹⁰) nevű mozgalom 2003 tavaszán alakult meg, széles koalíciót jelentett (PCTVL, Lett Emberjogi Bizottság, ukrán és fehérorosz civil szervezetek⁹¹), és az orosznyelvű oktatás védelmét tűzte ki célul. Követelései között szerepel, hogy államnyelven csak a nyelvet és irodalmat, történelmet, földrajzot oktassák, a többi tantárgy oroszul legyen. A Stab utcai demonstrációkat szervezett, több mint 100 ezer aláírást is összegyűjtött a lett iskolai reform ellen. Vannak olyan vélemények, hogy a szervezetet a PCTVL használja fel a saját politikai céljai elérésére, és agresszív, populisták hangnemével („Az orosz iskolák a mi Sztálingrádunk”) az egész lettországi demokratikus berendezkedést kritizálja.⁹²

A lettországi kisebbségi oktatás hiányosságai között kell megemlíteni azt a jelenséget, hogy az ágazatot érintő aktuális reformok mintegy „rólunk, de nélkülünk” módon zajlanak, azaz a lett kormányzat kevés időt fordít az érintettek tájékoztatására, mind a jogszabályok

⁸⁸ Karen Margarethe Pedersen: *A Search to Merge*. *Intercultural Education*, 2002, vol. 13, nr. 4, 427-438.

⁸⁹ Joanna Hyndle – Miryna Kutysz: *Russian-Speakers in Latvia and Estonia*. *Centre for Eastern Studies*, nr 14., Warsaw 2004, 105. Az oktatási reform értelemszerűen kiváltotta mind a külföldi, mind a belföldi orosz szereplők tiltakozását. Az orosz Duma (a törvényhozás alsóháza) 2004 februárjában nyilatkozatban fordult a Saeima képviselőihez. Ebben a dokumentumban az orosz fél leszögezte, hogy az iskolai reform fenyegeti a lettországi kisebbségi oktatás minőségét. A lett fél pont ellenkezőleg azon a véleményen volt, hogy a változások a kisebbségi személyek javuló munkaerő-piaci helyzetét vonja majd maga után.

⁹⁰ www.shtab.lv

⁹¹ Az orosz tannyelvű iskolákba – a specifikus lettországi helyzet miatt – nem csak oroszok, hanem ukrán, fehérorosz, lengyel és zsidó származású gyermekek is járnak.

⁹² Ivars Ijabs: *The Russians and Civil Society*. In: Nils Muižnieks (ed.): i.m., 80.

kidolgozásakor, mind utána. Sok esetben az oktatási intézmények nem tudják (vagy akár nem is akarják) betartani a hatályos jogszabályokat, és egyfajta „patyomkin-politikával” próbálnak eleget tenni törvényi kötelezettségeiknek.⁹³ Nem egy esetben az illető pedagógus, akiknek elméletileg kétnyelvűen kellene oktatnia, nem ismeri megfelelő szinten az államnyelvet, és nem minden tanár rendelkezik állampolgársággal.

A 2006/2007-es tanévben 727 iskolában csak lettül oktattak, 148 intézmény orosz nyelvű kisebbségi program alapján működik, 92-ben pedig kétnyelvű oktatás zajlik. Négy iskola lengyel, egy-egy ukrán és fehérorosz nyelvű. Ebben a tanévben 194 301 diák részesült lett nyelvű oktatásban, 70 683 orosz nyelvűben, 1198 pedig egyéb kisebbségi nyelven.⁹⁴ Érdemes e helyen megjegyezni, hogy a tanárok kiegészítő fizetésben részesülnek, ha lettül, illetve két nyelven oktatnak. Az erre a célra jutatott állami keret évről évre növekedett: ez az összeg 2002-ben 808 368 lat (1 283 ezer euró) volt, 2003-ban 888 364 lat (1 410 ezer euró), 2004-ben 1 220 598 lat (1 795 ezer euró), 2005-ben pedig 1 403 680 lat (2 034 ezer euró).⁹⁵

Tanév	Összesen	Lett	Orosz	Lett-orosz	Lengyel	Ukrán	Fehéro.
1998/1999	1074	728	195	145	5	1	-
1999/2000	1057	727	189	133	5	1	2
2000/2001	1037	724	178	128	5	1	1
2001/2002	1029	725	175	122	5	1	1
2002/2003	1017	720	166	124	5	1	1
2003/2004	1009	729	159	115	4	1	1
2004/2005	993	724	155	108	4	1	1
2005/2006	983	727	152	97	4	1	1

A lettországi iskolák száma tanítási nyelv szerint⁹⁶

EBESZ misszió

A külföldi szervezetek nyomása is nagymértékben befolyásolta Lettország kisebbségi politikáját. Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) 1992 végén döntött úgy, hogy képviselőket nyit a balti államokban (főleg az ott állomásozó orosz csapatok kivonása miatt volt erre szükség). Rigában a szervezet képviselője 1993 novemberében nyitotta meg kapuit. Feladatai közé tartozott az állampolgársági törvény végrehajtásának monitoringozása, figyelte a nyugdíjba vonult szovjet tisztek szociális helyzetét. Ahogyan a szervezet kisebbségügyi főbiztosa, Max van der Stoep volt holland külügyminiszter kijelentette: az EBESZ a strukturális párbeszédet támogatja a hatalom és a kisebbségek képviselői között. A kirendeltség célja elsősorban a konfliktusok kialakulásának a megelőzése volt, ezen kívül ellenőrizte a kisebbségi kérdést illető törvényeket, jogszabályokat, az adminisztratív gyakorlatot; elemzéseket készített és javaslatokat nyújtott be a

⁹³ Például amikor a minisztérium megtiltotta az oroszországi tankönyvek használatát, akkor a tanügyi ellenőrzéskor a padokba rakták az Oroszországban nyomtatott könyveket. Más esetben „hirtelen” megbetegszik a rossz lett nyelvtudású tanár. Iveta Silova: i.m., 472.

⁹⁴ Minority Education in Latvia, 27.07.2007. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4643/>.

⁹⁵ Minority Education in Latvia. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4643/>.

⁹⁶ Brigita Zepa – Ilze Lāce – Evija Klave – Inese Šūpule: i.m., 25.

kormányzatnak. A misszió rendszeresen kritizálta a kormányzat által bevezetett ún. „ablakos rendszert”.⁹⁷ Végül az EBESZ-misszió 2001 végén befejezte lettországi működését, mivel a szervezet állandó tanácsa úgy ítélte meg, hogy az ország megfelelő módon rendezte a kisebbségekkel kapcsolatos kérdéseket.

Lett-orosz viszony

Ugyan Oroszországnak 1991 után számos megoldandó problémával kellett szembenéznie, mégis figyelemmel kísérte a baltikumi eseményeket. Moszkva a függetlenség megszerzése után kihasználta azt a helyzetet, hogy a Baltikum területén több tízezer katona állomásozott. Az orosz fél bizonyos értelemben zsaroláshoz is felhasználta ezt a tényt, hiszen 1992–1993-ban ahhoz a feltételhez kötötte a vörös hadsereg volt egységeinek a kivonását, ha a lett kormányzat állampolgárságot ad minden lakosnak (végül 1994-ben hagyta el az utolsó idegen megszálló katona a Baltikumot).⁹⁸

Hasonlóképpen a Kreml folyamatosan próbálta a nemzetközi porondon tartani a lettországi (és észtországi) oroszajkúak ügyét – az orosz diplomácia az ENSZ, az EBESZ, az Európa Tanács, a NATO fórumain hozta szóba a kérdést, követelve Rigától a kisebbségi jogok tiszteletben tartását. A belső nyilvánosság számára viszont keményebb vélemények is megjelentek: az oroszországi sajtó hasábjain a lettországi oroszok helyzetét az apartheidhez hasonlították, fasizmust és etnikai tisztogatást emlegettek. A legerősebb megfogalmazás Jurij Luzskov moszkvai főpolgármester nevéhez fűződik, aki a lett hatalom kisebbségpolitikáját a kambodzsi Pol Pot rendszerhez hasonlította.⁹⁹ Az orosz fél rendszeresen a kisebbségi kérdés megoldatlanságával „kampányolt” Brüsszelben annak érdekében, hogy Lettországot ne vegyék fel az EU-ba és a NATO-ba. Ezen kívül hivatkozhatott a két ország közötti határkérdés megoldatlanságára is. Végül a határszerződést 2007 márciusában írták alá a felek, s a vitatott régióról Lettország végleg lemondott.¹⁰⁰

Moszkva ezen kívül a lett belpolitikán keresztül is próbálta nyomás alatt tartani a kormányzatot. Az oroszajkúakat képviselő pártok és civil szervezetek számára is érkezik segítség (anyagi, szervezeti) az anyaországból, de ennek mértéke és intenzitása nehezen mérhető fel.¹⁰¹

Lettországi lengyelek

A lettországi lengyelek összetétele nem mondható egységesnek. Nagyobb részük már évszázadok óta Lettország területén lakott, főleg Latgale tartomány területén, amelyre egyébként is az erős regionális tudat, részben nyelvi különállás és a római katolikus egy-

⁹⁷ Rob Zaagman: *Conflict Prevention in the Baltic States: the OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*. Flensburg 1999.

⁹⁸ Nils Muižnieks: *Russian Foreign Policy*. In: uő. (ed.): i.m., 120.

⁹⁹ Uott., 121.

¹⁰⁰ Rosja ratyfikowała traktat graniczny z Łotwą. *Tydzien na Wschodzie*, nr. 21., 2007. szeptember 12. <http://www.osw.waw.pl/files/tnw21.pdf>. A második világháborút követően Lettországtól egy több mint 4 ezer km² területet csatoltak az Orosz Föderációhoz (Abrene, mai nevén Pitalovo központtal). Riga sokáig nem szeretett volna lemondani erről a területről, Moszkva viszont arra hivatkozott a határszerződés alá nem írásakor, hogy a lettek megsértik a helyi oroszok jogait.

¹⁰¹ Nils Muižnieks: *Russian Foreign Policy*. In: uő. (ed.): i.m., 125-127.

ház jelenléte jellemező.¹⁰² A második világháborút követően megfigyelhető volt a szomszédos területekről (Fehéroroszország, Vilnius vidéke) lengyel nemzetiségű személyek beáramlása Lettországba, ők inkább hajlamosak voltak asszimilálódni és áttérni az orosz nyelvre, miközben az őshonos lengyelek sikeresen integrálódtak a többségi társadalomba (lett nyelvtudás). Azonban ezek a tényezők nem óvták meg a lettországi lengyeleket az asszimilációs folyamatok végbemenetelétől: az 1959-es népszámlálás szerint az országban 60 ezer lengyel nemzetiségű személy lakott, azonban csupán 33 ezer fő (55%) vallotta magát lengyel anyanyelvűnek. 1989-as adatok szerint a lengyelség létszáma stagnált (60,4 ezer fő), de a nyelvi asszimiláció felgyorsulni látszott – mindösszesen 16,5% jelölte meg anyanyelvének a lengyelt (27%), a többség az orosz (33 ezer fő, 55%) és a lettet (9 ezer fő, 15%) vallotta be. Mindezek mögött részben a szovjet állam politikája állott (ugyan 1945-ben megnyitottak pár lengyel tanítású nyelvű iskolát Lettországban, de azokat 1948-ban mind bezárták; az egyetlen hely, ahol találkozni lehetett a lengyel beszéddel, az üldözött katolikus egyház szertartásai voltak), illetve a vegyes házasságok magas aránya.¹⁰³

Az ország területén működik a Lettországi Lengyelek Szövetsége (Związek Polaków na Łotwie), amely magában hordozza a lettországi lengyelek megosztottságát. A „régiek” (akik már háború előtti államban is az ország területén éltek) és az „újak” (a szovjet korszak betelepülői) között, illetve a Riga–Daugavpils vonalon is érezhető bizonyos ellentét, amely megnehezíti a ZPŁ munkáját.¹⁰⁴ Jelenleg Lettország területén két helyen működik lengyel tannyelvű általános és középiskola (Riga, Daugavpils), négy helyen pedig általános iskola található (Rezekne, Kraslava, Jelgava, Jekabpils); ezekbe az intézményekbe a 2005/2006-os tanévben másfél ezer tanuló járt.¹⁰⁵

Tehát a lettországi lengyel közösség nagyjából elveszítette az anyanyelvét, de ugyanakkor megtartotta az etnikai különállás tudatát (mind a többségi lettektől, mind a nyelvi szempontból közel álló oroszajkúaktól), valamint az ezzel szorosan összefüggő római katolikus vallását. A lengyelek a leginkább lojális lettországi kisebbségnek mondhatók, akik támogatták a függetlenség kikiáltását, és a többségi társadalom részéről sincsen komolyabb előítélet a lengyelséggel vagy a lengyel nyelvel szemben.

Integráció

A lett integrációs programot 1998-ban kezdték kidolgozni, később ezt közvitára bocsátották, végül a kormány 1999 decemberében elfogadta a program alapkonceptióit. A szöveg bővített változatát – „Társadalmi integráció Lettországban” címmel – a parlament 2001 februárjában szavazta meg. A programban helyet kaptak az integrációs politika szociális, jogi, oktatási, kulturális és politikai dimenziói.¹⁰⁶ A program kidolgozói abból indultak ki,

¹⁰² Latgale területe (központja: Daugavpils, németül: Düneburg, lengyelül: Dynaburg) Lengyel Livónia (Inflaty Polskie) a 16. század közepén került a nemesi köztársasághoz (Rzeczpospolita). A lengyel uralom alatt az egyébként német származású nemesiség polonizálódott, hasonlóképpen a falusi lakosság jó részéhez. Lengyelország első felosztása (1772) után a terület a cári Oroszországhoz került, majd az 1918-as függetlenség megszerzése után sokáig megőrizte különállását a nemzetállamon belül. Jacek Kolbuszewski: Polacy na Łotwie. Historia i współczesność. In: Hieronim Kubiak – Jarosław Rokicki – Małgorzata Wawrynkiewicz (red.): Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR. Wrocław – Warszawa – Kraków 1992, 331-350.

¹⁰³ Piotr Eberhardt: Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie. Warszawa 1998, 156-159.

¹⁰⁴ Raport. Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989-2005. Warszawa, 2007. szeptember, 51-52. <http://polonia.premier.gov.pl/pliki/raport.pdf>.

¹⁰⁵ Uott., 53.

¹⁰⁶ http://np.gov.lv/en/faili_en/SIP.rtf.

hogy Lettország független, nemzeti és demokratikus, de egyben etnikailag multikulturális állam, ahol minden lakosnak joga van megőriznie identitását. A társadalmon belüli törésvonal azonban az egész országot fenyegetné, azért nem lehet hagyni az „egy nemzetben két társadalom” modell kialakulását, s a program egyúttal elítéli az etno-föderalizmus (azaz a területi-etnikai autonómia) gondolatát, amely aláásná az állam egységét.

A program nagyon sok témát szóba hoz (pl. párbeszéd az egyén és az állam között; a honosítás elősegítése; a civil szektor fejlesztése és támogatása). Külön fejezet szól azon személyek megsegítéséről, akik Lettországba akarnak repatriálni (lett nemzetiségűek) és mindazok támogatásáról, akik szülőföldjükre akarnak visszaköltözni (Oroszország, Ukrajna, Fehéroroszország). A nyelvi kérdéseket illetően a program határozottan leszögezi: a cél az, hogy minden lakos tudjon lettül, s ez a fiatalokra kiemelten vonatkozik; ennek érdekében javasolta a nyelvi tanfolyamok számának növelését. Célul tűzte ki a program, hogy javuljon a kisebbségek oktatási curriculumja, a kisebbségi iskolákban a kétnyelvű oktatási program megfelelő támogatásban részesüljön.¹⁰⁷

Az integrációs program megvalósítása érdekében 2001 őszén megkezdte a működését a Társadalmi Integrációs Alap.¹⁰⁸ Ez a szerv állami és nemzetközi források (pl. PHARE-program) segítségével valósítja meg az integrációs program célkitűzéseit. Az alap szorosan együttműködik a kormánnyal, projekteket ír ki és finanszírozza azokat. A projektek több mint négyötöde az etnikai integrációhoz kapcsolódik.¹⁰⁹ Meg kell jegyezni, hogy a kisebbségi civil szervezetek kevés pályázatot nyújtanak be az alaphoz, egyfelől hiányzik náluk a projektírói know-how, másfelől idegenkednek egy állami szervtől, valamint kevés anyagi forrással és információval rendelkeznek egy sikeres pályázat lebonyolításához.¹¹⁰

2002-ben létrejött a társadalmi integrációért felelős tárcanélküli minisztérium¹¹¹, amelynek a feladatai közé tartozik az integrációs politika koordinálása, a párbeszéd folytatása a kisebbségekkel, a civil társadalom kiépülésének elősegítése és a határon túl élő lettekkel való kapcsolattartás.¹¹²

Pozitív fejleményként kell értelmezni az integrációs program elkészítését és az integrációs minisztérium létrehozását. Ezzel a lépéssel – vélik a szakértők – a lett kormányzat elkötelezte magát a kisebbségek integrációja mellett, ami a gyakorlatban egyet jelent annak elismerésével, hogy a közeljövőben nem várható, hogy nagyobb létszámú oroszajkú hagyja el az országot (mint az 1990-es évek elején történt), viszont az integrációt sem szabad asszimilációvá változtatni. A kritikusok viszont azt hangsúlyozzák, hogy az integrációs program inkább csak kívánságlista, az integrációs politikáért felelősség nem egy helyre koncentrálódott. Véleményük szerint, a tervezet kevésbé figyel az etnikai kisebbségekre, a projektek rövid bemutatása során például nem derül ki egyértelműen, mi is a valós kifu-
tása az integrációs programnak.

1995-ben indult be a kormány által életre hívott Lett Nemzeti Nyelvoktatási Program, a szervezet neve 2004-től Lett Nemzeti Nyelvoktatási Ügynökség. Célja a nyelvoktatás volt a

¹⁰⁷ http://www.eumap.org/reports/2001/minority/sections/latvia/minority_latvia.pdf.

¹⁰⁸ <http://www.lisif.lv>.

¹⁰⁹ 2005-ben az Alap költségvetése 4 143 ezer eurót, 2006-ban pedig 5 879 ezer eurót tett ki. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4649/>

¹¹⁰ Minority Protection in Latvia. An Assessment of the National Programme „The Integration of Society in Latvia”. In: Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection. Budapest 2002, 315. http://ftp.osi.hu/euaccession/2002_m_05_overview.pdf.

¹¹¹ <http://www.integracija.gov.lv>.

¹¹² Nils Muižnieks: Government Policy and the Russian Minority. In: uő. (ed.): Latvian-Russian Relations..., 21.

nem lett anyanyelvű felnőttek, valamint az iskoláskorú gyermekek számára.¹¹³ A program széles körű nemzetközi támogatást élvezett, amit jelentős forrásokkal kiegészített a lett kormány is.¹¹⁴

Az oroszajkúak társadalmi helyzetét nagyban befolyásolják a munkaerőpiaci lehetőségeik. A függetlenség elnyerése után a piacgazdaságra való áttérés a kisebbségi személyeket az átlagnál jobban érintette. A nagyipar leépítése és a vörös hadsereg kivonulása az oroszajkúak magasabb munkanélküliségét eredményezte, ráadásul a szigorú állampolgársági és nyelvi követelmények miatt az állami szektorban a többségiek kerültek kedvező helyzetbe. Ugyanakkor – mivel az oroszajkúak zömében városokban laknak – könnyebben találtak munkát a magánszektorban, és az Oroszországgal folyó kereskedelem is kínált bizonyos lehetőségeket. Egy világbanki jelentés szerint 2000–2002 között a lettek 10%-a, míg a nem-lettek 15%-a volt munka nélkül.¹¹⁵

Megállapítható, hogy ugyan a munkaerőpiacon van bizonyos etnikai szegregáció, de egyik szektorban (állami) a többség, a másokban (magán) viszont a kisebbség van túlreprezentálva.¹¹⁶ Így nem látszódnak beigazolódni az 1990-es évek elején megfogalmazott, az oroszajkúak negatív gazdasági perspektíváiról szóló pesszimista jóslatok. Megjegyzendő egyúttal, hogy a szociális integráció szempontjából Lettországból a különbségek a többség és kisebbség között, mint az unió más, etnikailag sokszínű országaiban.¹¹⁷

EU-referendum

Az oroszajkú lakosság Lettországból (és Észtországból) sokkal kisebb lelkesedést mutatott az Európai Unió iránt, mint a többségi lakosság. Egyébként szinte az egész politikai elit és civil világ támogatta a csatlakozást, ellenzői viszont gyengék és megosztottak voltak.¹¹⁸

Lettországban kisebbségi pártok közül az Egyenlő Jogok támogatta a csatlakozást, azzal a megszorítással, hogy az unió legyen tagállamok közössége, ahol minden népcsoport, így a kisebbségek is, egyenlő jogokkal rendelkeznek. A Nemzeti Egyetértés pozitívan viszonyult az európai integrációhoz, viszont a szocialisták (mint minden baloldali-marxista formáció) elleneztek mind az EU-, mind a NATO-csatlakozást. A referendumot megelőző időszakban az oroszajkúak, de más kisebbségek is, elsősorban nem a szuverenitás feladása körüli kérdésekben fogalmazták meg ellenvetéseiket, hanem a

¹¹³ <http://www.lvava.lv>.

¹¹⁴ Jelentős anyagi támogatást nyújtott Svédország, Dánia, Finnország, Norvégia, Hollandia, USA, Kanada és az Egyesült Királyság, illetve az ENSZ Fejlesztési Programja (UNDP). 1995 és 2004 között erre a célra a lett kormányzat 7590 ezer dolláros segítséget kapott, ami kiegészült az 1996–2002 közötti az Európai Uniótól érkező PHARE-kerettel (3706 ezer euró). <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4646/>.

¹¹⁵ Mihails Hazans: Unemployment and the Earnings Structure in Latvia. World Bank Policy Research Working Paper No. 3504, February 2005.

¹¹⁶ Artis Pabriks politológus 2002-es felmérése szerint a lett minisztériumok alkalmazottainak 92%-a lett nemzetiségű. Ennek okait az állampolgársági, nyelvi követelményekben kell keresni, valamint abban, hogy a lettek több informális kapcsolattal rendelkeznek, mint a kisebbségiek. Hasonlóképpen, az 1999 és 2000 között kinevezett 196 bíró között csak egy volt orosz nemzetiségű (a felmérés az önéletrajzok, tehát önbevallás alapján készült). Vadim Poleshchuk: National Integration in Estonia and Latvia, 2000–2002. ECMI Report, nr. 46, August 2003, 14, ill. uő: Accession to European Union and National Integration in Estonia and Latvia. ECMI Report, nr. 8, March 2001, 14.

¹¹⁷ Aadne Aasland: Russians and the Economy. In: Nils Muižnieks (ed.): i. m., 63.

¹¹⁸ Evald Mikkel – Geoffrey Pridham: Clinching the 'Return to Europe': the Referendums on EU Accession in Estonia and Latvia. West European Politics, 2004, vol. 24, nr. 4, 717.

társadalmi-gazdasági kérdésekre koncentráltak, és tartottak a határok lezárásától (a schengeni rendszer bevezetése nagymértékben megnehezíti az Oroszországgal való kapcsolattartást).

A szomszédos észtekhez hasonlóan, Lettországból is sikeresen lehetett játszani az „orosz kártyával”. A kampányban sok alkalommal előkerült, hogy az EU-ba való belépés az ország szempontjából létkérdés – a nagy és még mindig (valós vagy vélt) félelmet ébresztő szomszéd ellensúlyozásaképpen. Számos orosz szervezet kifogásolta, hogy azt sugalmazták a választópolgároknak, ha Lettország nem lesz EU-tag, úgy megismétlődhet az 1940-es helyzet, amikor is orosz tankok vonultak fel Riga utcáin. Megjegyzendő, hogy a csatlakozást támogató reklámanyagok mind lett, mind orosz nyelven megjelentek.

Az első körben csatlakozó országok közül utolsóként Lettországból tartottak a kérdésben népszavazást, 2003. szeptember 20-án. A voksoláson a részvétel 72,5%-os volt, igenel a megjelentek 67,5%-a szavazott, nemmel pedig 32,5%. Litvániához és Észtországhoz hasonlóan az államalkotó nemzet és az igenek aránya nagyjából fedték egymást, azaz döntő többségben a lett nemzetiségűek voksoltak az EU mellett. A legnagyobb támogatást az európai közösség számára az ország északi részében, az észt–lett határ menti valmeirai (83,1%) és valkai (82,2%) járásban mérték, de nagy volt az igenek száma a nyugati járásokban: a liepajaiakban (82,5%) és a kuldigaiban (82,2%).

Amint várható volt, az unió a legnagyobb mértékű elutasíthatóságra a zömében kisebbségek, benne az oroszajkúak dominálta s gazdaságilag eléggé elmaradott, dél-keleti Latgalében tett szert – a nemek aránya kraslavai (50,4%), a daugavpilsai (50,3%) és a ludzai (48,7%) járásban volt a legmagasabb. Negatív rekordot döntött azonban maga Daugavpils városa, ahol nemmel szavazott a jogosultak 67,2%-a. Mellesleg, abszolút számban kifejezve, az unió ellenzőinek legnagyobb táborra a fővárosban, Rigában volt – itt több mint 110 ezren (40,9%) voksoltak az EU ellen.¹¹⁹

Összegzés

Lettországból él a legnagyobb létszámú kisebbség (elsősorban oroszajkúakról van szó, de meg kell említeni az őshonos lengyel kisebbséget is), a 2000-es népszámlálás adatai szerint lakosság 42%-a tartozik valamely kisebbségi közösséghez. A balti államok közül az etnikai összetétel szempontjából a legkedvezőtlenebb helyzetben a függetlenség kikiáltásakor a lettek voltak – kiindulva az 1989-es szovjet népszámlálás adataiból félő volt, hogy a lett többség rövid időn belül a saját szülőföldjén kisebbséggé válik (akkor a lakosok csupán 52%-a vallotta magát lett nemzetiségűnek). Ennek fényében nem véletlen, hogy 1991-et követően a legrestriktívabb állampolgársági törvény került elfogadásra, amelyet csak hosszú vita után sikerült enyhíteni.

Az állam által meghirdetett integrációs program általánosságokat tartalmaz, viszont elmondható, hogy a lett nyelv elsajátítása képezi – a döntéshozók felfogásában – a sikeres társadalmi beolvadás alapját. A politikai életben a rendszerváltás óta az „orosz pártok” élvezték, élvezik a helyi oroszajkúak támogatását (már akik rendelkeznek állampolgársággal és szavazhatnak az országos és önkormányzati választások során). Ezekről a szervezetekről elmondható, hogy programjuk középpontjába a kisebbségvédelmet állítot-

¹¹⁹ Uott., 743. Ld. még Geoffrey Pridham: Referendum Briefing No. 10. Latvia's EU Accession Referendum, 20 September 2003. <http://www.sussex.ac.uk/sei/documents/latviaepernrefbriefing.pdf>.

ták (állampolgárság, oktatás, emberi jogok stb.), gazdasági és ideológiai szempontból baloldaliak (így a lett nemzetiségűek egy részének szavazataira is számíthatnak).

Lettországban az oroszajkúak nagyobb számban vannak, mint Észtországban, mégis az észtországiak koncentráltabban helyezkednek el (Tallinn és környéke, valamint az északkeleti régió), míg a lettországiak az országban szétszórva (fő lakóhelyük Riga, és délkeleti régió, Latgale), és a vegyes házasságok aránya is magasabb. Lettország esetében külön problémaként jelentkezik, hogy – ellentétben a másik két balti állammal – nem volt az országban egy „nemzeti főváros”, amely előbb a nemzeti újjászületés idejében, majd a két világháború közötti, illetve a szovjet korszakban megőrizte volna nemzeti jellegét, mind etnikai, mind kulturális értelemben. Észtországban Tartu, Litvániában Kaunas volt ez a város, mellesleg az etnikailag kevert fővárosok után a második legnagyobb települések. Például a latgalei Daugavpilsben a lettek mind a mai napig abszolút kisebbséget alkotnak (2004-ben csupán a város lakosságának – 111 ezer fő – a 17%-át tették ki), és egyetlen nagyobb településen sincsenek határozott többségben.

Elhelyezkedés

A lengyel kisebbség Litvániában (235 ezer fő) őshonosnak számít, Vilnius (lengyelül: Wilno) évszázadokig a lengyel kultúra egyik központja volt, a két világháború között pedig a város és környéke Lengyelországhoz tartozott. Emiatt a lengyelek döntő többsége a fővárosban (105 ezer fő, 19%), illetve az azt körülölelő régióban (Šalčininkai 79%, Vilnius 61%, Trakai 33%, Švenčionys 27%) helyezkedik el. A lengyelség 90%-a tehát erre a vidékre koncentrálódik, a többiek szétszóródva élnek kisebb-nagyobb településeken.¹²⁰

Az orosz kisebbséget (220 ezer fő) javarészt a szovjet korszakban betelepítettek jelentik, de egy részük már a cári, illetve a két világháború közötti időszakban itt élt. Az oroszok főleg városokban és a fővárosban laknak. Az 1990-es évek elején közel 100 ezer orosz hagyta el Litvániát. Hasonlóképpen a városokban találjuk a belorusz kisebbséget (42 ezer fő, ebből Vilniusban 22 ezer fő, 4%). A kisebb litvániai nemzetiségek közül meg kell említeni az ukránokat (22 ezer fő), a zsidókat (4 ezer fő), a németeket (3 ezer fő), a tatárokat (3 ezer fő), a letteket (3 ezer fő), a romákat (3 ezer fő), az örményeket (2 ezer fő). Ezek a népcsoportok az országban szétszóródva találhatók meg, nagyobb részük a szovjet korszakban került Litvániába.

Nemzetiség	1989		2000	
	Létszám [ezer fő]	%	Létszám [ezer fő]	%
Litván	2924	81,6	2907	83,4
Orosz	344	9,4	219	6,3
Lengyel	258	7,0	235	6,7
Belorusz	63	1,7	43	1,2
Ukrán	45	1,2	22	0,6
Zsidó	12	0,3	4	0,1
Egyéb	24	0,8	20	0,5
Összesen	3391	100	3484	100

Litvánia etnikai összetétele, 1989, 2001¹²¹

Történeti áttekintés

A második világháború alatti harci események, illetve az azt követő kitelepítések következtében Litvánia népességének etnikai összetétele radikálisan megváltozott. A zsidó és a német lakosság gyakorlatilag eltűnt¹²², és a lengyel kisebbség is létszámában erősen

¹²⁰ A litvániai lengyelekről összefoglalóan: Kurcz Zbigniew: Mniejszość polska na Wileńszczyźnie. Wrocław 2005., Aleksander Srebrakowski: Polacy w Litewskiej SRR 1944-1989, Toruń 2000. Bibliográfiai áttekintés: Agnieszka Grędzik-Radziak: Polska mniejszość narodowa na Litwie 1989-2006. Zarys bibliografii. Sprawy Narodowosciowe, 2007, nr. 1, 233-244.

¹²¹ 2000 round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania. Vilnius 2003, 19, 23.

¹²² Dov Levin: The Litvaks: a short history of the Jews in Lithuania. Jerusalem 2000, Piotr Łossowski: The Resettlement of the Germans from Lithuania during World War II. Acta Poloniae Historica, 2006, vol. 93, 121-142.

lecsökkent. Utóbbi népcsoport esetében nem csak a kivándoroltak számának nagysága, hanem magas szociális státusuk (javarészt értelmiségiek hagyták el szülőföldjüket) is évtizedekre meghatározta a litvániai lengyelség szellemi lehetőségeit.¹²³

A világháborút és az azt követő veszteségeket a litvánok nem külső betelepítéssel, hanem belső népszaporulattal pótolták. A magas népszaporulatnak köszönhetően (ne feledjük, hogy a litvánok zömében római katolikus vallásúak, ellentétben a többnyire evangélikus észtekkel és lettekkel) a szovjet korszakban a tagköztársaságon belüli etnikai arányok a litvánok javára mozdultak el. Történt ez annak ellenére, hogy a központi hatóságok nagy számban telepítettek be orosz (és más) nemzetiségű személyeket, ugyan nem akkora arányban, mint a másik két balti államban. A kisebb betelepítési arányok annak köszönhetőek, hogy Litvánia akkoriban alapvetően mezőgazdasági ország volt, vagyis az ipar kevesebb szakképzett munkaerőt igényelt. Így a litván többség nem csak a falvakban, vidéken maradt fenn, hanem javarészt a városokban is. Megjegyzendő, hogy a főváros, Vilnius is megőrizte litván jellegét¹²⁴ – még akkor is, ha lakosságán belül a litvánok aránya csak 1989-ban érte el az 50%-ot. Ennek ellenére mégis azt lehet mondani, hogy a város nem oroszosodott el, részben annak is köszönhetően, hogy a fővárost több nemzetiség lakta, másrészt (részben nyelvi, részben társadalmi értelemben) a litván dominancia megmaradt.¹²⁵ Vidéken a litván népesség még nagyobb többséget alkotott – 1970-ben 1355 ezer litván nemzetiségű személy élt vidéken (87,1%), ez az arány 1989-re 85,5%-ra változott (1743 ezer fő).¹²⁶

A szovjet korszakban a litvániai lengyelek – az ukrainai vagy a fehéroroszországi lengyelekhez képest – kedvezőbb helyzetben voltak. Az egész Szovjetunióban egyedül Litvániában létezett anyanyelvű iskolahálózat, Czerwony Sztandar (Vörös Lobogó) címmel lengyel nyelvű napilap is megjelent, valamint számos heti- és havilap, amelyek nemzeti nyelven, de szovjet szellemben szóltak az olvasókhöz. A kisebbség, ugyan csak a népi folklór szintjén, kulturális tevékenységet is folytathatott. Ez az engedékeny politika a litvániai lengyelekkel szemben Moszkva „oszd meg és uralkodj” koncepciójának fényében érthető meg. A központ, mintegy ellensúlyozandó a litván nacionalizmust, támogatta a lengyel kisebbséget, de ez a támogatás szigorúan a szovjet politika keretein belül értelmezendő. Mivel a litván lakosság nem mutatott nagy hajlandóságot az oroszosítás iránt¹²⁷, a szovjet hatóságok a Vilnius-vidéki szláv (lengyel, fehérorosz) lakosságot kívánták – főleg az oktatás révén – eloroszosítani és elszovjetesíteni.

Itt kell megjegyezni, hogy mind a mai napig vita tárgyát képezi a litvániai lengyelek származása. A 19. század közepére-végére furcsa jelenségnek lehettünk tanúi: az orosz birodalomhoz tartozó területeken a nemesi udvarok és a katolikus egyház hatalmas be-

¹²³ Saulius Kaubys: National Minorities in Lithuania. An Outline. Vilnius 2002, 213-214. Ld. még Piotr Eberhardt: Political Migrations in Poland, 1939–1948. Warszawa 2006. Stanisław Cieselski – Aleksander Srebrakowski: Przesiedlenie ludności z Litwy do Polski w latach 1944–1947. Wrocławskie Studia Historyczne, 2000, nr. 4, 227-253.

¹²⁴ Nem szabad elfelejteni, hogy a két világháború közötti időszakban Vilnius – Wilno néven – Lengyelországhoz tartozott, és lengyel többségű volt, jelentős zsidó népességgel. Külön tanulmányt lehetne szentelni annak, hogyan történt meg a város lituanizációja 1940-t követően (előtte a lakosság alig 2%-át tették ki a litván nemzetiségűek). Vö. Theodor R. Weeks: Population Politics in Vilnius, 1944–1947. A Case Study of Socialist-Sponsored Ethnic Cleansing. Post-Soviet Affairs, 2007, vol. 23, nr. 1, 76-95.

¹²⁵ Piotr Eberhardt: Przemiany narodowościowe na Litwie. Warszawa 1997, 208, 231.

¹²⁶ Uott, 199, 219.

¹²⁷ Mi több, Litvánia területén az egyik legjelentősebb ellenállási/disszidens mozgalom bontakozott ki, amely a katolikus egyház köré épült ki. Vö.: Lagzi Gábor: A litván katolikus egyház ellenállása az 1970-es években. Valóság, 1998, 12. sz., 45-55.; uő.: A litvániai katolikus egyház hétköznapijai a Szovjetunióban egy disszidens szamizdat hasábjain. Egyház-történelmi Szemle, 2001, 1. sz., 173-193.

folyásának köszönhetően a litvánok egy része, akik addigra a fehérorosz egy dialektusát beszélték, átvette a lengyel nyelvet. Ez a nyelvi asszimilációs folyamat önkéntes volt, hiszen a cári hatalom mind a lengyel nemességet, mind a katolikus egyházat üldözte, amely a lengyelség két megtartó ereje volt.¹²⁸ Ennek következtében a litvániai lengyelek vagy lengyelül beszélnek (erős ún. végbeli akcentussal), vagy „helyiül” („po tutejszemu”), ami a fehérorosz nyelv egyik dialektusának számít, kiegészülve jelentős lengyel befolyással.¹²⁹

A függetlenség előtt

1988-ben alakult meg a Sajudis, amely a függetlenség megszerzésének a motorja lett, a szervezet élére Vytautas Landsbergist választották meg.¹³⁰ A Sajudis eleinte az értelmiségieket gyűjtötte maga köré, de hamarosan tömegszervezetté vált és politikai programot dolgozott ki. A központi hatalomnak címzett követelései között szerepelt, hogy a litván legyen az ország hivatalos nyelve, továbbá az iskolai oktatás támogatása, majd előkerült Litvániának a Szovjetunió belül nyújtott autonómiája, s végül a teljes függetlenség megszerzése. A Sajudis mozgalom a két világháború közötti államisághoz kívánt visszanyúlni, hiszen ilyen módon közvetlen kapcsolatot lehetett teremteni az 1918-as függetlenség és az 1989–1990-es követelések között. Eleinte esernyőszerület volt, amely helyet adott a reformkommunistáknak, a kaunasi nacionalistáknak és a vilnusi liberálisabb beállítottságú értelmiségnek. A Sajudis második kongresszusa (1990 áprilisa) után a szervezetben a nacionalista/nemzeti irányvonal vette át az irányítást, ennek következtében a kommunista aktivisták jó része kilépett a mozgalmából.¹³¹

A kisebbségek egyik válasza a rendszerváltás eseményeire a Jegyinsztvo (Egység) nevű szervezet megalakítása volt, amely 1988 októberében jött létre, s határozottan szembehelyezkedett a Sajudis függetlenségi törekvéseivel. A szervezetben zömében oroszokat találunk, de tagjaik között voltak lengyelek, ukránok, tatárok, zsidók is. A Jegyinsztvo maximálisan élvezte Moszkva támogatását, de mellette állt ki a litvániai kisebbségeknek szóló kommunista sajtó is (pl. az orosznyelvű Szovjetszkaja Litva vagy a lengyelül megjelenő Czerwony Sztandar). Programjában szerepelt a kommunista párt primátusának megtartása, a nacionalizmus elítélése, a szovjet típusú nemzetiségi politika támogatása, és az orosz, mint hivatalos nyelv bevezetése.¹³² Nem tudott azonban átütő sikert aratni az orosz (és oroszajkú) közösség soraiban, mert túlságosan támogatta a szovjet rendszert, s mert maga az orosz közösség is megosztott volt (akik már évtizedek óta Litvániában éltek, azok jobban integrálódtak a litván társadalomba, mint akik csak dolgozni jöttek oda).¹³³

¹²⁸ Halina Turska: O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie. In: Studia nad polszczyzną kresową, tom 1. Wrocław 1982. Turska szerint a nyelvváltásban szerepet játszhatott az 1861-es oroszországi jobbágyfelszabadítás – a litvániai parasztok lengyelül kezdtek el beszélni, mert szabad emberré váltak. A litván kutatók szerint Vilnius-vidéken ellengyelesedett litvánok laknak, míg a fehérorosz történészek, etnográfusok egy része azt állítja, hogy a terület lakóinak lengyel öntudata csak a két világháború közötti időszakban alakult ki, javarészt a lengyel hatalom polonizációs politikájának köszönhetően.

¹²⁹ Az ún. határmentiség problematikája (a „tutejsz-jelenség”), azaz a kiforratlan nemzeti öntudat, a vallási identifikációban testet öltő különállás („katolikus vagyok”, „ortodox vagyok” válasz a nemzetiséget érintő kérdésre) jellemző volt Fehéroroszország egyes területeire is.

¹³⁰ A szervezet hivatalos neve Litván Mozgalom az Átalakulásért (Lietuvos Sajūdis Persitvarkymui Remti) volt, s biztosította Moskvát a gorbacsovi reformok támogatásáról.

¹³¹ Terry D. Clark: Nationalism in Post-Soviet Lithuania. New Approaches for the Nation „Innocent Sufferers”. In: Lowell L. Barrington (ed.): After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States. Ann Arbor, 2006, 165-166.

¹³² Stanley V. Vardys. – Judith B. Sedaitis: Lithuania – the Rebel Nation. Boulder, Col. 1997, 112-113.

¹³³ Clark, Terry D.: i.m., 167.

A lengyel kisebbség is – kihasználva a szabadabb politikai légkört – szervezkedésbe kezdett: 1988 májusában alakult meg a Litvániai Lengyelek Társadalmi-Kulturális Szövetsége (Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne Polaków na Litwie), amely az anyanyelvű iskolák fenntartásának támogatását, a tanárok képzését és az anyaországgal való szorosabb kapcsolatot tűzte ki célul. Egy év múlva (1989 április) a szervezet átalakult a Litvániai Lengyelek Szövetségévé (Związek Polaków na Litwie). Ez hasonló programmal rukkolt elő, mint az elődje (anyanyelvű oktatás támogatása), de tovább is ment: követeléseik között szerepelt a vilniusi lengyel egyetem létrehozása, valamint a főváros körüli területeknek biztosított autonómia.

1990 februárjában parlamenti választásokat rendeztek Litvániában, amely egyértelműen a Sajudis győzelmét hozta. 1990. március 11-én a testület, amely egyben alkotmányozó parlament is volt, a szovjet tagköztársaságok közül elsőként deklarálta az ország függetlenségét. Moszkva 1991 januárjában ugyan fegyveres kísérletet tett, hogy letörje a litván függetlenségi törekvéseket (a szovjet belbiztonsági erők a vilniusi tévétoronny körüli harcokban 13 litván civilt öltek meg), de a valódi függetlenség, s a nemzetközi közösség elismerése végül az 1991. augusztusi moszkvai puccs után következett be.

Az 1991-es függetlenség előtt két olyan mozzanatot kell kiemelni a litván–lengyel kapcsolatok köréből, amelyek sokáig meghatározták a két közösség közötti viszonyrendszert. Mindkét mozzanat szoros összefüggésben állt a frissen kikiáltott önállósággal, s mintegy felerősítette a litván többség lengyel kisebbség iránt tanúsított, a történelemben gyökerező bizalmatlanságát.

1990 márciusában, amikor a Legfelső Tanács név szerint szavazott a függetlenségről, egyedül a lengyel származású képviselők tartózkodtak a szavazástól (összesen hatan; hárman igent mondtak, senki sem szavazott a javaslat ellen).¹³⁴ Úgy tűnt tehát, hogy a lengyeliség választott képviselői a hazájuk szabadsága és függetlensége ellen, azaz a szovjet rendszer fenntartása mellett léptek fel. Azonban ennél súlyosabb problémának mutatkozott a Vilnius-vidéki lengyelek dominálta helyi önkormányzatok autonómiatörekvése, amely – litván többségi vélekedésben – veszélyeztette az ország területi integritását.

A Vilnius-környéki területek autonómiája, 1989–1991

A lengyelek dominálta Vilnius-vidéken az autonómia kérdése már 1989 elején felvetődött. Konkrét lépések 1989 májusában történtek az ügyben, amikor is összeültek a vilniusi megye (rajon) járási és községi – a szovjet politikai és gazdasági nomenklatúrát képviselő, döntően lengyel nemzetiségű – képviselői, hogy létrehozzanak egy koordinációs bizottságot, amely autonómiára törekedett a lengyelek által lakott vidékeken. Az év szeptemberében a šalčininkai és a vilniusi megye autonóm körzette nyilvánította magát (Lengyel Nemzeti-Területi Autonómia néven), ahol a litván és a szovjet alkotmány volt érvényben. A Legfelső Tanács mindkét döntést az alkotmánnyal ellentétesnek ítélte, és megsemmisítette azt. De ez nem szegte kedvét a lengyel nemzetiségű képviselőknek: Eišiškiben, 1990 októberében kimondták a Lengyel Nemzetiségi-Területi Vidék létrejöttét (Polski Kraj Narodowosciowo-Terytorialny), amely magába foglalta a vilniusi, a šalčininkai megyét, vala-

¹³⁴ Jan Widacki: Stosunki polsko-litewskie (Od końca lat 80-tych po dzień dzisiejszy), Kultura (Paris), 1997, nr. 11, 47.

mint švienčionysi és a trakai megye egyes részeit. Úgy tűnt, hogy az önkényesen kikiáltott autonómia inkább Moszkvával érzett közösséget, mintsem Vilniusszal.¹³⁵

Arról, hogy a szovjet rendszer, így gyakorlatilag a Moszkvától függő autonómia mekkora támogatást élvezett a helyi lengyelség körében, az 1991-es referendumok eredményei tanúskodnak. 1991. február 9-én rendezték meg a függetlenségről szóló referendumot, amelyen 76%-os részvétel mellett a szavazók 90,5%-a támogatta. Ugyanakkor a šalčininkai megyében a szavazásra jogosultak mindösszesen egynegyede járult az urnákhoz, s közülük alig több mint a fele mondott igent a litván függetlenségre. A vilniusi megyében 42%-os részvétel mellett az igenek aránya 56% volt. Ugyanakkor az 1991. március 17-én megtartott össz-szovjet referendumon a šalčininkai, illetve a vilniusi megyében a résztvevők 97%-a, illetve 98%-a szavazott a Szovjetunió fenntartása mellett. Meg kell említeni, a népszavazást Litvánia területén csupán ebben a két megyében rendezték meg, hiszen akkoriban a litván kormányzat egyértelműen el akart szakadni a birodalomtól.¹³⁶

Eközben a kormányzat, az ország területi integritását felteve, 1991 augusztusában – a sikertelen moszkvai kommunista puccsot követően – az autonómia területén közvetlen irányítást vezetett be, azaz felfüggesztette a šalčininkai és a vilniusi megye vezetését. A közvetlen irányítás az 1992. novemberi önkormányzati választásokig állt fenn, amikor is demokratikus módon választhattak maguknak helyi vezetőket az itt élők.

Tehát 1989–1991-ben a korabeli lengyel politikai elit, amely a szovjet korszakban szocializálódott és a szovjet rendszer fenntartásában volt érdekelt, a kisebbség problémáinak megoldását területi autonómia formájában látta megoldhatónak. Ezzel a lépéssel a kisebbségi törekvések a vilniusi hatalom és a többség akaratával mentek szembe. Feltételezhető, hogy az autonómia deklarálása Moszkva tudtával, beleegyezésével és támogatásával történt meg, hiszen közvetlenül a függetlenség kikiáltása körüli hónapokban a szovjet vezetők sakkban tarthatták a birodalomtól elszakadásra készülő Vilniust.¹³⁷

Paradox módon a hivatalos lengyel kormányzat az autonómiáról szóló vitában alapvetően Vilnius álláspontjára helyezkedett, azaz elítélte az autonómiatörekvéseket és azt hangsúlyozta, hogy a litvániai lengyelek a litván állam polgárai, akiknek lojálisnak kell lenniük Litvánia iránt, ismerniük kell az államnyelvet. Varsó bízott abban, hogy északkeleti szomszédja mint demokratikus, szuverén állam megoldja a kisebbségek, így az ott élő lengyelek problémáit.¹³⁸ Mi több, nem egy esetben a helyi lengyelek kritizálták a lengyel külpolitikát, hiszen az 1990-es évek elején Varsó a Szovjetunióból kivált szomszédos államok függetlenségi törekvéseit előbbre tartotta, mint a kisebbségbe szorult honfitársainak védelmét (ez volt az ún. keleti politika).¹³⁹ Például 1992-ben, amikor Krzysztof Skubiszewski lengyel és Algirdas Saudargas litván külügyminiszter Vilniusban aláírta a két ország közötti

¹³⁵ Henryk Wisner: *Litwa – dzieje państwa i narodu*. Warszawa 1999, 236-237. 1989 táján egyesek még merészebb ötletekkel álltak elő, mint a területi autonómia. Például Jan Ciechanowicz, a moszkvai törvényhozási képviselő felvetette a Kelet-litvániai Szovjet Köztársaság megalakítását, ahol megmaradna a Szovjetunió hatalma és a Vilnius-vidéken kívül felölelné Litvánia és Fehéroroszország egyes részeit is. Józef Darski: *Stosunki polsko-litewskie*. http://www.darski.info/?darski=kraje&go=litwa_stosp.

¹³⁶ Henryk Wisner: i.m., 241.

¹³⁷ Timothy Snyder: *National Myths and International Relations: Poland and Lithuania, 1989–1994*. *East European Politics and Societies*, 1995, vol. 9, nr. 2, 321.

¹³⁸ Voytek Zubek: *New Poland's Old Dilemma: the Polish Minority of Lithuania*. *Ethnic and Racial Studies*, 1993, vol. 16, nr. 4, 667.

¹³⁹ Vö. Gilles Lepasant: *Lengyelország keleti irányú politikája: törekvések egy átfogó terv létrehozására*. *Regio*, 1999. (10. évf.) 2. sz. 3-32. Egy rövidebb magyar nyelvű áttekintés a határon túli lengyelekről Szesztay Ádám: *Lengyelek a szovjet utódállamokban*. *Regio* 1993. 2. sz. 30-58.

barátsági és jószomszédsági kapcsolatokról szóló deklarációt, amely ugyan nem minősült nemzetközi szerződésnek és nem bírt jogi hatállyal.

A dokumentum elfogadását mindkét országban a nacionalista pártok támadták. Ráadásul a litvániai lengyelek egyik vezetője, Ryszard Maciejkaniec a litván parlament lengyel frakciójának vezetője azt nyilatkozta, hogy Skubiszewski Vilniusba jött és a „litvánok előtt térden állva írta alá a deklarációt”.¹⁴⁰ Még ha ezek a szavak túlzásnak is bizonyultak, de ezzel nagy népszerűsége tettek szert a helyi lengyelek körében, s tükrözték a kisebbségiek véleményét.

Alkotmány, kisebbségi törvény, állampolgárság

Az 1992-ben, referendum útján elfogadott alkotmány az országot nemzetállamnak írja le. A dokumentum „a litván nemzet, (...) amely megőrizte szellemiségét, nyelvét, írását és szokásait” nevében hirdeti meg az alaptörvényt.¹⁴¹ Okulva az 1991-es tapasztalatokból, a szövegben azt olvassuk, hogy Litvánia „területe egységes és nem osztható fel másodlagos államokra”, valamint minden egyes állampolgárnak joga van ellenállást tanúsítani abban az esetben, ha valaki a függetlenség vagy a területi integritás ellen lépne fel.¹⁴² Ami a kisebbségeket illeti, a szöveg lakonikusan közli, hogy „az etnikai közösségekhez tartozó állampolgárok jogosultak nyelvüket, kultúrájukat és szokásaikat ápolni” (10. cikkely), valamint az állampolgárok „etnikai közösségei függetlenül intézhetik az etnikai kultúrájukra, oktatásukra, szervezeteikre, jótékonyági és kölcsönös önszegélyezésre vonatkozó ügyeiket” (45. cikkely). Ugyanebben a cikkelyben olvashatjuk, hogy az „állam támogatja az etnikai közösségeket”.

A kisebbségekre vonatkozó törvényt a Legfelső Tanács 1989. november 23-án fogadta el. Ez a jogszabály tiszteletben tart minden litvániai kisebbségi közösséget, tiltja a nyelvi, etnikai, faji diszkrimináció minden formáját. Az állam garantálja a kisebbségek oktatási és kulturális szervezeteinek szabad működését, biztosítja a jogot az anyanyelvi oktatásra, sajtótermékek kiadására, állami posztok viselésére. Ezenkívül a törvény értelmében a kisebbségek a helyi adminisztrációban szükség esetén az anyanyelvüket használhatják azokon a területeken, ahol többségben vannak (ez utóbbi esetben a törvényhozók nem pontosították, milyen arányról is van szó).¹⁴³

2000-ben a litván törvényhozás elfogadta az Európa Tanács kisebbségvédelmi vonatkozó keretegyezményét (a kormány 1995-ben írta alá a dokumentumot).¹⁴⁴ 2007 nyarán a litván kormány elfogadta a kisebbségi törvény tervezetét, a miniszterelnök Gediminas Kirkilas azt nyilatkozta, hogy a dokumentumban helyet kaptak a lengyel kisebbség követelései is. Ennek értelmében a kisebbségekhez tartozó személyek (elsősorban a lengyelek) neve az anyanyelvük helyesírása szerint szerepelhetne a hivatalos dokumen-

¹⁴⁰ Jan Widacki: Stosunki polsko-litweskie. (Od końca lat 80-tych po dzień dzisiejszy.) Kultura (Paris), 1997, nr. 11, 52. A korai lengyel-litván kapcsolatokról ld. még: Stephen R. Burant: Polish-Lithuanian Relations, 1990–1995. Journal of Baltic Studies, 1996, vol. 27, nr. 4, 309–329.

¹⁴¹ A Litván Köztársaság alkotmánya. In: Tóth Károly (szerk.): Kelet-Európa új alkotmányai. Szeged 1997, 214–216.

¹⁴² Az utóbbi mondat – érthetetlen okoknál fogva – a fent idézett magyar nyelvű fordításból hiányzik. Vö. http://www.lrkt.lt/Documents2_e.html.

¹⁴³ http://www.mineles.lv/NationalLegislation/Lithuania/Lithuania_Minorities_English.htm.

¹⁴⁴ Birute Kazlauskienė: The Implementation of the Framework Convention for the Protection of National Minorities in Lithuania: Present Situation and Future Perspectives. www.humanrights.org.lv/upload_file/29.11.05.KazlauskienėText.doc

tumokban, valamint a vilniusi és a šalčininkai járásban lengyelül is fel lehetne tüntetni az utcaneveket.¹⁴⁵

A legdélibb balti állam gyorsan és zökkenőmentesen rendezte az állampolgári kérdést. A parlament által 1989. november 3-án elfogadott törvény értelmében az ún. „zéró opció” lépett életbe. Ennek alapján mindazok, akik Litvánia lakosai voltak és rendelkeztek állandó jövedelemmel, automatikusan megkapták az állampolgárságot (kivételt képeztek a vörös hadsereg, valamint a szovjet politikai rendőrség, a KGB munkatársai és családjuk). 1991 decemberében módosították a törvényt, és bizonyos korlátozások kerültek bevezetésre. Így az állampolgárság megszerzéséhez szükség volt 10 éves helyben lakásra, folyékony nyelvismeretre, illetve az Alkotmány ismeretére, de automatikusan megkapták azt azok (és leszármazottaik), akik 1940. június 15-e (tehát a függetlenség elvesztése) előtt állampolgárok voltak.¹⁴⁶

A függetlenség kikiáltása után

Az 1990-es évek elején készített felmérések szerint az orosz és a lengyel kisebbség a szociális helyzetükkel összefüggésben elfogadta a függetlenséget, ti. hogy ne csökkenjen az életszínvonaluk. Ekkor a lengyel kisebbség vezetői szembehelyezkedtek a litván államisággal, a kisebbség nagyobbik része azonban elfogadta azt, az orosz közösség pedig passzív és politikailag indifferens volt.¹⁴⁷

A Sajudis-kormányok alatt, az 1990-es évek elején gyakran lehetett hallani a litván politikusok szájából – utalva a lengyel kisebbség tisztázatlan származására –, hogy Litvániában valójában nem is lengyelek laknak, hanem polonizált litvánok.

A litván konzervatívok (Haza Szövetsége – Litván Konzervatívok, TS-LK) 1996 után is, amikor egyedül többséget szereztek a parlamentben, időnként elővették a retorikájukban a „lengyel kártyát”. Zigmantas Zinkevičius oktatási miniszter 1996 decemberében azt nyilatkozta (nem sokkal a kormány beiktatása után), hogy fel kell számolni a nem litván nyelvű iskolákat, s el kell venni azon személyektől az állampolgárságot, akik nem tudnak litvánul. Ettől a kijelentéstől Gediminas Vagnorius miniszterelnöknek határozottan el kellett határolódnia, mondván hogy a miniszter nem a kormány álláspontját tolmácsolta, ráadásul az 1994-ben megkötött lengyel–litván alapszerződés garantálja a kisebbségi iskolahálózat állami támogatását.¹⁴⁸

A posztkommunista Litván Demokrata Munkapárt (LDDP)¹⁴⁹ 1992-es választási győzelmét a kisebbségek megkönnyebbüléssel vették tudomásul, hiszen ezt megelőzően a Sajudis-kormányok kifejezetten barátságtalan politikát folytattak, főleg a lengyelekkel

¹⁴⁵ <http://www.polskieradio.pl/zagranica/dokument.aspx?iid=56767>. A törvénytervezetet a jelen írás pillanatában (2008 márciusa) a litván parlament még nem tárgyalta. Azonban az anyanyelvi névhasználatnak némileg ellentmond az alkotmánybíróság 1999-es határozata, amely kimondja, hogy Litvánia területén a neveket litvánul kell írni. A litván nyelv helyzetéről összefoglalóan vö: Gabrielle Hogan-Brun – Mielute Ramoniene: The Language Situation in Lithuania. *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, nr. 3, 345-365.

¹⁴⁶ A litvániai állampolgársági kérdéssel részletesebben vö.: Vesna Popovski: National Minorities and Citizenship Rights in Lithuania, 1988–1993. Basingstoke 2000., uő.: Nationalism and Citizenship: The Lithuanian Case, 1988–1993. *Revija za sociologiju*, 2006, nr. 3-4, 117-129. <http://www.hsd.hr/revija/en/pdf/3-4-2006/01-popovski-revsoc-3-4-2006.pdf>.

¹⁴⁷ Terry D. Clark: Nationalism in Post-Soviet..., 170-171.

¹⁴⁸ Jan Widacki: Litwa po wyborach. *Kultura* (Páris) 1997, nr. 3, 119-120.

¹⁴⁹ A litván politikai berendezkedésről és a politikai pártokról összefoglalóan ld.: Lagzi Gábor: Litvánia. Kardos József – Simándi Irén (szerk.): *Európai politikai rendszerek*. Bp. 204, 437-448.

szemben. Ennek ellenére Bronislovas Lubys miniszterelnök világossá tette Jan Widacki lengyel nagykövet előtt, hogy a lengyel egyetem, valamint a területi autonómia kérdése nincs napirenden.¹⁵⁰

Az alapszerződéssel kapcsolatban is elmozdultak az álláspontok (1993 őszén a lengyelországi választásokat a posztkommunista Baloldali Demokratikus Szövetség nyerte meg, így balközép kormány váltotta a jobboldali koalíciókat). 1994 elejére elkészült a dokumentum előzetes szövege, amelyből kikerült a történelmi sérelmek felsorolása, illetve az önálló állami lengyel egyetem kérdése.¹⁵¹ Lengyelország és Litvánia köztársasági elnökei, Lech Wałęsa és Algirdas Brazauskas a két ország közötti alapszerződést végül 1994 áprilisában írták alá Vilniusban. Ebben a dokumentumban garantálták egymás határait és a területi integritást, a szerződő felek elismerték a litvániai lengyel és a lengyelországi litván kisebbségek jogát arra, hogy egyénileg vagy közösségben megőrizték, ápolják nemzeti, nyelvi, kulturális vagy vallási öntudatukat.¹⁵²

A 2007. februári önkormányzati választások kampányában Vytautas Landsbergis, a konzervatívok pártelnöke, európa parlamenti képviselő, felszólította a párt Vilnius vonzáskörzetében élő tagjait, hogy jelentsék be magukat ott annak érdekében, hogy minél kevesebb lengyel nemzetiségű személy jusson be a helyi önkormányzatokba. A politikus később a nyilatkozatát azzal magyarázta, hogy nem a lengyelek ellen van, hanem a rosszul kormányzó pártok ellen – jelen esetben az LLRA ellen.¹⁵³ Az azonban megfigyelhető, hogy idővel a nacionalista húrokon való játszadozás egyre kevesebb eredménnyel járt.

A lengyelség politikai élete

A litvániai lengyelség legnagyobb érdekérvényesítő szervezete a Litvániai Lengyelek Választási Akciója (Lietuvos lenkų rinkimų akcija, LLRA; Akcja Wyborcza Polaków na Litwie, AWPL). A párt 1994 végén alakult meg a Litvániai Lengyelek Szövetségéből. A váltásra azért volt szükség, mert az újonnan elfogadott választási törvény értelmében az országos és regionális voksolásokon csak pártok indulhattak (igaz, 1992-ben a parlamenti voksoláson Lengyel Szövetség [Lenkia Sajunga, Związek Polski] indult, de akkor még társadalmi szervezetként bejegyezve). A politikai formáció célja a lengyelség képviselete, illetve védelme, a kisebbségi oktatás támogatása, az önkormányzatiság erősítése és a vilniusi régió – ahol a lengyelség zöme él – fejlesztése gazdasági, szociális szempontból.

Az LLRA a törvényhozási választások alkalmával egyszer sem lépte át a pártokra vonatkozó parlamenti küszöböt, amely 1996-ig 4%, attól kezdve pedig 5% volt (1992-ben a szavazatok 2%-át szerezte meg, 1996-ban 2,9%-et, 2000-ben 1,9%-et, 2004-ben 3,8%-at).¹⁵⁴ Mivel a Seimasba (parlament) nem csak pártlistán, hanem egyéni körzetből is be lehet jutni, eddig a lengyelek csak így tudtak képviselőket küldeni a vilniusi törvényhozásba.¹⁵⁵ Ebből a szem-

¹⁵⁰ Timothy Snyder: i.m., 328.

¹⁵¹ A lengyel fél tisztában volt azzal, hogy ha túlságosan erőltetik a vilniusi egyetem kérdését, azzal a németeknek adnak érveket, hogy a nyugati szomszéd Poznanban (németül: Posen) követelhesseken hasonló jellegű intézményt. A litvánoknak viszont elengedhetetlenül szükségük volt Varsó támogatására az EU- és NATO-csatlakozás kapcsán.

¹⁵² Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy, sporządzony w Wilnie dnia 26 kwietnia 1994 r. <http://www.abc.com.pl/serwis/du/1995/0071.htm>

¹⁵³ <http://serwis.gazeta.pl/swiat/1,34234,3867767.html>.

¹⁵⁴ A választási küszöböt úgy emelték meg, hogy közben eltörölték a kisebbségi szervezetekre vonatkozó 2%-os határt. Ez az eljárás kiváltotta az LLRA tiltakozását, és a párt a litván hatóságokat tudatos diszkriminációval vádolta meg.

¹⁵⁵ A litván parlament egykamarás, 141 tagja van, ebből 71-et egyéni körzetből, míg 70-et pártlistán választanak meg.

pontból a legsikeresebb év 1992 volt, amikor lengyel színekben 4 képviselő kezdhetette meg munkáját. Az azóta megrendezett választásokon az LLRA rendre két-két mandátumot szerzett. Sikertelenebbül szerepelt az LLRA az európai parlamenti választásokon (2004. június 13.). A lengyelek az oroszokkal léptek szövetségre, de a közös lista a voksoknak csupán 5,71%-át kapta meg, s ezzel egyetlen képviselőt sem tudtak delegálni Brüsszelbe.¹⁵⁶

Az LLRA első alkalommal 2000-ben lett egy széles kormánykoalíció részese (szociáldemokraták, liberális-demokraták, szociál-liberálisok és pártönkívüliek támogatásával), s ebben nagy szerepet kapott Rolandas Paksas kormányfő, aki azzal érvelt a lengyel etnikai párt beemelése mellett, hogy jók voltak a tapasztalatai a vilniusi főpolgármesterség éveitől. ¹⁵⁷ Ezzel a lépéssel a lengyel etnikai formáció kitért a politikai karanténból, és immáron nem csak regionális, hanem országos szinten is képviselhetette választói érdekeit. A párt megkapta az oktatási miniszterhelyettesi tárcát, valamint a vilniusi régió vezetőhelyettesi posztját.¹⁵⁸ Ez a kormány számos gesztust gyakorolt a lengyelek irányában – sikerült felgyorsítani a földrestitúciót és az ezzel kapcsolatos visszaélések kivizsgálására kerültek.

Regionális szinten az LLRA sokkal sikeresebben szerepelt. Úgy tűnik, hogy a kisebbségi lengyelek sokkal szívesebben voksolnak etnikai pártjukra az önkormányzati választásokon, mint az országosan.

Régió (megszerezhető mandátum)	1995	1997	2000	2002	2007
Trakai (25)	6	6	6	5	5
Švenčionis (25)	5	3	3	4	3
Šalčininkai (25)	14	20	18	17	20
Vilnius (27)	19	23	20	16	19
Vilnius városa (51)	11	5	5	6	6

Az LLRA által az önkormányzat választásokon megszerzett mandátumok száma¹⁵⁹

Hiába alkotják a lengyel nemzetiségűek a litván főváros egyötödét, a vilniusi önkormányzatban a mandátumok egytizedét tudja megszerezni a lengyel etnikai párt. Amint említettük, az LLRA Paksas főpolgármestersége (2000-ben) alatt kormányzóerő volt, de nagyobb beleszólása nem volt az ügyek menetébe. Ez részben 2003-ban változott meg, amikor is az LLRA elpártolt a konzervatív-liberális koalíciótól és szövetségre lépett a baloldallal, lehetővé téve ezzel egy új főpolgármester megválasztását (Litvániában a városok, községek vezetőit az önkormányzat tagjai választják meg). A mérleg nyelvének szerepét játszó pártot úgy sikerült meggyőzni, hogy az országot akkor irányító szociáldemokraták megígérték egy új kisebbségi törvény elfogadását, illetve a kisebbségi oktatás területén is engedményeket tettek. Az új városvezető megválasztását azonban a bíróság megsemmisítette, ráadásul az LLRA frakcióját két képviselő elhagyta, akik a jobboldali koalíció mellé álltak.¹⁶⁰

¹⁵⁶ <http://www.awpl.lt/index.php?lng=pl&action=page&id=51>.

¹⁵⁷ Rolandas Paksas 1997-1999 között, valamint 2000-ben volt Vilnius főpolgármestere.

¹⁵⁸ Gazeta Wyborcza, 2000. október 24.

¹⁵⁹ 1995 http://www3.lrs.lt/rinkimai/1995/savivaldybes/rezultatai/rez_apg_sar_e_2.htm; 1997 <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/19970323/rapgsarl.htm-3.htm>; 2000. <http://www3.lrs.lt/n/rinkimai/20000319/rapgsara.htm-12.htm>; 2002 http://www3.lrs.lt/rinkimai/2002/savivaldybes/rezultatai/rapgsara_15.htm; 2007 <http://www.awpl.lt/index.php?lng=pl&action=page&id=49>.

¹⁶⁰ Ld. a Gazeta Wyborcza 2003. április 8-i, 2003. június 12-i és 2003. június 25-i számain.

Általánosságban elmondható, hogy az országos választások során a litvániai kisebbségek hajlamosabbak inkább a litván pártokat támogatni, s voksaikkal többnyire a baloldali pártokat tüntetik ki.¹⁶¹ A baloldal fő ereje, a Litván Demokrata Munkapárt (LDDP) a kommunista párt örököse és sikeresen transzformálta magát szociáldemokrata formációvá. Ismeretes, hogy a szovjet időszakban mind az orosz, mind a lengyel nemzetiségű személyek javarészt pozitív diszkriminációban részesültek. Ezenkívül az LDDP jó kapcsolatot ápolt Oroszországgal, és etnikailag sokszínű pártnak tüntette fel magát.

Különösen élesen mutatkozott meg a helyi lengyelek baloldali, modernizációellenes mentalitása a 2004 nyári köztársasági elnöki választásokon. Akkor Valdas Adamkus nyugatorientált, mérsékelt konzervatív elnökjelölt súlyos vereséget szenvedett a délkeleti országrészben Kazimiera Prunskiénnel szemben, akinek baloldali populista, oroszbarát programja meggyőzőbb volt a kisebbségi lengyelek számára.¹⁶²

A Lengyel Néppártot (Lietuvos Lenku Liadudies Partija, LLLP; Polska Partia Ludowa, PPL) a ZPL volt elnöke, Ryszard Maciejkaniec alapította 2002-ben, miután konfliktusba keveredett a szövetség vezetőségével. A formáció önmagát regionális pártként határozza meg, ideológiáját tekintve balközép tömörülés, mely keresztény alapokon áll, s magának vallja a demokratikus értékeket, a szolidaritást, a szociális igazságosságot.¹⁶³ Így a nemzeti és szociális jelszavak hangoztatásával a középkorúak és az idősebbek támogatását szerette volna megszerezni az új párt. Maciejkaniec szerint már egy jó ideje elégedetlenség volt tapasztalható az LLRA-val szemben, amely nem váltotta valóra a választási ígéreteit (pl. földvisszaadás kérdése a vilniusi régióban). Az új párt nem tudott sikereket elérni, 2002-ben mindösszesen egy mandátumot szerzett (a 27-ből) a vilniusi régióban, 2007-ben pedig egyetlenegy sem.¹⁶⁴ Így Litvániában megmaradt az LLRA dominanciája a regionális politikában.

Az LLRA képviselői egyenesen azt állították, hogy a LLLP-t a litván pártok hívták életre azzal a céllal, hogy megosszák a lengyelséget. Annyi bizonyos, hogy a lengyel kormányzat szívesebben lát egy egységes lengyel képviselőt Litvániában, mintsem plurális pártviszonyokat, amely kisebb befolyást jelent. Gyengíti a lengyelek érdekérvényesítő képességét, hogy az önkormányzati választások során lengyel nemzetiségű személyek a nagyobb litván pártok listáján is indulnak (szociáldemokraták, szociál-liberálisok, liberálisok). Emiatt a helyi lengyelség vezetőinek körében felmerül az a dilemma, hogy mi szolgálja jobban a kisebbségiek érdekeit: egy egységes lengyel párt, amelynek behatárolt befolyása van, vagy inkább egy nagyobb litván párton belüli képviselő. Másik ezzel kapcsolatos kérdés, vajon képviselhetik-e a lengyelséget a litván listákon bekerült képviselők.¹⁶⁵ Az azonban világosan látszik, hogy az LLRA határozottan azt a véleményt képviseli, amelyet a lengyelországi sajtón keresztül fel is erősít, a párt a helyi lengyelség

¹⁶¹ Egy 1992-ben készült felmérés szerint a litvániai oroszok 86%-a, míg a lengyelek 80%-a választott magának baloldali pártot, a jobboldal esetében (ez a rendszerváltó Sajudis mozgalmat jelentette elsősorban) ez az arány csupán 9%, illetve 13% volt. Terry D. Clark: *The Lithuanian Political Party System: a Case Study of Democratic Consolidation*. East European Politics and Societies, 1995, vol. 9, nr. 1, 57.

¹⁶² Mindaugas Jurkynas: *Emerging Cleavages in New Democracies: the Case of Lithuania*. Journal of Baltic Studies, 2004, vol. 35, nr. 3, 288-289. Prunskiene a második fordulóban a salčininkai régióban a szavazatok 89,1%-át kapta meg, a vilniusiban 76,1%-át, míg a trakaiban 58,9%-át. Összességében a voksolást Valdas Adamkus nyerte meg, 51,89%-os eredménnyel. http://www3.lrs.lt/rinkimai/2004/prezidentas/rezultatai/rez_e_19_2.htm.

¹⁶³ <http://www.llp.lt/>.

¹⁶⁴ http://www3.lrs.lt/rinkimai/2002/savivaldybes/rezultatai/rapgpa_1411.htm.

¹⁶⁵ Gazeta Wyborcza, 2002. december 20., Gazeta Wyborcza, 2007. február 20.

egyedüli letéteményese. Itt érdemes megjegyezni, hogy a lengyelországi politikai élet és sajtó rendszeresen figyeli, ami Litvániában történik a litvániai lengyel kisebbséggel, de azt nem lehet mondani, hogy ez az érdeklődés mély és alapos lenne. Nem egy esetben a sajtó is hajlamos túlzásokba esni, egyben patrióta húrokat pengetni, ha az északeleti szomszédban élő honfitársaikról van szó.

Az európai uniós tagságról megtartott referendum (2003. május 10–11.) jól tükrözte a litvániai lengyelség lelkiállapotát. Hiába kampányolt az LLRA a tagság mellett (közös lengyel–litván határ, munkavállalás az uniós tagállamokban), a lengyel kisebbség a leginkább euroszeptikus része volt a litvániai társadalomnak. Félték az uniótól, mivel zömében mezőgazdasággal foglalkoznak az általuk dominált vidéken, ráadásul a tájékoztató kampány – lengyel nyelven – csak pár nappal a voksolás előtt indult meg. Így nem véletlen, hogy a fővárost körülölelő területeken élő lengyelek kevesebb lelkesedést mutattak az EU iránt – a vilnusi, trakai és šalčininkai régióban az országos átlaghoz képest nem csak a részvétel volt a legalacsonyabb, hanem az igen voksok száma is.¹⁶⁶

Harc a földekért a Vilnius-környéki régióban

Litvániai lengyelség egyik legnagyobb sérelme a Vilnius-környéki földkárptlásokkal kapcsolatosak. A földkárptlás csak a litván állampolgárokat érinti, a háború után repatriáltakat nem, (feltéve, ha megszerezték az állampolgárságot, de ez a rendszerváltás utáni évekre egyáltalán nem volt jellemző). A litván joggyakorlat megkülönbözteti a vidéki és a városi földeket – az előbbi esetben teljes kárptlást lehetett kérni, míg az utóbbiban csupán csak meghatározott nagyságú területet kaphattak vissza építési területként. A lengyel szervezetek és a parlamentben helyet foglaló képviselők rendszeresen rámutattak arra, hogy az 1991-ben kinevezett šalčininkai és vilnusi megbízottak valójában a kedvező földosztás miatt kerültek helyükre. A megbízottaknak ugyanis joguk volt juttatni a hozzájuk tartozó földekből (3 ha nagyságig) olyan kérvényezők részére, akik az államosítás előtt nem rendelkeztek itt tulajdonnal és Litvánia különböző részeiről érkeztek. A privatizáció megindulásakor pont ezeknek a földeknek az ára szökött meg jelentősen – a fővárosiak jó része inkább az agglomerációban épített magának házakat és költözött oda. Külön problémát okozott, hogy a litván hatóságok a lengyel nemzetiségű kérvényezők esetében (akik, hangsúlyozzuk még egyszer, itt őshonosnak számítottak) akadályokat gördítettek az eredeti dokumentumok bemutatásakor (a terület a lengyel államhoz tartozott a két világháború között), megnehezítve ezzel a föld visszaadását a jogos tulajdonosoknak vagy leszármazottainak.

A litván hatóságok 1998–1999-ben megpróbálkoztak egy olyan adminisztratív reform végrehajtásával, amely a vilnusi rejon feldarabolását célozta meg (egy része a fővároshoz került volna, a többit pedig a litván többségű önkormányzatokhoz kívánták csatolni). A terv végül megbukott, főleg a lengyelek politikai és társadalmi szervezeteinek nyomására.

¹⁶⁶ A šalčininkai régióban az igenek aránya 79,4% volt, a vilnusiiban 81%, míg a trakaiban 88,6%, a részvétel pedig 46,1%, 41,4% és 42,1%. Országosan az igenek aránya 91,07% volt, míg a részvétel 63,3%. Választási eredmények: http://www3.lrs.lt/rinkimai/2003/referendumas/rezultatai/rez_e_16.htm; részvételi adatok: http://www3.lrs.lt/rinkimai/2003/referendumas/eiga/akte_16_1.htm#zemel.

Nevek helyesírása és az oktatás

Állandóan visszatérő probléma volt a litvániai lengyelek számára, hogy a hivatalos dokumentumokban litvános módon lehetett leírni nevüket. Az 1994-es lengyel–litván alapszerződés ugyan ezt lehetővé tette, de ennek pontos végrehajtási módját külön szerződés rögzítette volna. Egy ilyen megállapodás azonban mindeztidáig – a litván fél ígéretei ellenére – nem született meg. A vilnusi hatóságok hivatkoztak a litván Alkotmánybíróság 1999-es határozatára, amely (az alaptörvényre hivatkozva) kimondta, hogy az ország területén a neveket csak a litván helyesírás szabályai szerint lehet rögzíteni. Más érvek azt bizonygatták, hogy a lengyel kisebbség kérése kivitelezhetetlen, hiszen nem áll rendelkezésre a számítógépeken lengyel betűkészlet. További sérelem a kisebbség részéről, hogy a regionális közigazgatási hivatalok akadályokat gördítenek a kétnyelvű utcatáblák kihelyezése elé.¹⁶⁷ Megjegyzendő, hogy a lengyel nevek helyesírása rendszeresen szóba kerül a kétoldalú tárgyalások során, akár legmagasabb szinten is (államfői, miniszterelnöki, miniszteri).

A litvániai lengyelség hasonlóképpen sérelmezi a kisebbségi oktatás fokozatos romlását. Ismeretes, hogy a Szovjetunió területén csak a Litván SSzK-ban maradt meg a lengyel nyelvű oktatás, így a függetlenség megszerzése után az ott élő lengyeleknek jobb volt a kiindulási helyzete, mint az ukrainai vagy fehéroroszországi honfitársainak. A 2005/2006-os tanévben 18 147 tanuló, 120 iskolában részesült anyanyelvi oktatásban. A beiskolázási mérték az utóbbi időben csökkenni látszik, de azonban nem szabad szem elől téveszteni, hogy 1991-ben csupán 10 ezer főt tett ki a lengyel tannyelvű iskolákba járók száma. Az oktatási intézmények finanszírozását formálisan a „kistérség” (rajonas)¹⁶⁸ végzi, de furcsa módon, ahol a lengyelek többségben vannak (šalčininkiai, vilnusi régió), ott az oktatás fölött a minisztérium vagy a helyi közigazgatási hivatal is gyakorolhatja a felügyeletet. Megfigyelhető tendencia, hogy a litván hatóságok éppen a kisebbség által dominált területekre építettek jól felszerelt, kizárólag litván nyelvű iskolákat (az utóbbi másfél évtizedben tucatnál több ilyen iskola kezdte meg működését). A helyi lengyelség méltánytalanul tartja azt a gyakorlatot, miszerint 1991 óta a litván állam egyetlen lengyel nyelvű iskolát sem hozott létre, újabb tanintézmények létrehozása és a meglévők épületek felújítása csak és kizárólag helyi (AWPL), vagy lengyelországi (a felsőház, a Szenátus, a határon túli lengyeleket támogató közalapítvány, a Wspólnota Polska¹⁶⁹) segítséggel valósult meg. Mindezt tetőzi a kisebbségi oktatás krónikus alulfinanszírozottsága.¹⁷⁰

A litvániai lengyel egyetem kérdése

Egy lengyel tannyelvű, állami finanszírozású felsőoktatási intézmény felállításának gondolata a lengyel értelmiség körében már a függetlenség előtt megszületett.¹⁷¹ A hango-

¹⁶⁷ Raport. Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989 – 2005. Warszawa 2007. szeptember, 165–166. <http://polonia.premier.gov.pl/pliki/raport.pdf>.

¹⁶⁸ Litvánia adminisztratív szempontból 10 megyére (apskritys) van osztva, amelyek kisebb területi egységekből (rajonas) vagy nagyobb városokból állnak.

¹⁶⁹ A lengyel állam támogatáspolitikájáról általánosan ld.: Halász Iván: A külhoni lengyelek és Lengyelország „diaszpóra politikája”. Regio, 2003, 4. sz., 120–141.

¹⁷⁰ UoIt., 59–60.

¹⁷¹ Ismeretes, hogy a két világháború előtti korszakban a korabeli Wilnóban Báthory Istvánról elnevezett egyetem működött. 1940-et követően azonban az intézményt litvánosították, manapság egyszerűen a Vilnusi Egyetem nevet viseli. A Báthory István Egyetem tanári kara javarészt Torunban kapott állást, ahol is 1945-ben létrehozták a Mikolaj Kopernik Egyetemet.

mányok folytatása mellett azért is látszott célszerűnek megszervezni egy kisebbségi egyetemet, mert az értelmiségi utánpótlás tekintetében a lengyel közösség volt a legrosszabb helyzetben. A minimumprogram polonisztikai tanulmányokról, a maximális teljes körű (orvosi, közgazdasági, jogi) képzésről szólt. Az elképzelések szerint a pénz nagyjából Lengyelországból érkezett volna. A litván hatóságok bizonyos feltételekhez kötötték az egyetem megalapítását – az intézménynek előbb rendelkeznie kellett épülettel, könyvtárral és tanári karral, és csak ezek megléte után lehetett volna elindítani a működést. Ugyan a tanítás 1993-ban elindult 240 hallgatóval, a szerveződést – úgy tűnt – inkább az érzelmek, mintsem az értelem vezérelte: nem volt biztosítva az egyetem anyagi helyzete, kevés megfelelő végzettségű tanár állt rendelkezésre, és még a litván hatóságok sem fogadták el az intézmény által kibocsátott diplomákat.¹⁷²

1998-tól működik Vilniusban az Universitas Studiorum Polona Vilensis, amely a neve ellenére közhasznú társaság, főleg felnőttképzéssel foglalkozik, tandíjat is szed, diplomákat azonban nincsen joga kiadni.¹⁷³ A kérdés valamelyest rendeződhet azzal, hogy a Białystoki Egyetem – a tervek szerint – 2007 végén filiát nyitott a litván fővárosban, ahol a tanítási nyelv a lengyel és az angol lenne. A hírek informatikai és közgazdaságtani szakirány beindulásáról szóltak, a hároméves kurzusokra évente 90 főt vennének fel, és az intézmény működési költségét (kb. 200 ezer euró/év) a lengyel fél állja.¹⁷⁴

A litvániai lengyelség rendelkezik anyanyelvi médiával is. A Kurier Wileński napilap 1990-től jelenik meg (jogelődje a kommunista párt szócsöve, a Czerwony Sztandar volt), közel 3-4 ezer példányban fogy. A hetilapok közül ki kell emelni a Tygodnik Wileński, amely a vilnusi megyei önkormányzat lapja, ezenkívül számos egyéb sajtótermék (heti- és havilap) jelenik meg lengyelül Litvániában. A lengyel nyelvű elektronikus médiumok közül a legsikeresebbnek a Znad Wilii rádióadó tekinthető, amely 1992-ben kezdte meg a sugárzást és jelenleg 100 kilométeres körzetben lehet fogni (így Fehéroroszország egyes részein is). A rádió a főváros és környéke egyik legnépszerűbb adója, amelyen könnyűzenét és híreket, publicisztikai műsorokat lehet hallgatni. Az állami televízióban heti egy alkalommal van negyedórás lengyel nyelvű műsor, viszont a határon túl élő lengyelségnek szóló adó, a TV Polonia minden litvániai kábelszolgáltatónál hozzáférhető.¹⁷⁵

Az oroszok

Az orosz kisebbséget (220 ezer fő) javarészt a szovjet korszakban betelepítettek jelentik, de találunk kisebb létszámban olyan vallási menekülteket (óhitűek, sztaroverci), akik a 17. században kerültek a mai Litvánia területére. Orosz nemzetiségű személyek főleg a városokban laknak (Vilnius, Klaipėda). Külön ki kell emelni az ignalinai atomerőmű kiszolgáló személyzetét, amely Visiaginas városában él és 55%-ban orosz nemzetiségű. A fővárosban, Vilniusban 14% az oroszok aránya.

¹⁷² Wilnianka z Zarzecza: Uniwersytet polski w Wilnie. Kultura (Paris), 1993, nr. 5, 92-93., Zbigniew Folejewski: Polski Uniwersytet w Wilnie a rzeczywistosc. Kultura (Paris), 1993, nr. 9, 113-117.

¹⁷³ www.uspv.lt. Az intézmény vezetősége nagy figyelemmel kísérte a komáromi Selye János Egyetem megalakulását, s példaként kívánta állítani a litván hatóságok elé. Kurier Wileński, 2004.10.07.

¹⁷⁴ Gazeta Wyborcza, 2007. május 30.

¹⁷⁵ Maciej Wojnar: Polska mniejszość narodowa na Litwie. Zeszyty Naukowe Koła Wschodnioeuropejskiego Stosunków Międzynarodowych, 2004, nr. 3, Białorus i kraje nadbałtyckie, 31-32.

A litvániai orosz kisebbség problémáit két nagyobb csoportra lehet osztani: az oktatásra és a nyelvkérdésre. Ismeretes, hogy a szovjet birodalom területén az orosz nyelv kiváltásos helyzetet élvezett. Az 1991 előtti korszakra az volt a jellemző, nemcsak Litvániában, hanem a többi tagköztársaságban is, hogy a helyi orosz lakosság, de még a helyi többség is szívesen íratta be gyermekét orosz tannyelvű iskolába. A függetlenség kikiáltásával és az orosz csapatok 1993-as távozásával a helyzet gyökeresen megváltozott; nemcsak az orosz tannyelvű iskolák, hanem az ide járó gyermekek száma is csökkent. 1989-ben például az orosz nemzetiségű gyermekek 87%-a járt anyanyelvi iskolába, míg ez az arány 1993-ban csupán 69%-os volt. Az 1990-es évek elején a legnagyobb problémát az iskolák litvánosítása okozta (pl. szakképzett pedagógusok hiánya), amely szembeállította a litván hatalmat az oroszajkú lakossággal.¹⁷⁶

Litvániában Klaipedában adják ki az egyetlen orosz nyelvű napilapot, ezenkívül 5 havilap (pl. Litovszkij Kurjer, Obzor, Druzszba), és három havilap létezik (Nasa kuhnja v Litve, Zsivonosznij isztocsnyik, Vilnius). Kétnyelvű (litván–orosz) kiadvány a Peremena c. havilap. A legnagyobb példányszámú litván napilapok (Respublika, Lietuvos Rytas) orosz mutációban is megjelennek. Az oktatási minisztérium támogatja a litván tankönyvek orosz fordítását, így Oroszországból kevés tankönyvet kell beszerezni. Létezik orosz színház Vilniusban. A litván állami rádió egyes programja minden nap 30 perces orosz nyelvű adást sugároz. Számos magánállomás közvetít orosz nyelvű programokat (pl. Russzkoje Ragyio, Hansa Radio), a lengyel alapítású Znad Wiliu napi egy órát sugároz oroszul. Az állami tévében napi 10 perces hírműsort láthatnak a nézők, heti egy alkalommal hosszabb magazinműsor jelentkezik. A magán televíziók (pl. Channel 11, Vilsat) szintén sugároznak adásokat orosz nyelven. Ezenfelül Oroszországból a kábelen sugárzott programokat (ORT, RTR Planeta) is lehet nézni.¹⁷⁷

Egy 1992-es felmérés szerint a helyi oroszok 46%-a Litvániában született, s 41%-a több, mint tíz éve él ott. Egy évvel a függetlenség kikiáltása után a válaszadók 59%-a tekintette hazájának Litvániát. Ugyanezen felmérés szerint az oroszok 22%-a szabadon, 26%-a jól, 35%-a gyengén, míg 14%-a egyáltalán nem beszélt litvánul.¹⁷⁸ Egy másik felmérés szerint 1989-ben az ország lakosságának 85%-a tudott (jobban vagy kevésbé jól) litvánul és ez az arány 2000-re 94%-ra nőtt. Az előző évekhez képest annyiban más a helyzet, hogy az államnyelv sokkal elterjedtebb lett a magán- és a nyilvános szférában.¹⁷⁹ Ehhez az is hozzájárult, hogy a jobb boldogulás és a sikeresebb integráció reményében az orosz nemzetiségű szülők litván iskolákba íratják be gyermekeiket. Jellemző, hogy a fiatalok törekednek minél hamarabb megtanulni a többségi nyelvet, s az ország délkeleti vidékein, ahol lengyel többség van, nem kevés háromnyelvű (orosz-lengyel-litván) személy él.

¹⁷⁶ Thomas Lane: i.m. 150.

¹⁷⁷ http://ec.europa.eu/education/policies/lang/languages/langmin/euromosaic/lith2_en.html.

¹⁷⁸ <http://www.strana-oz.ru/?numid=23&article=1048#s8>

¹⁷⁹ Mielute Ramoniene: Teaching Lithuanian as a Second/Foreign Language: Current Practices. *Eesti Rakenduslingvistika*, 2006, vol. 2, 223. A fővárosban, ahol a lakosság közel 40%-a nem litván nemzetiségű, egy 2004-es felmérés szerint a helyiek mindösszesen 1%-a nem ismeri egyáltalán az államnyelvet.

Tanév	Litván	Lengyel	Orosz	Összesen
1990/1991	409 295	11 407	76 038	501 740
1991/1992	414 119	12 611	72 762	499 692
1992/1993	415 971	13 881	67 506	497 359
1993/1994	422 216	15 312	58 743	496 387
1994/1995	434 469	16 613	57 655	508 887
1995/1996	446 336	17 898	55 237	519 659
1996/1997	459 799	19 212	52 315	531 480
1997/1998	475 253	20 263	49 347	545 042
1998/1999	490 589	21 038	46 325	558 160
1999/2000	508 373	21 826	44 058	574 486

Diákok száma anyanyelv szerint¹⁸⁰

A Litvániai Oroszok Szövetsége (Lietuvos Rusu Sajunga, Sojuz Russzkih Litvi) 1995-ben alakult meg. A párt célja az oroszok oktatási, társadalmi szervezeteinek támogatása, illetve a kisebbséghez tartozó személyek szociális védelme.¹⁸¹ 1996-ban a parlamenti választások során a szavazatok mindösszesen 1,63%-át kapta meg (22 ezer), s ezzel nem szerzett mandátumot a pártlistán.¹⁸² Négy évvel később szövetséget kötött a párt a baloldallal, amely a volt köztársasági elnökről, majd miniszterelnökről az Algirdas Brazauskas Szociáldemokrata Koalíció nevet kapta (helyet kapott itt a poszt-kommunista Litván Demokrata Munkapárt, a Litván Szociáldemokrata Párt, és az Új Demokrata Párt is). Ennek köszönhetően az Oroszok Szövetsége három képviselőt delegálhatott a vilniusi törvényhozásba, ezt az eredményt azonban a 2004-es voksoláson a párt nem tudta megismételni.

Önkormányzati szinten az LRS javarészt a városokban van jelen, ahol az orosz lakosság koncentráliódik. Így mandátumhoz jutott Klaipeda, Visaginas önkormányzataiban, de a legjelentősebb képvisellel Vilniusban büszkélkedhet, ahol az 51 mandátumból 6-ot mondhat magáénak (ne feledjük, hogy a litván főváros lakosságának közel egyötöde tartozik az orosz kisebbséghez).

Összegzés

A litvániai lengyelség helyzetének kérdése a két ország viszonyrendszerében az 1990-es évek elején, közepén jelent meg hangsúlyosan. Ugyanakkor Varsó az északkeleti szomszédjához fűződő stratégiai kapcsolataiban a kisebbségi kérdés fontos, ám nem elsősorú szerepet játszik. Moszkva pedig tisztában volt azzal, hogy az „orosz kártyát” nem tudja egykönnyen kijátszani a külpolitikájában, emiatt – Észtországgal vagy Lettországgal összehasonlítva – nem is szentelt akkora figyelmet a litvániai oroszok ügyének.

A kisebbségi kérdés sem a bel-, sem a külpolitikában nem jelenik meg hangsúlyosan, hiszen a lakosság több mint négyötöde a többséghez tartozik, ráadásul a litvánokra nézve kedvező nemzetiségi és demográfiai folyamatok a szovjet időszakban indultak el (ti. hogy mind létszámukat, mind arányukat tekintve növekvő tendenciákat mutattak a második világháborút követően) és a függetlenség után sem szűntek meg teljesen.

¹⁸⁰ Remigijus Motuzas: Education of National Minorities in Lithuania. <http://www.lfpr.lt/uploads/File/2001-7/Motuzas.pdf>.

¹⁸¹ www.sojuzru.lt.

¹⁸² www3.lrs.lt/n/rinkimai/seim96/rdl.htm. Ld még. Vello Pettai – Marcus Kreuzer: Party Politics in the Baltic States: Social Base and Institutional Context. East European Politics and Societies, 1999, vol. 13, nr. 1, 167.

Annak ellenére, hogy a több évszázados közös lengyel–litván együttélés elő kellett volna, hogy segítse a két ország jó kapcsolatát a függetlenség megszerzését követő időszakban, pont az ellenkezője történt. A vitás pontok Varsó és Vilnius között a litvániai lengyel kisebbség helyzete, illetve a történelmi múlt feldolgozása körül alakultak ki. Az 1989–1991-es események (Vilnius környéki lengyellakta vidékek autonómiatörekvése, a lengyeleknek a függetlenség iránti közömbössége és/vagy ellenszerve) is negatív módon befolyásolták a többség és a kisebbség viszonyát.

A litvániai kisebbségeknek létezik ugyan politikai képvisellete, de jellemző módon a pártok nem a kisebbségi arányszámoknak megfelelően tudnak bejuttatni képviselőket az önkormányzatokba vagy a vilniusi törvényhozásba. A legnagyobb ilyen párttal a lengyelek rendelkeznek; a Litvániai Lengyelek Választási Akciója klasszikus kisebbségvédelmi programmal bír (kisebbségi jogok védelme, önkormányzatiság erősítése). Ugyan nem tudja elérni a pártokra vonatkozó országos küszöböt (5%), de a Vilnius-környéki egyéni körzetekből mindig bejut 2 képviselője. Regionális szinten azonban a lengyel kisebbség által dominált területeken (Vilnius-régió) tud beleszólni a politikai életbe. Az oroszok ilyen jellegű szervezete, a Litvániai Oroszok Szövetsége csak regionális képvisellel rendelkezik, zömében a nagyobb városokban (Vilnius, Klaipeda), ahol az oroszok nagyobb létszámban előfordulnak.

A litvániai és a lettországi lengyel kisebbségben számos közös vonás, de egyben különbség is felfedezhető. Mindkét kisebbségi közösség őshonosnak számít (igaz, a lettországiak egy része a szovjet korszakban jelent meg a tagköztársaságban), zömükben egy helyre koncentrálnak. De miközben a litvániai lengyelek a Vilnius-vidéken többséget alkotnak, a lettországi lengyelek fő területe, Latgale hagyományosan multietnikusnak számít, ahol az oroszok (oroszajkúak) abszolút értelemben dominálnak. Fontos különbség, hogy a litvániaiak a függetlenség megszerzésekor nem mutattak az állam irányába – a többség értelmezésében – lojalitást, miközben a lettországiak támogatták a többségi törekvéseket, és a kisebbség–többség viszonyát sem terheli meg a történelmi múlt. Az anyaországi támogatások szempontjából viszont az utóbbi kisebbség elfeledettnek mondható, Varsó sokkal nagyobb figyelmet fordít a litvániai lengyelség problémáira, mint a lettországiára.

Talán a litvániai lengyelség volt a legjobb helyzetben a rendszerváltás idején a második világháború után keletkezett lengyel diaszpórát tekintve. Az ukrainai, fehéroroszországi vagy a lettországi lengyelek szétszórva helyezkedtek el, ráadásul a szovjet korszakban megfosztották őket oktatásuktól, társadalmi, kulturális szervezeteiktől, így az asszimilációjuk is gyorsabbnak bizonyult. Ugyanakkor a litvániai lengyelség helyzetét alapvetően határozta meg a többségi társadalom – a történelmi múltban gyökerező – tartózkodó, helyenként ellenséges magatartása kisebbségével szemben. A rendszerváltás éveiben és az azt követő időszakban a nacionalizmus leghevesebben éppen Litvániában tört felszínre.¹⁸³

¹⁸³ Jan Sienkiewicz: Przechowanie praw polskiej grupy etnicznej w Republice Litewskiej. http://www.wspolnota-polska.org.pl/index.php?id=kw3_2_04.

Befejezés

Kétségtelen, hogy a balti országok bizonyos értelemben úttörők voltak abban, hogy mit kezdjenek a lakosság közel egyharmadát kitevő, más nyelvű, kultúrájú tömeggel, amely döntő többsége egy több évtizedes megszálló politikai következményeként került a térségbe. A két világháború közötti kisebbségpolitikát (ld. 1925-ös észtországi kisebbségi autonómatörvény) nem lehetett folytatni, hiszen a politikai, gazdasági, társadalmi helyzet teljesen megváltozott. A cél mindhárom ország esetében a nemzetállam kiépítése és megerősítése volt, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy Észtország és Lettország, részben Litvánia etnikailag sokszínű. Egyszersmind nem szabad elfelejteni, hogy a felmerülő komolyabb problémákat (állampolgárság kérdése, a vilniusi régió autonómatörekvése) a balti államok kormányzata békés, de határozott módon próbálta megoldani, a legtöbb esetben nem a kisebbség, hanem a többség érdekeit szem előtt tartva.

A fiatal balti országok arra törekedtek a függetlenség kikiáltását követő években – különböző eszközökkel és elszántsággal –, hogy helyreállítsák államuk nemzeti jellegét (akár az itt élő kisebbségek rovására). Hiába vannak biztosítva a kisebbséghez tartozó személyek számára az alapvető emberi jogok, a balti államok kormányzata nem mindig a törvény szellemében jár el ezekben az ügyekben. A balti államok tudatos politikája a helyi kisebbségekkel szemben már a törvénykezési fázisban is tetten érhető, nem beszélve a törvények, jogszabályok gyakorlati életbe léptetéséről (állampolgársági törvény; honosítási folyamat; kisebbségi oktatás). Mindez arra utalhat – véleményem szerint –, hogy a Riga és Tallinn a problémakezelés tekintetében nem tekinti partnernek a több százezer oroszajkút. Ugyanakkor a kisebbségek által emlegetett diszkrimináció nem mindenhol jelentkezik – bizonyos folyamatok, amelyek a rendszerváltás és a piacgazdaságra való áttérés nyomán jelentkeztek (pl. munkanélküliség), csak közvetetten kapcsolódnak a kisebbségi problematikához (a szovjet korszakban folytatott iparosítás „korrekciójáról” volt szó).

Az 1990-es években az Európai Unió- és a NATO-tagságra törekedve Tallinn, Riga és Vilnius nem hagyhatta figyelmen kívül a nemzetközi szervezetek (EU, EBESZ), valamint szomszédaiak (Oroszország, Lengyelország) figyelmeztetéseit, nyomásgyakorlását, és az európai normáknak megfelelően rendezniük kellett a kisebbségek helyzetét.

Itt érdemes megjegyezni, hogy a nemzetközi szervezetek (Európa Tanács, Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet) előírásai ugyan tiszteletreméltóak és betartandóak, de – véleményem szerint – nem a balti helyzetre „tervezték” őket. Ugyanis mindhárom balti államnak egy posztimperialista (és posztszocialista) korszak politikai, gazdasági, társadalmi, kulturális következményeivel kellett szembenéznie – a kisebbségi kérdés megoldásával párhuzamosan, vagy egyenesen azzal összefüggésben. Ezért az évtizedek során a balti térségbe betelepített több százezres, zömében oroszul beszélő tömegek integrálása az észti, a lett és a litván többségi társadalmakba nem mehetett végbe zökkenőmentesen, vélt vagy valós konfliktusok nélkül. Az orosz nyelv egyenjogúsítása Észtországban és Lettországban gyakorlatilag a hivatalos nyelvet hozná lehetetlen helyzetbe, hiszen ezzel a helyi oroszajkúaknak nem kellene megtanulniuk a többség nyelvén. A specifikus helyzet miatt a balti nyelvek még védelemre is szorulnak (ne feledjük, hogy az észti nyelvet például mindösszesen egy millió fő beszéli anyanyelvként). Létszámuk, az ország életében betöltött

szerepük alapján a lettországi oroszajkúak igényelhetnék az állam dualista, belga mintájú átalakítását, amiről a lett politikai elit hallani sem akar.

Az 1990-es évek elején elfogadott igencsak restriktív észti és lett állampolgársági törvény több célt szolgált: egyfelől veszélyeztetve érezték a frissen megszerzett függetlenséget a szovjet korszak betelepítettjeitől (lojálisabbak Moszkvához, mint Tallinnhoz vagy Rigához), másfelől ilyen módon kívánták a kisebbségek egy részét reemigrálásra bírni. A nem-állampolgárok (hontalanok) kérdését illetően a tallinni és a rigai kormányzat – engedve az erős külső és belső nyomásnak – könnyített az állampolgárság elnyeréséhez szükséges procedúrán, valamint bizonyos, a kisebbséget is érintő törvények módosításával sikerült semlegesíteni a nemzetközi szervek nyomását. A komoly feltételekhez kötött állampolgársági törvények támogatói azzal érvelnek, hogy az állampolgárság minden ottlakóra való kiterjesztése – ezúttal demokratikus módon – az észti és a lett közösség eloroszosodásához vezethet. Az ellentábor azon az állásponton van, hogy éppen a nagyszámú hontalan polgár jelent Észtországra és Lettországra nézve kockázati tényezőt (pl. ezen polgárok nincsenek megfelelő szinten reprezentálva). Fontos hangsúlyozni, hogy az észti és a lett állampolgárság megadását szorosan a nyelvi követelmények mentén határozták meg (azaz aki ismeri az államnyelvet és lerakja az előírt vizsgákat, megkapja az állampolgárságot). Másfelől közelítve azt is lehet mondani, hogy az állampolgársági törvényen keresztül próbálják nyelvtanulásra kényszeríteni az észti és a lett hatóságok az oroszajkú kisebbség tagjainak egy részét.

A jövő nagy kérdése, vajon az elkövetkező években ki fog-e alakulni ún. „balti orosz” identitás, amelyben nagyon erős szerepet játszik az anyanyelvhez, a kultúrához való ragaszkodás, ezek ápolása, de politikai, társadalmi szinten viszont az Oroszországtól való különbözőség dominanciája (európai uniós tagság, s ezzel együtt szabad utazási és munkavállalási lehetőségek a 27-ek területén; magasabb életszínvonal, kiszámíthatóbb közélet, demokratikus intézmények megléte stb.). Kijelenthető, hogy az észti és lett oroszajkú lakosság zöme jelenleg már nem emigráns, de még nem kisebbségi személy. Az oroszajkúak több évtizede új hazájukban élnek (vagy már ott is születtek), így nem lehet őket őshonosnak nevezni, viszont az utóbbi évek többségi politikája (állampolgárság, oktatás) egyre inkább a kisebbségi közösségekre jellemző mechanizmusok kialakulásához vezetett (pl. érdekérvényesítés otthon és külföldön).

Nem szabad elfelejteni, hogy a baltikumi oroszoknak (oroszajkúaknak) az 1991-es függetlenség megszerzését követően szembe kellett nézniük azzal, hogy az addigi kiváltságos helyzetük megszűnt – gyakorlatilag egyik napról a másikra kisebbségben találták magukat lakóhelyükön, a többségi társadalom és politikai elit „szovjet megszállóként” tekintett rájuk. Hazájuk, az öröknek hitt világhatalom, a Szovjetunió darabjaira hullott, megszűnt létezni, s mindezt tetőzte, hogy az 1990-es évek elején Oroszország bel- és külpolitikai, gazdasági és társadalmi értelemben degradálódott. Az oroszajkúak egy része már emiatt sem kíván a szülőföldjére visszatérni, viszont ennek megfelelően be kell illeszkednie, bizonyos értelemben asszimilálnia az észti, lett és litván társadalmakba. Bizonyossággal állíthatjuk, hogy a baltikumi kisebbségek integrációja tovább folytatódik; ebből a szempontból Litvániában legjobb a helyzet, de a másik két országban még hosszú éveket vehet igénybe a kisebbségi lakosság „állami asszimilációja” (állampolgárság megszerzése, többségi nyelv elsajátítása).

Főleg Oroszország kívánta az észtországi és a lettországi oroszajkúak kérdését a nemzetközi politikai színpadra vinni, több-kevesebb sikerrel, és a helyi kisebbségek számíthatnak Moszkva politikai, erkölcsi és gazdasági segítségére. Azt azonban mindenképp hangsúlyozni kell, hogy a balti államokban a függetlenség megszerzését követően nem alakultak ki etnikumok közötti fegyveres konfliktusok, illetve a kisebbségek dominálta területek nem szakadtak el – ilyen eseményekre a példákat a volt Szovjetunió területéről hosszasan lehetne sorolni (Oroszország – Csecsenföld; Azerbajdzsán – Hegyi-Karabah, Grúzia – Dél-Oszétia, Abházia; Moldova – Transznyisztria). Ugyanakkor világosan látszik, hogy jelen pillanatban a balti múltfeldolgozás (ész-t-orosz, lett-orosz, litván–lengyel) megterheli a többség és a kisebbség kapcsolatát, és egyelőre nem sikerült találni mindkét fél számára elfogadható variánst (megszállás vs. felszabadítás). A kívülálló számára úgy tűnhet, hogy az évszázados, évtizedes sérelmeket próbálja most törleszteni a többség. Érthető, hogy a fiatal baltikumi demokráciáknak, amelyeknek politikai, gazdasági, szociális, biztonságpolitikai kérdésekkel kell szembenézniük, a rendszerváltás utáni korszak első éveiben talán nem mindig a legkörülményesebben jártak el a kisebbségi kérdések megoldásában.

Szakértők szerint a lett és ész-t kisebbségpolitikai gyakorlat inkább az oroszajkú lakosság asszimilációja, mintsem identitásuk megőrzése felé mutat. Külön problémaként vetődik fel, hogy – főleg az ész-t és a lett esetben – kevés az érdekezésség a többség és a kisebbség között, a kisebbségi közösségen belül viszont annál nagyobb a bizalmatlanság az állam és annak intézményei iránt. Ráadásul, az oroszajkúak is különböző csoportokból állnak össze („rég-i” kisebbség, amely már integrálódott a 20. század folyamán; szovjet korszak betelepítettjei, akik még nem). Litvániában a kisebbségek integrációja a két másik balti állammal összehasonlítva (állampolgárság, nyelvtudás, lojalitás) összehasonlíthatatlanul nagyobb, ami ugyanakkor a megfelelő kisebbségvédelmi rendelkezések, törvények ellenére a kisebbségi közösségek asszimilációjához vezethet.

Válogatott bibliográfia

Eiki Berg: *Ethnic Mobilization in Flux: Revisiting Peripherality and Minority Descontent in Estonia*. *Space and Policy*, 2001, vol. 5, nr. 1, 5-26.

Bronze Soldier. *April Crisis*. Tallinn 2007.

Stephen R. Burant: *Polish-Lithuanian Relations, 1990–1995*. *Journal of Baltic Studies*, 1996, vol 27, nr. 4, 309-329.

Boris Cilevičs: *Development of the Language Legislation in the Baltic States*. *International Journal on Multiethnic Societies*, 2001, vol. 3, nr. 2, 137-154.

Terry D. Clark: *Nationalism in Post-Soviet Lithuania*. *New Approaches for the Nation „Innocent Sufferers”*. In: Lowell L. Barrington (ed.): *After Independence. Making and Protecting the Nation in Postcolonial and Postcommunist States*. Ann Arbor 2006, 162-186.

Terry D. Clark: *The Lithuanian Political Party System: a Case Study of Democratic Consolidation*. *East European Politics and Societies*, 1995, vol. 9, nr. 1, 41-62.

Piotr Eberhardt: *Polska ludność kresowa. Rodowód, liczebność, rozmieszczenie*. Warszawa 1998.

Piotr Eberhardt: *Przemiany narodowościowe na Litwie*. Warszawa 1997.

Estonia Today. *Citizenship, Fact Sheet*. February 2007. www.mfa.ee.

Gregory Feldman: *Essential Crisis: A Performative Approach to Migrants, Minorities, and the European Nation-State*. *Anthropological Quarterly*, 2005, vol. 78, nr. 1, 213-243.

Gregory Feldman: *The European-ness of Estonia's Ethnic Integration Policy: Nation, Culture and Security in an Applicant State*. *Cambridge Review of International Affairs*, 2003, vol. 16, nr. 2, 223-238.

Gabrielle Hogan-Brun – Mielute Ramoniene: *The Language Situation in Lithuania*. *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, nr. 3, 345-365.

Joanna Hyndle – Miryna Kutysz: *Russian-Speakers in Latvia and Estonia*. Centre for Eastern Studies, nr. 14, Warsaw 2004.

Integration Policy in Latvia A Multi-Faceted Approach. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4649/>

Priit Järve: *Language Battles in the Baltic States, 1989 to 2002*. In: Farimah Daftary – Francois Grin (eds.): *Nation-Building, Ethnicity and Language Politics in Transition Countries*. Budapest 2003, 75-105.

Mindaugas Jurkynas: *Emerging Cleavages in New Democracies: the Case of Lithuania*. *Journal of Baltic Studies*, 2004, vol. 35, nr. 3, 278-296.

Saulius Kaubys: *National Minorities in Lithuania*. An Outline. Vilnius 2002.

Aksel Kirch - Tarmo Tuisk - Mait Talts: *The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Co-ordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States*. Final Report Estonia. October 2006, ECMI Working Papers nr. 30.

Marju Lauristin – Peeter Vihalemm – K. Rosenberg – L. Wiebull (eds.): *Return to the Western World: Cultural and Political Perspectives on the Estonian Post-Communist Transition*. Tartu 1997.

Tomas Malmöf: *The Russian Population in Latvia – Puppets of Moscow?* Stockholm 2006.

Baiba Metuzāle - Uldis Ozolins: *The Language Situation in Latvia, 1850–2004*. *Journal of Baltic Studies*, 2005, vol. 36, nr. 3, 317-344.

Evald Mikkel – Geoffrey Pridham: *Clinching the 'Return to Europe': the Referendums on EU Accession in Estonia and Latvia*. West European Politics, 2004, vol. 24, nr. 4, 716-748.

Toivo Milijan: *Historical Dictionary of Estonia*. Lanham – Oxford, 2004.

Minority Education in Latvia. <http://www.mfa.gov.lv/en/policy/4641/4642/4643/>.

Minority Protection in Latvia. An Assessment of the National Programme „The Integration of Society in Latvia”. In: *Monitoring the EU Accession Process: Minority Protection*. Budapest 2002.

Nils Muižnieks (ed.): *Latvian-Russian Relations: Domestic and International Dimensions*. Riga 2006.

Artis Pabriks – Aldis Purs: *Latvia: the Challenges of Change*. London – New York 2001.

Karen Margarethe Pedersen: *A Search to Merge*. Intercultural Education, 2002, vol. 13, nr. 4, 427-438.

Olga Pisarenko: *The Acculturation Modes of Russian Speaking Adolescents in Latvia: Perceived Discrimination and Knowledge of the Latvian Language*. Europe-Asia Studies, 2006, vol. 58, nr. 5, 751-773.

Vadim Poleshchuk: *Estonian Minority Population and Non-Discrimination*. Report, 2006. Tallinn 2006.

Vadim Polshchuk (ed.): *The Baltic Dilemmas: Seminar Presentations of Ethnic Policies*. Tallinn 2003.

Vadim Poleshchuk: *Non-Citizens in Estonia*. Report, 2004. Tallinn 2004.

Vadim Poleshchuk: *National Integration in Estonia and Latvia, 2000–2002*. ECMI Report, nr. 46, August 2003.

Vadim Poleshchuk: *Accession to European Union and National Integration in Estonia and Latvia*. ECMI Report, nr. 8, March 2001.

Vadim Poleshchuk: *Legal Aspects of National Integration in Estonia and Latvia*. ECMI Report, nr. 33, 2002 September.

Vagyim Polescsuk: *Esztonija*. In: Valerija Tyiskova – Jelena Filippova: *Etnyicseszkaja szituacija i konflikti v goszudarsztvah SzNG i Baltyii*. Jezsegodnij doklad, 2005. Moszkva 2006, 450-461.

Vagyim Polescsuk: *Esztonija*. In: Valerija Tyiskova – Jelena Filippova: *Etnyicseszkaja szituacija i konflikti v goszudarsztvah SzNG i Baltyii*. Jezsegodnij doklad, 2004. Moszkva 2005, 535-542.

Vesna Popovski: *National Minorities and Citizenship Rights in Lithuania, 1988–1993*. Basingstoke 2000.

Mielute Ramoniene: *Teaching Lithuanian as a Second/Foreign Language: Current Practicies*. Eesti Rakenduslingvistika, 2006, vol. 2, 219-230.

Raport. Polityka państwa polskiego wobec Polonii i Polaków za granicą 1989 – 2005. Warszawa 2007.

Toivo U. Raun: *The Estonian SSR Language Law (1989): Background and Implementation*. Nationalities Papers, 1995, vol. 23, nr. 3, 515-534.

Artemi Romanov: *The Russian Diaspora in Latvia and Estonia: Predicting Language Outcomes*. Journal of Multilingual and Multicultural Development, 2000, vol. 21, nr. 1, 58-71.

Eric Rudenshiold: *Ethnic Dimensions in Contemporary Latvian Politics: Focusing Forces for Change*. Soviet Studies, 1992, vol. 44, nr. 4, 609-639.

Iveta Silova: *Bilingual Education Theatre: Behind the Scenes of Latvian Minority Education Reform*. Intercultural Education, 2002, vol. 13, nr. 4, 463-476.

Renal'd Simonian: *The Russian Diaspora in the Baltic States*. Russian Politics and Law, 2004, vol. 42, nr. 4, 68-80.

Timothy Snyder: *National Myths and International Relations: Poland and Lithuania, 1989–1994*. East European Politics and Societies, 1995, vol. 9, nr. 2, 317-343.

Jan Arveds Trapans (ed.): *Towards Independence: the Baltic Popular Movements*. Boulder – San Francisco – Oxford 1991.

Tóth Károly (szerk.): *Kelet-Európa új alkotmányai*. Szeged 1997.

Stanley V. Vardys – Judith B. Sedaitis: *Lithuania – the Rebel Nation*. Boulder, Col. 1997.

Anna Vershik: *The Language Situation in Estonia*. Journal of Baltic Studies 2005, vol. 36, nr. 3, 283-316.

Henryk Wisner: *Litwa – dzieje państwa i narodu*. Warszawa 1999.

Rob Zaagman: *Conflict Prevention in the Baltic States: the OSCE High Commissioner on National Minorities in Estonia, Latvia and Lithuania*. Flensburg 1999.

Brigita Zepa – Ilze Lāce – Evija Klave – Inese Šūpule: *The Aspect of Culture in the Social Inclusion of Ethnic Minorities*. Evaluation of the Impact of Inclusion Policies under the Open Method of Coordination in the European Union: Assessing the Cultural Policies of Six Member States. Final Report, Latvia. ECMI Working Paper, nr. 31., October 2006.

Voytek Zubek: *New Poland's Old Dilemma: the Polish Minority of Lithuania*. Ethnic and Racial Studies, 1993, vol. 16, nr. 4, 657-682.

2000 round of Population and Housing Censuses in Estonia, Latvia and Lithuania. Vilnius 2003.

Az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány gondozásában eddig megjelent kiadványok:

Kötetek

1. *Médianacionalizmus és európai integráció* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
2. *Közeledő régiók a Kárpát-medencében. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átlakulása* (Szerkesztette Réti Tamás)
3. *Az ENSZ kisebbségi kézikönyve* (Szerkesztette Böszörményi Jenő)
4. *Többszínűség és EU-integráció. Az európai modell alkalmazhatóságáról a kisebbségi iskolákban* (Szerkesztette Ring Éva)
5. *Felzárkózás vagy bezárkózás? Az európai modell alkalmazhatóságáról a kisebbségi iskolákban.* (Szerkesztette Ring Éva)
6. *Médiapolitika vagy politikai média?* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
7. *Közeledő régiók a Kárpát-medencében II. Dél-Szlovákia, Erdély és a Vajdaság gazdasági átlakulása* (Szerkesztette Réti Tamás)
8. *Salat Levente: A liberalizmus és az autonómia viszonyáról – kisebbségi nézőpontból*
9. *Petrás Éva: Nacionalizmus és politikai romantika – Vázlat a magyar nacionalizmus romantikus elemeiről és a politikai romantikáról Magyarországon*
10. *Autonómia, liberalizmus, szociáldemokrácia* (Fejtő Ferenc, Salat Levente, Ludassy Mária, Egry Gábor és Bognár Zoltán írásai)
11. *A határon túli magyarság és a magyar közszolgálati média* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
12. *Ágoston Vilmos: A kisajátított tér – A nemzeti képzelet Doru Munteanu és Wass Albert műveiben*
13. *Balla D. Károly: Magyarul beszélő magyarok* (Esszék, publicisztikák, írójegyzetek 2000–2006)
13. *A Fiume (Rijeka)–Constanța vasúti kapcsolat fejlesztése, transzbalkáni vasútvonal kialakítása* (Terv és ötlet: dr. Balogh Tamás)
13. *Állam és kisebbség Ázsiában – európai nézőpontból* (konferenciakötet, Szerkesztette: Böszörményi Jenő és Hegedűs Dániel)

Műhelytanulmányok

1. *Huszka Bea és Ádám János: A gazdasági integráció esélyei Szerbia és Szlovákia határ menti régióiban* (Szerkesztette Réti Tamás)
2. *Mézes Zsolt László: A dél-tiroli autonómia egyes elemeinek adaptációs lehetőségei a határon túli magyarok vonatkozásában*
3. *Zolnay János: A „roma ügy” és finanszírozása*
4. *Jakab Attila: Az erdélyi magyar történelmi egyházak társadalmi szerepe*
5. *Átalakuló régiók (A Partium, a Bánság és Közép-Erdély gazdasága)* (Králik Lóránd és Tibori Szabó Zoltán tanulmányai, szerkesztette Réti Tamás)
6. *Ágoston Vilmos: Médianacionalizmus és európai integráció. Magyarország és Románia*
7. *Mézes Zsolt László: Állam és egyház viszonyának változásai Franciaországban;*
Jakab Attila: A laicitás

8. Zolnay János: *A romapolitika sarokpontjai és finanszírozása*
9. *Átalakuló régiók. Székelyföld és Erdély gazdasága: az innováció és a versenyképesség egyes kérdései* (Sánduly Edit és Szabó Árpád, valamint Juhász Jácint és Györfy Lehel tanulmányai, szerkesztette Réti Tamás)
10. *Átalakuló régiók. Dél-Szlovákia és a magyarok által lakott régiók gazdasági helyzete* (Ádám János, Morvay Károly, Reiter Flóra, Semsey Ilona és Tóth Attila tanulmányai, szerkesztette Réti Tamás)
11. Jakab Attila: *A protestáns Erdély. Az erdélyi magyar protestáns egyházak és vallási közösségek társadalmi szerepe*
12. Mézes Zsolt László: *A magyar kormányzat kisebbségpolitikájában alkalmazott jogi eszközök nem szándékolt következményei*
13. Jakab Attila: *A pluralitás vonzáskörében – Csíkszereda történelmi, társadalmi és vallási mikroszociográfiája*
14. Jakab Attila: *Többszörösen kisebbségben – A magyarországi román kisebbség vallási arculata és az ortodox egyház társadalmi szerepe*
15. Jakab Attila: *Székelyföld – Mítosz és valóság*
16. Zolnay János: *Oktatáspolitikai és etnikai szegregáció Miskolc és Nyíregyháza általános iskoláiban*
17. Huszka Beáta: *A szerb–magyar gazdasági kapcsolatok fejlődésének lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után*
18. Jakab Attila: *Csángóság és katolicizmus – Az identitástudat változásai*
19. Hegedűs Dániel: *A határokon átívelő együttműködés nemzetközi jogi háttere I. – Multilaterális keretek és a Magyar Köztársaságot érintő kelet-közép-európai bilaterális együttműködési formák áttekintő elemzése*
20. Böszörményi Jenő: *Nyelvhasználati jogok a bírósági eljárásokban*
21. Mézes Zsolt László: *A külföldiek munkavállalása Magyarországon*
22. Majoros András: *Verseny és együttműködés – Magyarország és Románia külgazdasági kapcsolatainak nemzetgazdasági és regionális dimenziói*
23. Jakab Attila: *Értelmiségi sorsok Erdélyben – Jelenünk a történelmi visszatekintés tükrében*
24. Huszka Beáta, Bakó Tamás: *Észak-Vajdaság magyar többségű községeinek gazdasága*
25. Ilić Angéla: *Egyházi és vallási közösségek szerepe a vajdasági magyarok identitásának megőrzésében*
26. Majoros András: *Piac határok nélkül*
27. Jakab Attila: *A szlovákiai magyarság vallási arculata – Eredmények, folyamatok és perspektívák*
28. Petrács Éva: *A szlovák nemzettudat történetisége*
29. Gyurgyik László: *A szlovákiai magyar lakosság kormegoszlása – A 2001-es és a korábbi népszámlálások adatai alapján*
30. Hegedűs Dániel: *Komplementer vagy redundáns struktúrák a területi együttműködés európai szabályozásában? – Az Európa Tanács készülő Euroregionális Együttműködési Csoportosulásának előzetes elemzése a magyar nemzetpolitika, illetve a létező EGTC-struktúrával történő összehasonlítás komparatív nézőpontjából*
31. Zolnay János: *Kirekesztés, szegregáció, vákuumhelyzet a drávaszegi kistérség iskolakörzeteiben*

-
32. Tóth Gábor: „Az eltávolítás haladéktalanul végrehajtandó” – *Deportálások Kárpátalján a második világháború idején*
 33. Lagzi Gábor: *Kisebbségi kérdés, nemzeti kisebbségek Észtországban, Lettországban és Litvániában a rendszerváltást követő időszakban*
 34. Majoros András: *Délkelet-európai tőkebefektetések Magyarországról* (Lektorálta: Réti Tamás)
 35. Ágoston Vilmos: *Magyar és román szélsőséges honlapok*

Jelentések

1. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002: A változások, az ígéretek és a várakozások éve* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
2. *A Roma's Life in Hungary – Report 2002: A Year of Changes, Promises and Expectations* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
3. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2003: Látványpolitika és megtorpanás* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
4. *A Roma's Life in Hungary – Report 2003: Illusory Politics and Standing Still* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
5. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2004: Helybenjárás* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
6. *A Roma's Life in Hungary – Report 2004: Stagnation* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
7. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002–2006: Átszervezések kora* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
8. *A Roma's Life in Hungary – Report 2002–2006: The Age of Reorganization* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
9. *Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2002–2006: Átszervezések kora* (Szerkesztette Kállai Ernő és Törzsök Erika)
10. *A romapolitika kifulladásá – Cigánynak lenni Magyarországon – Jelentés 2006* (Szerkesztette: Törzsök Erika, Paskó Ildi és Zolnay János)

Háttéranyagok

1. *A Patrubány-jelenség. Részletek az MVSZ és a VET sajtószolgálatának e-mailen küldött tájékoztatásaiból* (Szerkesztette Ágoston Vilmos)
2. *Beutazás, tartózkodás, tanulmányok folytatása, munkavállalás, letelepedés és állampolgárság megszerzése Magyarországon – Tájékoztató a tennivalókról, különös tekintettel a határon túli magyarokra* (Szerkesztette Mézes Zsolt László)
3. *Jakab Attila: „Nemzet-” és egyházpolitika Erdélyben – A Gyulafehérvári Római Katolikus Hittudományi Főiskola (Papnevelő Intézet – SIS) betagozódása a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetembe*

**A kiadványok letölthetők az EÖKiK honlapján (<http://www.eokik.hu>),
vagy személyesen átvehetők a kiadóban.**